

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

OSMANLI İLMİYE SINIFI'NIN EMEKLİLİĞİ
İLMİYE TEKAÜD SANDIĞI'NIN KURULUŞU
ve FAALİYETLERİ

Nazire DOĞAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Yunus ÖZGER

YOZGAT 2013

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TABLolar LİSTESİ.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ	
1. ARAŞTIRMANIN MAHİYETİ, İÇERİĞİ ve KAYNAKLARI.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Sıbyan Mektepleri.....	4
1.2. Medrese.....	5
1.2.1. Medrese Dereceleri.....	6
1.2.2. Medreselerin Yönetimi.....	8
1.2.3. Medreselerin Bozulması Meselesi.....	8
1.3. Mülâzemet Usulü.....	9
1.4. Müderris.....	10
1.4.1. Müderrislerin Tayin ve Azilleri.....	11
1.5. Kadılık.....	11
1.5.1. Kadıların Tayin ve Azilleri.....	12
1.5.2. Kadıların Görevleri.....	12
1.5.3. Kadıların Görev Süresi.....	13
1.5.4. Kadıların Yardımcıları.....	13
1.5.5. Mevleviyet Kadılıkları.....	15
1.5.6. Kadılık Müessesesinin Bozulması.....	16
1.6. Kazaskerlik.....	17
1.6.1. Kazaskerliğin İkiye Ayrılması.....	17

1.6.2. Kazaskerlerin Tayin ve Azilleri.	18
1.6.3. Kazaskerlerin Görevleri.	19
1.6.4. Kazaskerlerin Yardımcıları.	19
1.7. Şeyhülislamlık.	20
1.7.1. Şeyhülislamların Tayin ve Azilleri.	21
1.7.2. Şeyhülislamların Görevleri.	22
1.7.3. Şeyhülislamların Yardımcıları.	22
1.8. Nakibü'l-Eşraflık.	23
1.9. İlmiye Sınıfı'na Sabit Bir Mekan Tesisi.	24
1.10. Tanzimat Öncesinde İlmiye Sınıfı İle İlgili Olarak Yapılan Yasal Düzenlemeler.	24
1.10.1. Tarık-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi.	25
1.11. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı İlmiye Teşkilatı.	26
1.11.1. Eğitim Alanında Yapılan Yenilikler.	27
1.11.2. İlmiye Sınıfı'nın Nüfuzunun Azalması.	29

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ ve SONRASINDA İLMİYE SINIFI'NIN SOSYAL GÜVENLİĞİ ve EMEKLİLİK SİSTEMLERİ

2.1. Tanzimat Öncesinde İlmiye Sınıfı'nın Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Sistemleri.	32
2.1.1. Sosyal Güvenlik Sistemi.	32
2.1.2. Emeklilik Sistemi.	35
2.1.3. İlmiye Sınıfı'nın Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Sistemi.	36
2.1.3.1. Arpalık.	36
2.1.3.2. Vakıf.	37
2.1.3.3. Gümrük.	38
2.2. Tanzimat Sonrasında İlmiye Sınıfı'nın Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Sistemleri.	38
2.2.1. Sosyal Güvenlik Sistemi.	39
2.2.1.1. Mazûliyet Maaşı Uygulaması.	39

2.2.2. Emeklilik Sistemi.	40
2.2.3. İlmîye Sınıfı'nın Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Sistemi.	40
2.2.3.1.Eytâm ve Erâmil-i İlmîye İaşe Sandığı'nın Kuruluşu.	40
2.2.3.1.1.Sandığın Yönetimi.	41
2.2.3.1.2.Sandığın Gelirleri.	41
2.2.3.1.3.Sandıktan Maaş Bağlama Usulü.	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLMİYE TEKAÜD SANDIĞI'NIN KURULUŞU ve FAALİYETLERİ

3.1. Sandığın Kuruluş Gerekçesi	47
3.2.Sandığın Konulduğu Yer: Bedesten-i Atik.	49
3.2.1. Bedesten-i Atik'in Yönetimi.	50
3.3. Sandığın Yönetimi.	51
3.3.1. Sandık Personelinin Maaşları.	52
3.4.Sandığın Mali Yönü.	54
3.4.1.Aidatları Toplama Usulü.	56
3.4.2. Hamidiye-Hicaz Demir Yolu Masrafları.	59
3.4.3. Sandık Sermayesinin Artırılması.	60
3.4.4. Yıllara Göre Sandığın Mali Durumu.	63
3.5. Emekliye Sevk İşlemi.	66
3.6. Emekli Maaşının Hesaplanması.	68
3.6.1. Mazûliyet Süresinin Emekli Maaşına Dahil Edilmesi.	70
3.7.Emeklilik Türleri.	71
3.7.1. Hizmet Süresine Bağlı Olarak Emekli Olma Şartı.	71
3.7.2. Malûlen Emekli Olma Şartı.	72
3.8. Sandıktan Maaş Bağlama Usulü	73
3.9. İlmîye Memurları ve Ailelerine Mülkiye Tekaüd Kanunu Hükümlerine Binaen Maaş Tahsis Edilmesi.	75

2.1917-1930 YILLARI ARASINDA İLMİYE SINIFI'NIN SOSYAL GÜVENLİĞİ İLE İLGİLİ YAPILAN DÜZENLEMELER.	77
---	-----------

SONUÇ.....	80
EKLER.....	83
KAYNAKÇA.....	98
ÖZGEÇMİŞ.....	106

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Osmanlı İlmîye Sınıfı'nın Emekliliği, İlmîye Tekaüd Sandığı'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri

Nazire DOĞAN

Danışman: Doç. Dr. Yunus ÖZGER

2013- Sayfa: 106

Osmanlı Devleti, diğer pek çok alanda olduğu gibi sosyal güvenlik ve emeklilik sistemleri konusunda klasik dönem ve Tanzimat dönemlerinde farklı uygulamalar gerçekleştirmiştir. Klasik dönemde sosyal güvenlik ve emeklilik konusu esnaf sandıkları, arpalık, vakıf gibi kuruluşlar vasıtası ile ele alınmıştır. Ancak zamanla bu uygulamaların ihtiyaçlara cevap verememesi yeni düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Bundan dolayı Tanzimat döneminde bu konular ile ilgili Batı tarzında usuller benimsenmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde ilmîye sınıfının sosyal güvenliği ile ilgili olarak ilk önce *Eytâm ve Erâmil-i İlmîye İaşe Sandığı* açılmıştır. 1894 yılında bu sandığın adı *İlmîye Tekaüd Sandığı* olarak değişmiş ve sandık 1911 yılına kadar bu isimle varlığını devam ettirmiştir.

Bu çalışmada, ilk önce ilmîye sınıfının klasik dönem sosyal güvenlik ve emeklilik sistemleri ortaya çıkarılmış, daha sonra *Eytâm ve Erâmil-i İlmîye İaşe Sandığı* ve *İlmîye Tekaüd Sandığı*'nın kuruluşu, yönetim kadrosu, mali durumu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Güvenlik, Emeklilik Sistemi, Eytâm ve Erâmil-i İlmîye İaşe Sandığı, İlmîye Tekaüd Sandığı, Klasik Dönem, Tanzimat Dönemi.

ABSTRACT

MASTER THESIS

Pension of The Ulama , Foundition and Activities of The Ulama Pension Fund

By

Nazire DOĞAN

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Yunus ÖZGER

2013-Page: 106

Like many other fields, Ottoman Empire realised different applications about the social security and pension systems in the clasical period and Tanzimat period. In the clasical period social security and pension system were handled by means of organizations such fund trades, barley field, wagf. But in course of time, due to inability to supply the needs of these applications necessitated new regulations. Therefore, in the Tanzimat period concerning these issues occidental-style procedures were adopted.

In the Tanzimat period, in relation to social security of ulama, *The Ulama Orphans and Widows Aid Fund* was first opened. In 1894, the name of this fund was changed as *Ulama Pension Fund* and continued existence under this name untill 1911.

In this study, firstly, in clasical period social security and pension system of ulama was resulted. Later, the foundation *The Ulama Orphans and Widows Aid Fund* and *Ulama Pension Fund*, management staff, finansical conditions was handled.

Keywords: Social Security, Pension System, The Ulama Orphans and Widows Aid Fund, The Ulama Pension Fund, Classical Period, Tanzimat Period.

TABLolar LİSTESİ

Tablo—1: 1880 yılından 1887 yılına kadar Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı'nın hangi vilayet ve livadan ne kadar miktar aidat alacağı.	42
Tablo—2: 1905 yılına gelindiğinde İlmiye Tekaüd Sandığı personeli ve aldıkları maaşlar.	54
Tablo — 3: Sandığın 1896 yılına Ait Gelir- Gider Tablosu.	55
Tablo — 4: Sandığın 1903 Senesi Sonundaki Genel Durumu.	63
Tablo — 5: Sandığın 1904 Senesi Sonundaki Genel Durumu.	64
Tablo — 6: Sandığın 1907 Senesi Bütçesi.	65
Tablo — 7: Sandığın 1912 Yılı Mali Durumu.	66

KISALTMALAR LİSTESİ

A.DVNS.NZAM.d : Bâb-1 Asâfi, Divân-1 Hümâyûn Sicilleri, Nizâmât Defterleri

AE.SAMD.III	: Ali Emiri Tasnifi, III. Ahmet
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	: Bâb-1 Alî Evrâk Odası
C.ML	: Cevdet Tasnifi Maliye
C.ADL	: Cevdet Tasnifi Adliye
DH.MKT	: Dahiliye Mektûbî Kalemi
DH.MTV	: Dahiliye Mütenevvi Kalemi
DH.MUİ	: Muhaberât-1 Umûmîye İdaresi Belgeleri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
EV.d	: Evkâf-1 Hümâyûn Defterleri
HH	: Hatt-1 Hümâyûn
İ.ŞD	: İrâde Şura-yı Devlet
İ.MMS	: İrâde Meclis-i Mahsus
İ.MŞH	: İrâde Meşihat
İ.MVL	: İrâde Meclis-i Vâlâ
İ.KAN	: İrâde Kanun Nizâmât
İ.HUS	: İrâde-i Hususi
İ.DUİT	: Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi
M.V	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve

Uygulama Merkezi Dergisi

s	: Sayfa
ss	: Sayfa sayısı
Ş.D	: Şûrâ-yı Devlet
Y.PRK.MŞ	: Yıldız Parekende Evrakı Meşihat Dairesi
Y.PRK.BŞK	: Yıldız Parekende Mabeyn Başkitabeti
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı
Y.A.RES	: Sadaret Resmi Maruzât Evrakı

ÖNSÖZ

İnsanın yarınından emin olma düşüncesi ve bu düşünce için birtakım tedbirleri alma konusu tarih boyunca var olmuştur. Bu düşünce ilkçağlarda aile içi dayanışma şeklinde vücut bulurken zamanla daha da gelişmiş ve günümüz sosyal güvenlik kurumlarının teşekkül etmesinde etkili olmuştur. Günümüzde daha resmi ve daha cebri bir şekilde faaliyet gösteren sosyal güvenlik anlayışı; Osmanlı Devleti'nin klasik çağında büyük oranda Allah'a yakın olma isteği, bu dünyanın geçici olduğu, asıl hedef olmadığı şeklindeki hayat felsefesi ve “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” tarzındaki devlet politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Tanzimat devrinde ise devletin her alanında görülen modernleşme ve merkezileşme çabaları sosyal güvenlik alanında da kendini hissettirmiş ve batı tarzındaki oluşumlar hayat bulmuştur.

Osmanlı ilmiye sınıfının emekliliği ve *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'nin kuruluşu ve faaliyetlerini ortaya çıkartmak amacıyla hazırlanmış olan tezimiz üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, ilmiye sınıfı, bu sınıf mensuplarının Osmanlı devlet teşkilatı içerisindeki pozisyonu, Tanzimatla birlikte geçirdikleri değişim hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölüm, Tanzimat öncesi ve sonrasında ilmiye sınıfının sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerinin ne olduğu konusuna ayrılmıştır. Bu bölümde önce Tanzimat öncesi dönemin genel sosyal güvenlik ve emeklilik sistemleri incelenmiş, sonra ilmiye sınıfının sosyal güvenlik ve emeklilik sistemleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Tanzimat sonrası dönemin genel sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerinden bahsedilmiş, daha sonra ilmiye sınıfının sosyal güvenliğini sağlamaya yönelik olarak 1874 tarihli *İnfâk-ı Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Nizamnamesi*'nin yürürlüğe girmesi ile açılan *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*'nin kuruluşu ve faaliyetleri incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölüm ise *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'nin kurulmasına ve sandığın faaliyetlerine ayrılmıştır. Bu bölümde emeklilik türleri, emekli maaşı hesaplama sistemi ve sandığın mali yönü gibi hususlar detaylı olarak ortaya konulmuştur.

Tez konusunun tespit edilmesinden tezle ilgili kaynaklara ulaşılmasına, tezin değerlendirilmesine kadar her aşamada yardımlarını esirgemeyen danışman

hocam sayın Doç Dr. Yunus Özger'e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu süreçte maddi ve manevi desteklerini hiçbir şekilde esirgemeyen aileme de sevgilerimi iletiyorum.

Nazire DOĞAN

Yozgat 2013

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN MAHİYETİ, İÇERİĞİ ve KAYNAKLARI

Bu çalışma, ilmiye sınıfının sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerini ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanmıştır. İلميye sınıfının sosyal güvenliği ve emekliliği, Tanzimat öncesinde özellikle vakıf ve arpalık müesseseleri çerçevesinde ele alınırken bu durum Tanzimat sonrasında daha merkezîyetçi bir yapı arz etmiştir. Bu dönemde çıkarılan nizamnamelerle sosyal güvenlik ve emeklilik konusu yasal bir boyut kazanmıştır. İلميye sınıfının sosyal güvenliği ile ilgili çıkarılan ilk nizamname, 1874 tarihli *İnfâk-ı Muhtacin-i Eytâm ve Erâmil-i İلميye İaşe Sandığı Nizamnamesi*dir. Bu nizamname ile, temel amacı ölen ilmiye memurlarının ailelerine maaş bağlamak olan *Eytâm ve Erâmil-i İلميye İaşe Sandığı* açılmıştır. Sandık yaklaşık 20 sene bu isimle faaliyet göstermiştir. 1894 yılında ilmiye sınıfının emeklilik konusunun yeniden ele alınması neticesinde sandıktan emekli maaşı da verilmeye başlamış ve sandığın adı *İلميye Tekâüd Sandığı* olarak değişmiştir. Bu değişikliği öngören *Tarik-i İلميye Tekâüd Nizamnamesi* de 6 Ekim 1894 yılında yürürlüğe konulmuştur.

II. Meşrutiyet sonrası yapılan düzenlemelerle ilmiye sınıfına *Mülkiye Tekâüd Kanunu* hükümlerine binaen *İلميye Tekâüd Sandığı*'ndan maaş bağlanmaya başlamıştır. Bunun nedeni, *İلميye Tekâüd Nizamnamesi*'nde belirtilen şartlara göre verilen emekli maaşının askerî ve mülkî memurların aldığı maaşlarla karşılaştırıldığında oldukça düşük oranda kalmış olmasıdır. Karar, 30 Mayıs 1910 tarihinde *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanarak uygulanmaya başlamıştır. 15 Haziran 1911 yılında *Tarik-i İلميye Tekâüd Nizamnamesi* yürürlükten kaldırılmış ve ilmiye sınıfının emeklilik işlemleri 11 Haziran 1930 tarihinde *Askerî ve Mülkî Memurlar Hakkında Kanun*'un çıkmasına kadar *Mülkiye Tekâüd Kanunu*'na göre yürütülmüştür.

Daha önce ilmiye sınıfının emekliliğini konu alan herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Sosyal güvenlik ile ilgili bir takım kaynaklarda klasik dönemde ilmiye sınıfının emekliliği ve Tanzimat sonrasında bunun nasıl bir değişim geçirdiğine yönelik bazı bilgiler mevcuttur. Ancak *Eytâm ve Erâmil-i İلميye İaşe Sandığı*'nın faaliyetlerini ve daha sonra bu sandığın *İلميye Tekâüd Sandığı* adını alarak

faaliyetlerine devam ettiğini ayrıntıları ile anlatan herhangi bir kaynak yoktur. Bu durum tez konusu olarak bu konunun seçilmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde emeklilik konusu ile ilgili olarak yapılan çalışmalardan biri M. Yusuf Kulaksız tarafından "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Sivil Memurların Emeklilik Sistemi" adıyla yapılan yüksek lisans tez çalışmasıdır. Bundan başka emeklilikle ilgili yapılan önemli çalışmalardan biri; Abdullah Martal tarafından yazılan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik ve Buna İlişkin Düzenlemeler" isimli çalışmadır. Ayrıca Yunus Özger tarafından yazılan Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaüd Sandığı (1865-1923) isimli eser de saha çalışması bakımından önemli bir kaynak eser olup çalışmamız boyunca sıkça başvurduğumuz kaynaklar arasındadır.

Tezin hazırlanışı sırasında başvuru temel kaynaklar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhtelif katologlarda yer alan defterler ve arşiv vesikalarıdır. Bâb-1 Ali Evrak Odası, Dahiliye Mektubî Kalemî, Şûrâ-yı Devlet Mazbatası, Meclis-i Vükela Mazbatası ve İradeler sıklıkla kullanılan arşiv vesikalarıdır. Ayrıca sandık nizamnamelerinin yer aldığı A.DVNS.NZAM. kodlu "Bâb-1 Asâfi Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Nizâmât Defterleri" ve memurların aldığı maaşları gösteren Maliyeden Müdevver Defterler de başvuru kaynaklardandır.

Emeklilikle ilgili nizamnamelerin yer aldığı "Düster"lar ve Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanmış olan "Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı" başvuru diğer kaynaklardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

Osmanlı Devleti'nde halk; yönetenler (askeri zümre) ve yönetilenler (reaya) olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Askeri zümre; kendilerine tımar kesiminden, hazineden veya vakıflardan gelir ayrılan zümre, reaya ise üretim yapan ve vergi veren zümreydi. Bunlardan askeri zümre; saray halkı, ilmiye, seyfiye ve kalemiye sınıflarından oluşmaktaydı. Saray halkını; padişah ve bazı ağalar, hocalar, hekimler, eminler gibi saray görevlileri, seyfiye sınıfını; kapı kulları ve tımarlı sipahiler, kalemiye sınıfını; devlet dairelerinde idari görevlerde bulunan memurlar oluşturmaktaydı.¹

İlmiye sınıfını ise belli özelliklere sahip elit bir zümre oluşturmaktaydı. Bu zümrenin ortak özelliği; medrese eğitimi görmüş olmaları ve bütün imparatorlukta hukuk, eğitim ve dini hizmetleri ellerinde bulundurmalarıydı.² Bundan dolayı ilmiye mensuplarının bir takım ayrıcalıkları vardı. Mesela raiyyet vergisinden muafldı. Ayrıca askerî zümrenin sivil ve askerî bürokrasisi içinde yer alan mensuplarından farklı olarak şahsi mal varlıkları müsadareye tabi tutulmamaktaydı.³ Bu sınıf mensuplarının diğer bir özelliği, Osmanlı bürokratik yapısının diğer iki şubesi olan kalemiye ve seyfiye sınıflarına geçebiliyor olmalarıydı. Bu husus Fatih Kanunnamesi'nde; (...) *Ve nişancılık dahil ve sahn müderrislerinin yoludur. (...) Ve üç yüz akçe kadı dahi defterdar olmak kanunumdur(...)* Üç yüze vardıktan sonra mal defterdarı olmak kanunumdur. şeklinde belirtilmiştir.⁴

İlmiye sınıfını kısaca bu şekilde tanıttıktan sonra ilmiye teşkilatı ve ilmiye sınıfı mensupları ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermek faydalı olacaktır.

¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisad Tarihi*, İstanbul 2000, s. 142-145.

² Mehmet İpşirli, “İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan- 2 Mayıs 1986)*, İstanbul 1988, s. 178.

³ Ahmet Cihan, *Reform Çağı'nda İlmiye Sınıfı*, İstanbul 2004, s. 29.

⁴ Cenk Reyhan, “Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve İlmiye Sınıfı”, *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 32, sayı 3, Ankara 1999 s. 77.

1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde ilk eğitim-öğretim kurumları sıbyan mektepleriydi. Bu mektepler, 5-6 yaşındaki çocuklara okuyup yazmayı, bazı dini bilgileri ve dört işlemden ibaret olan basit matematik bilgilerini vermek üzere kurulmuş okullardı. Osmanlı Devleti'nde *Daru't talim*, *Dar'ül-ilm*, *Muallimhane*, *Mektep*, *Mektephane*, *Mahalle Mektebi*, *Taş Mektep*, *Mektep-i İbtidaiye* gibi isimlerle de anılmıştır.

Sıbyan Mektepleri'nin hocalarına muallim denilmekteydi.⁵ Bu muallimler daha çok mektebin bulunduğu mahallenin veya camiinin imamı ya da müezzini idi. Ama biraz okur-yazar olan ağırbaşlı kişiler, ölen bir muallimin gerekli niteliklerini taşıyan oğlu, hafız ya da okuma-yazma bilen kadınlar da bu mekteplerde muallime olabiliyordu.⁶

Fatih Sultan Mehmet, Eyüb ve Ayasofya'da açtığı iki medresenin müfredatına "Sıbyan Mektepleri"nde öğretmenlik yapacaklar için Arapça, nahiv (dil bilgisi ve gramer), edebiyat, muhasebe adabı ve tefris usulü, hendese gibi dersler koydurmuş ve bu dersleri görmeyen kimselerin Sıbyan Mektepleri'nde görev yapmasını men etmiştir.⁷ Tanzimat Dönemi'nde ise Sıbyan Mektepleri'nde hoca olacak kimseleri yetiştirmek için 1868'de İstanbul'da bir Dar'ül-muallimin-i Sıbyan açılmış ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde ancak bu okullardan mezun olanların Sıbyan Mektepleri'nde hoca olabileceği belirtilmiştir.⁸

Sıbyan Mektepleri; padişahlar, sadrazamlar, vezirler gibi devletin üst kademesinde yer alan ya da maddi gücü iyi olan kimseler tarafından yaptırılmıştır. Bu mekteplerin ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Sıbyan Mektebi'ne başlayan bir öğrenci 10 yaşına kadar Kur'an'ı hatmeder, daha sonra isterse 3 yıl daha mektebe devam ederek kelime bilgisi, hitabet, dil bilgisi, edebiyat, tarih gibi alanlarda eğitim alabiliyordu.⁹

Görüldüğü gibi Osmanlı ilmiye sınıfının ilk basamağını sıbyan mektepleri teşkil etmekteydi. Bu mekteplere devam eden öğrenciler az da olsa bir kültür elde

⁵ Cahit Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim" *Türkler*, cilt XI, s. 446.

⁶ Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 17, sayı 1, s.175.

⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul 2003, s. 86.

⁸ Cahit Baltacı, "Osmanlılar'da Mektep", *D.İ.A.*, s.7.

⁹ Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri", s. 175.

edebiliyorlardı. Eğitime devam etme imkânı bulurlar ise medreselere devam ediyorlardı.

1.2. Medrese

Medrese; içinde dini dersler okutulan yer, ders gören talebinin yatıp kalktığı bina şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese Orhan Bey zamanında 1330 yılında beyliğin merkezi olan İznik'te açılmıştır. Daha sonra 1336 yılında Bursa'nın alınmasıyla beylik merkezi buraya nakl edilmiş ve burada da bir medrese inşa edilmiştir. Beyliğin sınırları genişledikçe medrese sayısı da giderek artmıştır.¹¹ Kuruluş döneminde tesis edilen bu medreseler daha çok Selçuklu, İran, Arap medreselerinin benzeri olmuştur. Çünkü kuruluş dönemine damgasını vuran ulema, İslam dünyasının çeşitli kültür merkezlerinde yetişmişti.¹² Mısır, Suriye, Irak, İran gibi o dönem için ilmi canlılığı olan memleketlerde tahsil gören alimler, buralardaki ilmî ekolleri Osmanlı medreselerine taşımışlardır. Zamanla ilk kurulan medreselerden mezun olan müderrislerin istihdam edilmeye başlaması¹³ ile özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde geleneksel medrese sisteminin yerini Osmanlı medrese sistemi almıştır.¹⁴

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan sonra buradaki kiliselerden sekizini medreseye çevirmiştir. Fatih Camii'nin doğu ve batı taraflarına yaptırılan bu sekiz medreseye Medaris-i Semaniye ve daha sonra bilinen adıyla Sahn-ı Seman Medreseleri denilmiştir. Bu medreselere öğrenci yetiştirmek için de Tetimme ya da Musıla-i Sahn adı verilen medreseler inşaa edilmiştir.¹⁵

Böylece Osmanlı medreseleri devrin en zirve noktasına ulaşmış ve oluşturulan bu eğitim müesseseleri büyük alimlerin yetişmesinin yolunu açmıştır. Sözü edilen klasik dönem Osmanlı medreseleri kendi içinde bazı derecelerle ifade edilmiştir.

¹⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, s. 599.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 1-2.

¹² Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi (Amaç-İşleyiş-Yapı)*, İstanbul 1997, s.376.

¹³ Hulusi Lekesiz, “ Osmanlı İlmi Zihniyeti: Teşekkülü, Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Türk Yurdu*, cilt 11, sayı 49, Ankara 1991, s. 21.

¹⁴ Akgündüz, *Osmanlı Medrese Sistemi*, s. 377.

¹⁵ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 5-7, 34

1.2.1. Medrese Dereceleri

Osmanlı medreseleri, müderrislerin aldıkları ücretler ve okutulan kitaplara göre bir derecelenmeye tabî tutulmuştur. Bu derecelendirme şöyledir;

Haşiye-i Tecrid (Yirmili) Medreseleri

Müderrisine günlük 20 akçe verilen medreselerdir. Haşiye-i Tecrid Medreseleri denilmesinin nedeni; Seyyid Şerif-i Cürcanî'nin, Nasiruddin Tusî'nin Tecrîdü'l- İ'tikâd adlı eserine Haşiye-i Tecrîd adıyla yazdığı haşiyesinin¹⁶ burada okutulmasıdır. Ayrıca bu medreselerde, Belâgat, Kalam ve Fıkıh dersleri okutulmuştur.

Miftâh (Otuzlu) Medreseleri

Müderrisine günlük 30 akçe verilen medreselerdir. Sa'deddin Teftazânî'nin belâgata dair eseri olan Şerh-i Miftâh bu medreselerde okutulduğundan Miftâh Medreseleri denilmiştir. Bu medresede de, Haşiye-i Tecrid Medresesi'nde olduğu gibi Belâgat, Fıkıh ve Kalam dersleri okutulmuştur.

Telvîh (Kırkli) Medreseleri

Müderrisinin günlük 40 akçe aldığı medreselerdir. Telvîh medreseleri denilmesinin nedeni, Sa'deddin Teftazânî'nin fıkha ait eseridir. Belâgat, Fıkıh ve Kalam derslerinin yanı sıra Hadis dersi de okutulmuştur.¹⁷ Telvîh medreseleri, Osmanlılar'dan evvel Anadolu Selçukluları'nın, Anadolu Beylikleri hükümdarlarının ve onların ailelerinin; vezir, sancak beyi ve ümerânın yaptırdıkları medreselerdir.¹⁸

¹⁶ Haşiye; Bir eserin metnini şerh ve izah eden kitap. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, s. 338.

¹⁷ Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", s. 448,449.

¹⁸ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 11

Hariç Medreseleri

Müderrisinin günlük 50 akçe aldığı medreselerdir. Bu medreselerde Kelam, Fıkıh ve Hadis dersleri okutulmuştur.

Dahil Medreseleri

Müderrisinin günlük 50 akçe aldığı medreselerdir. Fıkıh, Usul-ü Fıkıh, Hadis ve Tefsir dersi okutulmuştur.¹⁹ Dahil Medresesi, Osmanlı padişahlarıyla, şehzade valideleri ve şehzadeler ile padişah kızlarının yaptırmış oldukları medreselerdir.²⁰

Sahn-ı Seman Medreseleri

Fatih Külliyesi'nin bir parçası olarak 1470'te faaliyete geçmiştir. Sahn medreseleri sekiz tane olduğu ve sekiz rakamı da Arapça'da "Seman" olarak ifade edildiği için "Sahn-ı Seman Medresesi" denilmiştir.²¹ Bu medresede, Tefsir, Fıkıh, Kelam, Arapça gibi dersler okutulmuştur. Dolayısıyla Sahn-ı Seman Medreseleri; İlahiyat, İslam Hukuku ve Arap Edebiyatı Fakültesi niteliğini taşımaktaydı. Tıp ya da Matematik Fakülteleri yoktu. Bu eksikliği ortadan kaldırmak için Kanuni Sultan Süleyman döneminde altı medreseden oluşan Süleymaniye Medreseleri inşaa edilmiştir. Bu altı medrese; İbtida-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve Dar'ül-Hadis-i Süleymaniye olarak tasnif edilmiştir.²² Bunlardan Altmışlı Medreseler müderrisinin günlük 60 akçe aldığı medreselerdir. En üst kademedeki medrese olan Dar'ül-Hadis Medresesi'nin müderrisi ise günlük 100 akçe almıştır.

Süleymaniye Medreseleri'nin kurulması ile Osmanlı medrese sisteminde tahsil, Dahil Medresesi'nden sonra biri hukuk-edebiyat ve ilahiyat eğitimi veren

¹⁹ Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", s. 448,449.

²⁰ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 11.

²¹ Numan Durak Aksoy, Halis Adnan Arslantaş, "Ana Hatlarıyla Selçuklu'dan Cumhuriyet'e Eğitim-Öğretim'de Kurumsal Değişim", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, sayı 1, Elazığ 2010, s. 476.

²² Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 33,37.

Sahn-ı Seman, diğeri tıp ve matematik eğitimi veren Süleymaniye olmak üzere iki kola ayrılmıştır.²³

Süleymaniye Medreseleri'nin inşası ile Osmanlı medreseleri; *İbtida-i Hariç, Hareket-i Hariç, İbtida-i Dahil, Hareket-i Dahil, Musıla-i Sahn, Sahn-ı Seman, İbtida-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Süleymaniye, Dar'ül-Hadis Medreseleri* olmak üzere yeniden derecelendirilmiştir.²⁴

1.2.2. Medreselerin Yönetimi

Medrese bir vakıf kurumu olduğundan işleyişi, mali kaynakları, bunların kullanılması ve denetlenmesi tamamiyle vakıf kuralları içinde yapılırdı. Ancak konu toplumun eğitimini ilgilendirdiği için devletin daima sıkı bir denetimi vardı. Medreseler önceleri kazaskerlere bağlı iken 16. yüzyıl sonlarından itibaren yüksek dereceliler şeyhülislama verilmiş, diğerleri kazaskerlerde kalmıştır. 19. yüzyılda ise meşihat makamına devredilmiştir.²⁵

1.2.3. Medreselerin Bozulması Meselesi

Medrese düzeninin bozulması ile ilgili olarak pek çok kaynakta; medreselerde akli ilimlerin okutulmasının terk edilmesi, iltimas-rüşvet gibi bazı yolsuzlukların yapılması, yani işinin ehli olmayan kimselerin kadı, müderris olarak atanması gibi sebepler gösterilmiştir.²⁶ Bazı kaynaklarda ise medreselerin gerilemesinin bu gibi sebeplerle açıklanamayacağı yazılmaktadır. Nitekim Yaşar Sarıkaya tarafından kaleme alınan *Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi* adlı makalede; medrese düzenin, akli ilimlerin terk edilmesi, rüşvet ya da iltimas gibi yolsuzlukların ortaya çıkmasından dolayı bozulmadığı, gerekçeleri ile ortaya konulmuştur. Sarıkaya bu makalede; medreselerde en başından itibaren zaten İslami ilimlerin okutulduğunu, akli ilimler olan hesap, hendese, hikmet gibi derslerin İslami ilimleri anlamada yardımcı olması için okutulduğunu yazmaktadır. Ayrıca medreselerin asıl amacı dini kaynaklardan

²³ Aksoy, Arslantaş, “Selçuklu’dan Cumhuriyet’e Eğitim-Öğretim”, s. 478.

²⁴ Baltacı, “Osmanlı’da Eğitim ve Öğretim”, s.449.

²⁵ Mehmet İpşirli, “Medrese”, *D.İ.A.*, cilt 28, s.330.

²⁶ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 67.

yararlanarak görev yapacak olan kadı, müftü ve müderrisler yetiştirmek olduğundan akli ilimlerin terk edilmesinden dolayı medreselerin bozulması diye bir şeyin olmayacağını ifade etmiştir. Medrese düzeninin bozulmasına yönelik ikinci bir iddia olan rüşvet veya iltimasın var olması konusunda da Sarıkaya, bu tarz durumların en başından itibaren var olduğunu, hatta medreselerin en ileri dönemi olarak gösterilen Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde bile bu sorunların yaşandığını yazmaktadır.

Sarıkaya son olarak bu makalesinde, medreselerin gerilemesinin nedenini; son dönem idarecilerinin Batılılaşma çabaları dolayısı ile medreselerle ilgilenmemelerini, medreseleri ihmal etmeleri şeklinde açıklamıştır.²⁷ Ancak bazı kaynaklarda, medreselerin ıslahına yönelik olarak çeşitli dönemlerde birtakım ıslah teşebbüslerine girişildiği yazılmaktadır. Bu ıslah teşebbüslerinden bir tanesi; 1909 yılında Fatih Tabhane Medresesi'nin programına fizik, kimya, cebir, hendese gibi akli ilimlerin konulmasıdır.²⁸ Fakat yukarıda ifade edildiği gibi Osmanlı medreselerindeki esas problem akli ilimlerin medreselerde okutulması okutulmaması sorunu değil Sarıkaya'nın da ifade ettiği şekliyle medreselerin ihmal edilmesidir.

1.3. Mülâzemet Usulü

Mülâzemet; maaşsız acemilik hizmeti, kısaca staj anlamında kullanılan bir tabirdir.²⁹ İlmiye teşkilatı terimi olarak ise; medrese mezunlarının gerekli kademelerden geçtikten sonra, müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri ve mesleki tecrübe kazanmaları anlamına gelmektedir.

Özellikle medrese mezunlarının sayısının artması birikmelere yol açmış ve tayin için beklemek zorunda kalmışlardı. Bu yüzden medreseden mezun olan adayların adaletli olarak göreve başlamalarını sağlamak üzere mülâzemet sisteminin düzene konması zaruret haline gelmiştir. Mülâzım olarak sıra bekleyen aday, eğer Anadolu'da vazife almak istiyorsa Anadolu Kazaskeri'nin; Rumeli'de vazife almak istiyorsa Rumeli Kazaskeri'nin belli günlerdeki meclislerine devam eder, *Matlab* denilen deftere ismini kaydettirirdi.

²⁷ Yaşar Sarıkaya, "Osmanlı Medreseleri'nin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi," *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, İstanbul 1999, s. 29,31,38.

²⁸ Aksoy, Arslantaş, "Selçuklu'dan Cumhuriyet'e Eğitim-Öğretim" s. 479.

²⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt III, İstanbul 1983, s. 611.

Genellikle, hükümdarların cüluslarında, ilk sefere çıkışlarında ve zafer kazanmaları halinde, şehzade doğumlarında, ulemanın talebesi arasından mülâzım vermesi kaide idi. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük şehirlerde kadılık görevi yapanlar, önemli medreselerde müderrislik hizmetinde bulunanlar, bazı şehir müftüleri çeşitli vesileler ile kendi öğrencileri arasından ileri gelenleri seçerek mülâzım olarak verirlerdi.³⁰

Ebu-su'ud Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği'ne kadar mülâzım olarak bekleme ile ilgili kesin bir süre yokken Ebu-su'ud Efendi ile birlikte 7 senede bir mülâzemet usulü kanun olmuştur.³¹

Medreseden mezun olan ve mülâzım olarak sıra bekleyen aday, ilk önce medrese derecelerinden en alt kademedede olan Haşiye-i Tecrid'de müderris olmakta, ardından sırası ile tüm medreselerde görev yapıp belli bir tecrübe kazandıktan sonra kadı, daha sonra kazasker ve son olarak şeyhülislam olmaktadır.

1.4. Müderris

Müderris; medrese ve camide talebeye ders okutan hoca anlamında kullanılmaktadır. Kullanış itibari ile <muallim>den farklıdır. Zamanla müderrislerin sayılarının artması ile biri İstanbul diğeri Bursa ve Edirne müderrislikleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bundan dolayı son zamanlarda müderris sadece ders okutan hoca anlamında değil, medreselerin müdürlüğü anlamında da kullanılmıştır.³²

Medrese tahsilini bitiren bir öğrenci mülâzemet defterine kayd olunur, sırası gelince en aşağı derecedeki Haşiye-i Tecrid Medresesi müderrisliğine tayin olunurdu. Bu medresede göreve başlayan müderris sonra sırasıyla Miftah, Kırklı, Hariç, Dahil, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreseleri müderrisliklerinde bulunurdu. Süleymaniye Medreseleri'nden sonra Şam, Halep, Bağdad Kadılıkları'na geçilirdi. Ama Hariç ve Dahil Medreseleri'nde ders verecek seviyeye gelen bir müderris isterse 300 akçe yevmiyeli kadılığa geçebilir ya da nişancı veya defterdar olabilirdi. Yine Sahn-ı Seman Medreseleri müderrisleri de isterlerse 500 akçeli

³⁰ Mehmet İpşirli; "Osmanlı İlmiye Teşkilatı'nda Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmet Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 10-11*, İstanbul 1993, s. 222-223.

³¹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 45, 48.

³² Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt II, s. 598.

mevleviyet kadılıklarına geçebiliyorlardı.³³ Bu durum Fatih Kanunnamesi'nde; "... *Ve Sahn monlaları makâm-ı mevleviyyetdedür. Ve Dahil müderrisi ve Hâric müderrisi dahi makâm-ı mevleviyyetdedür...*" şeklinde belirtilmiştir.³⁴

1.4.1. Müderrislerin Tayin ve Azilleri

Bütün müderrislerin tayinleri, 16. yüzyıl ortalarına kadar kazaskerlere aitken bu tarihten itibaren şeyhülislamlık ilmiye sınıfının en yüksek mertebesine çıkarıldığı için kırk akçeli medreselere müderris tayini kazaskerlerin ve Hariç Medreseleri'nden itibaren yukarı sınıf müderrislerinin tayini şeyhülislamın arzı ile olmuştur.³⁵

Müderrislerin azledilmelerinin nedenleri; ilmi yetersizlik, kazaskerlere hakaret, şer'i özürlü olmadan vazifeyi terk etmek ve derse uzun süre devamsızlığı.³⁶

1.5. Kadılık

Arapça'da kaza (kada) kökünden ism-i faili olan kadı, fıkıh terimi olarak; insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlenmek için tayin edilen kişiyi ifade etmektedir.³⁷

Kadıların yetiştikleri kurum medreselerdi.³⁸ Medreseden mezun olan kadı adaylarının önce kadı mahkemesinde staj görmeleri gerekmekte idi ki, bunun önemli bir merkezin mahkemesi olması gerekirdi. Adaylar seçimle, büyük kadılıklara en az beşer kişi olmak üzere stajer olarak gönderilirdi. Burada mevleviyet yetkisine sahip büyük kadıların yanında üç-beş yıl çalışarak İstanbul'a gelirler, burada bir sene mülâzemet ile vakit geçirirler ve daha sonra alt kademedeki kazalardan birinin kadılığına getirilirdi.

³³ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 57.

³⁴ Abdülkadir Özcan, *Kanunnâme-i Âli Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, İstanbul 2007, s. 11.

³⁵ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 58, 77.

³⁶ Hacer Yetim, "1217-1224 Tarihli Mülâzemet Defterleri ve Mülâzemet Sistemi" *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2009, s. 9.

³⁷ Fahrettin Atar, "Kadı", *D.İ.A.*, cilt 24, s. 66.

³⁸ Musa Çadircı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 80.

1.5.1. Kadıların Tayin ve Azilleri

Kadılar padişah beratı ile tayin edilirdi.³⁹ 14. yüzyıldan 16. yüzyıl ortalarına kadar kazaskerlik ilmiye sınıfının en yüksek makamı olması hasebiyle mevleviyet denilen büyük kadılıklar da dahil olmak üzere bütün kadıların tayinleri Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri'ne aitti. Kazaskerler tayin ya da azl ettikleri kadıların isimlerini akdiye defteri de denilen tarik defterine kayd ederlerdi. Rumeli'de kadılık edenler Rumeli Kazaskeri defterine kayıtlı olduklarından Anadolu Kadılığına geçemezlerdi. Aynı şey Anadolu Kazaskeri defterine kayıtlı olan kadılar için de geçerliydi. 16. yüzyılın 2. yarısından itibaren şeyhülislamlığın önem kazanması ile büyük kadılık adı verilen mevleviyet kadılarının tayinleri şeyhülislamlara bırakılmıştır.⁴⁰

Kadıların azl edilmeleri ise; aklını ve temyiz kabiliyetini kaybetmesi, görevinde irtikab yoluna sapması veya kanunu ihlal etmesi, yolsuzluğunun, bilgisizliğinin anlaşılması ile mümkündür.⁴¹

1.5.2. Kadıların Görevleri

Kadıların görevlerini temel olarak beledî, hukukî, mülkî şeklinde ayırmak mümkündür. Şöyleki kadılar;

Naib, müteveli, imam, hatip tayini, noterlik görevleri, vakfiye tanzimi ve tescili, vasi tayini, yetim mallarının idaresi, nafaka tayini, alacak senedi ve kefalet gibi senetlerin tanzimi, miras, evlilik akdi tanzimi, tapu sicil muhafızlığı, infaz hakimliği görevi, vüzera haslarının kontrolü, narh tesbiti, lonca teftişi, ordunun iaşesinin temin edilmesi,⁴² hükûmet merkezinden gönderilen emir ve fermanların halka duyurulması, vergilerin dağıtılması gibi işlerle ilgilenmekteydi.⁴³ Ayrıca iltizam işleri ile de ilgilenmekteydi ki; bu konudaki görevleri defter tutmaktı. Bu defterler birer muhasebe defteri idi. Bunlar hassa eminleri ve katipleri tarafından da

³⁹ İlber Ortaylı; " Osmanlı Kadısı- Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 30 , sayı 1-4, Ankara 1997, s. 121.

⁴⁰ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 87, 88, 91.

⁴¹ Ortaylı, " Osmanlı Kadısı", s. 119.

⁴² İlber Ortaylı; " Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine" *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 9, sayı 1, Ankara 1976, s. 97.

⁴³ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 80.

tutulabiliyordu; ancak bu defterler kadı tarafından onaylanmaktaydı. İltizam işleri ile ilgili Divan-ı Hümayun'a arz göndermek de kadıya aitti.⁴⁴

1.5.3. Kadıların Görev Süresi

Kadıların mahalli halk ve çıkar gruplarıyla kaynaşmalarını önlemek için bir yerde 20 aydan fazla görev yapmamaları usulü benimsenmiştir.⁴⁵ Bu süreyi tamamlayanlar mazûl olurlar ve İstanbul'a gelerek her Çarşamba günü kazasker dairesine mülâzemet ederlerdi. Kadıların bu mazûliyet sürelerine *zaman-ı infisal* denilmiştir.⁴⁶

Kadıların görev sürelerinin bu şekilde kısa tutulması ile terfi imkanlarının tıkanmaması sağlanmış, ayrıca kadılara merkezden uzak bölgelerde ilim ve fenden uzak kaldıkları düşünülerek İstanbul'da bilgilerini tazeleme imkanı verilmiştir.⁴⁷

1.5.4. Kadıların Yardımcıları

Her kadı belli bir kaza ve sancak bölgesine tayin edilirdi ve her iki halde de kendine ait görevleri bu bölge dahilindeki şehir, kasaba, nahiye ve köylerde yerine getirmek durumundaydı. Kadı, böyle geniş bir sahanın her yanında görevlerini bizzat yerine getiremeyeceğinden kendisine birtakım yardımcıları seçmekteydi. Bu yardımcıları;

Naib: Kadı, her nahiyenin başına bir naib tayin ederdi. Naibler buldukları nahiyelerde kadı adına onun görevlerini ifa etmekteydiler. Ama yine yetki ve denetim üstünlüğü kadıya aitti. Naibler özellikle buldukları bölgelerin ulemalarından seçilmekteydi. Kadılar, naib sayılarını istedikleri gibi artıramazlardı. Yeni bir naib tayinini merkeze arz etmeleri ve gereken izni almaları gerekmekteydi.

Subaşı: Kadının hükümlerinin ve merkezden gelen emirlerin uygulanmasını sağlamak, suçları önlemek ve suç işleyenleri yakalamak, kadının suçlu görüp hüküm verdiği kimseleri cezalandırmak⁴⁸, rüsum-u serbesti ya da bad-ı hava vergilerini ve

⁴⁴ Tayyib Gökbilgin; " XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesinin Rolü", *IV. Türk Tarih Kongresi Ankara 10-14 Kasım 1948*, Ankara 1952, s. 436, 437.

⁴⁵ Ortaylı, " Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü", s. 107.

⁴⁶ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 94.

⁴⁷ Yetim, "Mülâzemet Sistemi", s. 11.

⁴⁸ Ortaylı, " Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü", s. 97,98, 101.

bazı şehirlerin mukataa gelirlerini toplamakla görevliydi. Tüm bu görevleri kendisine bağlı olan asesbaşı ve ases adı verilen yardımcılarını vasıtası ile yerine getirmekteydi.⁴⁹

Muhzırbaşı ve Muhzırlar: Kadı'nın yargılamada en önemli yardımcılardan idi. Bütün davalarda hazır bulunmakta idiler. Mahkemede iç güvenliğin sağlanması, davalıların getirilip götürülmeleri başlıca görevleri idi. Bunlardan bazıları mahkeme kapısında bekler, duruşmaları bozacak bir olayın çıkmasını önlerlerdi.

Şuhud'ül Hal: Mahkemelerde şehrin ileri gelenlerinden bazıları da hazır bulunmaktaydı. Bu kimselere *Şuhud'ül-Hal (Durumun Tanıkları)* denilmekteydi. Bu kimselerin bazı duruşmalarda bulunması ile kadı, duruşmaların herkese açık olduğunu ve yargılamanın kurallara uygun geçtiğini kanıtlamak istemiştir. Ayrıca tarafların gösterdikleri şahitler dışında duruşmaları izlemek veya sırasını beklemek üzere mahkemede bulunan dinleyiciler de Şuhud'ül hal kaydedilmiştir.⁵⁰

Kassam: Vefat etmiş kimselerin mallarını varisleri arasında pay etmekle görevli idiler. Kassamlar, mirasla ilgili çıkan anlaşmazlıkları da çözer ve bunları bir deftere kaydederdi. Bu defterlere kassam defteri adı verilmiştir. Mirasla ilgili davalar "Kassam Mahkemeleri"nde görülmekteydi.

Toprak Kadıları: Köylülerin sancakbeyi, alaybeyi, subaşı, zeamet, tımar sahipleri tarafından herhangi bir haksızlığa uğradıkları zaman kadılara veya Divan-ı Hümayun'a yapılan şikayetlerini toprak kadıları tahkik eder, gerekirse verilen emirlerle davalara bakarlardı.

Mehayif Müfettişleri: Köylere kadar adalet işleri ile meşgul olmak ve halkın derdini dinlemek üzere şikayeti çok olan mahallere Mehayif Müfettişi tayin edilmekte, bunlar vasıtası ile dava ve şikayetler dinlenmekteydi. Mehayif Müfettişleri gördükleri dava ve şikayetleri doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun'a arz ederlerdi.⁵¹

Hukuk ve adalet sisteminin başı olan Osmanlı kadıları bazı derecelere ayrılırlardı. Bunlar içinde en önemlisi şüphesiz mevleviyet kadılıkları idi.

⁴⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, cilt 2, Tekin Yayınevi, s. 87.

⁵⁰ Çadircı, *Anadolu Kentleri*, s. 90.

⁵¹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 121, 122, 126, 128.

1.5.5. Mevleviyet Kadılıkları

Mevleviyet; Osmanlı ilmiye teşkilatında yüksek dereceleri kadılıklar için kullanılan bir tabirdi. Buralara tayin edilen kadılara da mevali denilmiştir.⁵² Fatih Kanunnamesi'nde geçen; “*Ve Sahn monlaları makam-ı mevleviyyetdedür. Ve Dâhil müderrisi ve Hâric müderrisi dahi makam-ı mevleviyyetdedür.*” ifadelerinden mevleviyet kadılıklarına Hariç, Dahil ve Sahn medreselerinde görev yapan müderrislerin getirildiğini anlamaktayız.⁵³ Kanuni Sultan Süleyman zamanında Süleymaniye Medreseleri'nin açılması ile de bu kadılıklara, Musıla-i Süleymaniye ve onun üstünde bulunan medreselerde görev yapan müderrisler getirilmiştir.

Mevleviyet Kadılıkları'na atanan kadılar ilk zamanlar buralara bizzat gitmek zorunda iken zamanla bu usul değişmiş ve bu kadılıklar da naipler vasıtası ile yürütülmüştür.⁵⁴

Mevleviyet kadılıkları kendi içinde; İstanbul Kadılığı, Haremeyn Mevleviyeti, Bilad-ı Hamse Mevleviyeti, Mahreç Mevleviyeti ve Devriye Mevleviyeti olmak üzere 5 kısma ayrılmıştır. Bunlardan İstanbul Kadılığı en üst derecedeki mevleviyetti. Çünkü İstanbul Kadılığı'na getirilen bir kadı bu görevden sonra ilmiye sınıfı hiyerarşisi içinde kadılıktan sonra bir üst derece olan Anadolu Kazaskerliği'ne getirilmekteydi.⁵⁵ İstanbul Kadılığı da zamanla sınırların genişlemesi ve şehir nüfusunun artmasına bağlı olarak kendi içinde İstanbul, Galata, Üsküdar ve Haslar Kadılıkları olmak üzere dört kadılığa ayrılmıştır. Bu kadılıklar içinde de naiplikler kurulmuştur.⁵⁶

Mahreç Mevleviyetleri ise; İzmir, Selanik, Yenişehir Fener, Hanya, Kudüs-ü Şerif, Halep, Trabzon, Sofya, Galata, Havass-ı Refia (Eyüp ve çevresi) kadılıkları idi.

Bilad-ı Hamse Mevleviyetleri; Mısır, Şam, Bursa, Edirne, Filibe Kadılıklarıdır.

Haremeyn Mevleviyetleri; Mekke ve Medine Kadılıklarıdır.⁵⁷

⁵² Fahri Unan, “Mevleviyet”, D.İ.A. , cilt 19, s. 467.

⁵³ Özcan, *Kanunnâme-i Âli Osman*, s. 11.

⁵⁴ Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt II, s. 520.

⁵⁵ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 99-103.

⁵⁶ Akdağ, *İçtimai Tarih*, s. 84.

⁵⁷ Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt II, s. 520.

Devriye Mevleviyetleri; Maraş, Bağdad, Bosna, Sofya, Belgrad, Antep, Kütahya, konya, Filibe, Diyarbakır olarak on kadılık iken daha sonra Bağdad, Antep, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarp, Beyrut, Adana, Van, Rusçuk, Sivas ve Çankırı kadılıkları olarak tespit edilmiştir.⁵⁸

1.5.6. Kadılık Müessesesinin Bozulması

Kadılık müessesesinin bozulmasının nedenini bazı yazarlar bu müessese içerisinde iltimas, rüşvet gibi bir takım olayların yaygınlık kazanmasına bağlamaktadırlar. Nitekim Musa Çadırcı'ya göre; “Kadılar gördükleri davalardan rüşvet alarak haklıyı haksız, haksızı haklı çıkarmaya başlamışlardır. Kendi adlarına atadıkları naibleri sık sık değiştirerek yerlerine yenilerini atamışlar, böylece yeniden görevlendirmemiş gibi göstererek her birinden kural dışı paralar almışlardır. Yerel yöneticilerin seçimlerine karışmışlar, dilediklerini rüşvet karşılığında ayan, voyvoda veya muhtar seçtirebilmişlerdir”.⁵⁹

Kadılık müessesesi içinde bu tarz sıkıntıların yaşandığını ve bu müessesenin ıslah edilmesi gerektiğini, III. Selim'e sunulan layihalardan biri olan Tatarcık Abdullah Efendi'nin layihasında geçen şu ifadelerden anlıyoruz;

“Kadılıklar, satın alınmamalı; ancak imtihanla ehliyetli olanlara verilmelidir. Bozulan kadılıklara tayin olunacaklar, fıkıh, feraiz ve diğer İslami ilimlerden dikkatle ve herkesin önünde imtihan edilip başarı gösterenler bu göreve atanmalıdır. Ehliyetini ortaya koyamayanlar bu mesleğe alınmamalıdır. Bunun yanında mevcut kadılıklar gözden geçirilmeli, ehliyeti ve yeteneği olup, şer'i hükümleri uygulamaya gücü yetenler görevlerinde bırakılmalı, ehliyetsizler ise dikkatli bir şekilde belirlenerek mansıpları ellerinden alınmalıdır.”⁶⁰

Ancak layiha da geçen bu öneriler ya uygulanamamış ya da uygulansa da verim alınamamış olacak ki II. Mahmut zamanında da kadıların bu tarz davranışlarına engel olmak için çeşitli emirler yayınlanmıştır. Ancak bu yolla da başarı elde edilememiştir. Son çare olarak kadıların bu davranışlarına *Tarik-i*

⁵⁸ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 99-102.

⁵⁹ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 82, 83.

⁶⁰ Besim Özcan, “Tatarcık Abdullah Efendi ve Islahatlarla İlgili Layihası”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, cilt 25, sayı 1, Ankara 1987, s. 55, 62.

İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi (İlmiye Sınıfına Ait Ceza Yasası) adı altında hazırlanan yasa ile son verilmeye çalışılmıştır.⁶¹

1.6. Kazaskerlik

Askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı anlamında kullanılan Kazasker tabiri; kaynaklarda *kadilasakir*, *kadileşker*, *kadılıcünd* şeklinde de geçmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nde daha çok kazasker diye kullanılmıştır. Osmanlı bürokrasisinde “Kazasker” olarak nitelendirilen kadıaskerler, divan üyesi olup olmamaları durumuna bağlı olarak “sadreyn efendiler, sadr-ı Rumeli, sadr-ı Anadolu” tabiriyle de anılırlardı.⁶²

Osmanlı Devleti'nde I. Murat zamanına kadar kazaskerlik makamı yoktu. En yüksek ilmi, şer'i ve hukuki makam Bursa Kadılığı idi. Ancak bu dönemde devletin fetihleri Rumeli'ye geçince orduda şer'i işleri görmek ve padişahla beraber seferlerde bulunmak üzere büyük bir şer'i memurun bulunması gerekmiştir. Bunun üzerine I. Murat, 1362 yılında en yüksek şer'i ve hukuki makam olarak kazaskerliği ihdas etmiş ve bu göreve o dönem Bursa Kadısı olan Kara Halil Efendi'yi tayin etmiştir. Bundan sonra kazaskerlerin padişahla beraber seferlerde bulunmaları kanun olmuştur.⁶³ Ancak padişahların sefere gitmedikleri zamanlarda kazaskerler de padişahla birlikte kalıp “ordu kadısı” ismiyle mevali denilen büyük kadılıkların mazullerinden biri bu göreve tayin edilmiştir.⁶⁴

Kazaskerler, Osmanlı devlet teşrifatında önemli bir yere sahiptiler. Fatih Kanunnamesi'nde geçtiği üzere; Divan-ı Hümayun toplantılarında kazaskerler, vezir, defterdar ve nişancı ile birlikte en başta oturmaktaydılar. Yine padişahın önünde bizzat arz yetkisine sahip olan kimseler vüzera, defterdar ve kazaskerdi.⁶⁵

1.6.1. Kazaskerliğin İkiye Ayrılması

Kazaskerlik, Fatih Sultan Mehmet döneminin sonlarında ikiye ayrılmıştır. İkiye ayrılmanın nedeni olarak; Kazasker Mevlana Muslihiddin'in sertliği ve

⁶¹ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 83, 84.

⁶² Mehmet İpşirli, “Kazasker”, *D.İ.A.*, cilt 25, s. 140.

⁶³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara 1988, s. 7.

⁶⁴ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 131.

⁶⁵ Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 6,7.

açıksözlülüğünden çekinen Karamani Mehmet Paşa'nın Fatih Sultan Mehmet'e yaptığı telkinler gösterilmiştir. Nitekim Mevlana Muslihiddin, Fatih'e; saltanatının dört erkanından olan vezirlerin sayısının dört olduğu, bu sayede devlet işlerinin düzenli bir şekilde yürüdüğünü söylemiş, kazaskerlerin de iki olması ile Muslihiddin Efendi Rumeli Kazaskeri, Hacı Hasanzade de Anadolu Kazaskeri olursa, bu iki alimin gücünün ve bilgisinin birbirine eklenmesi ile Osmanlı Devleti'nin kuvvet bulacağını söylemiştir. Bu olay belki de söz konusu bölünmeyi daha da hızlandırmıştır. Ancak bu ikiye ayrılma konusunu daha çok beylikten cihan devletine geçişte yapılması zaruri olan bir iş olarak düşünmek gerekir. Zira Fatih Sultan Mehmet'in doğuda ve batıda yaptığı fetihler ve ilhaklar ile Anadolu'da ve Rumeli'de bir çok yeni kaza teşkil olunmuştu. Ayrıca pek çok medrese açılmıştı. Buralara kadı, naib, müderris v.s. tayin edilmesi ve bunlarla ilgili işlerin süratle yürütülmesi gerekmektedir. Divanda kazaskerin de kendine ait konularda karar vermek ve dava dinlemek gibi oldukça önemli görevleri bulunmaktaydı. Bundan dolayı kazaskerliğin sayısının artırılması gerekli olmuştur.

Yavuz Sultan Selim zamanında merkezi Diyarbakır olmak üzere Arap ve Acem Kazaskerliği oluşturulmuşsa da bir süre sonra lağv edilmiş ve Anadolu Kazaskerliği'ne bağlanmıştır.

1.6.2. Kazaskerlerin Tayin ve Azilleri

Kazaskerlerin tayinleri ilk dönemlerde vezirazamların arzıyla yapılmaktaydı. 17. yüzyıldan itibaren ise şeyhülislamın yetkilerinin artması ile kazasker tayinleri şeyhülislamlara verilmiştir. Ancak bu tayin işinde şeyhülislam vezirazamın onayını almak durumundaydı.⁶⁶

Kazaskerliğe mevleviyet denilen 500 akçe yevmiyeli büyük kadılıklardan gelinirdi. 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar belli bir tertip yoktu; ancak bu tarihten sonra Anadolu Kazaskerliği'ne İstanbul Kadılığı yapanlar getirilmeye başlamış ve Anadolu Kazaskerliği'nden sonra da Rumeli Kazaskeri olma kural kabul edilmiştir.⁶⁷

Kazaskerlerin azil sebepleri ise; vezirazamla ilişkilerin bozulması, ilmi yetersizlik, görevde ihmal, siyasi ayaklanma veya mücadeledir.

⁶⁶ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)" *Bellekten LXI / 230-232*, Ankara 1997, s. 609-611, 613.

⁶⁷ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 152.

1.6.3. Kazaskerlerin Görevleri

Kazaskerlik müessesesinin kuruluş amacı; ordunun ihtilâflarını halletmek, seferlere katılarak davalara bakmaktı. Zamanla kazaskerlerin görevleri çoğalmış ve imparatorluk dahilindeki kadıların, müderrislerin tayinleri- azilleri ve diğer işlemleri ile uğraşmak başlıca vazifeleri olmuştur. Daha sonra iki kısma ayrıldığında Rumeli Kazaskeri Rumeli'deki, Anadolu Kazaskeri ise Anadolu'daki ilmiye mensuplarının işlerine bakmıştır. Kadıların, müderrislerin azil ve tayinleri kazaskerlerin görevi olmuştur. Ancak mevleviyet ve yüksek medreselere tayinler vezirazam arzıyla olmuştur. Ebu-su'ud Efendi'den itibaren şeyhülislamın nüfuz ve yetkilerinin artması ile mevali ve büyük müderrislerin tayinleri vezirazamın onayı alınarak şeyhülislam tarafından yapılmaya başlanmıştır.⁶⁸

Kazaskerlik süresi 1 yıldır. Bu müddeti dolduranlar, kazasker mazûlü sayılarak yerine sırada olan başkası tayin edilirdi.

1.6.4. Kazaskerlerin Yardımcıları

Kazaskerlerin herbirinin tezkireci, ruznameci, matlabcı, tatbikçi, mektupçu ve kethüda olmak üzere 6 yardımcısı vardı. Bunlardan tezkireci; kazasker kaleminin amiri idi ve kadıların tevcih ve beratları bu kalemden çıkardı. Ruznameci; tayin ve cihet tevcihi işleri ile meşgul olan kalemin müdürü idi. Matlabcı; kadıların isimlerini içeren matlab defterini tutup sırası gelen kıdemlilerin isimlerini boş olan kadılıklara tayin için her ay toplantısında kazaskelere arz ederdi. Tatbikçi; büyük kadıların basılmış mühürlerini muhafaza edip bunların gönderdikleri vesikanın altındaki mühürle kendi yanındaki defterde olan mührü tatbik ederek sahte olup olmadığını kontrol ederdi. Mektupçu; kazaskere ait bütün muhaberât ve muharreratı idare eder. Kethüda ise kazaskerlerin bütün umur ve hususatıyla ve para işleri ile meşgul olurdu.

Rumeli Kazaskerinin defterdar kapısında miri kâtipi denilen bir memuru vardı. Bu kâtip defterdarın maiyyeti olan Başbakı kulu ile istinaf ve temyize tabî olmayan mali davaları hallederdi. Kazaskerlerin bir de muhızırbaşı emrinde 20 şer muhızır vardı.⁶⁹

⁶⁸ İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s. 615, 616, 639, 640, 663.

⁶⁹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 152, 154-155.

Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği mahkemeleri 1914 yılında bir mahkeme haline getirilmiş ve bu yeni mahkeme imparatorluğun sonuna kadar görevini sürdürmüştür.⁷⁰

1.7. Şeyhülislamlık

Şeyhülislamlık müessesesinin II. Murat zamanında Bursa'da müftülük görevini yürüten Molla Fenari ile birlikte başladığı kabul edilmektedir. 1444 Varna Savaşı esnasında Osmanlı'ya karşı isyan etmiş olan Karamanoğlu İbrahim Bey'e verilecek ceza konusunda Molla Fenari'ye başvurulmamış olmasından yola çıkılarak ona verilen şeyhülislamlık sıfatının sadece bir şeref unvanı olduğu iddia edilmektedir. Şeyhülislamlık, İbn-i Kemal ve Ebu-su'ud Efendi'nin yüksek ilmi şahsiyetleri ve görevlerindeki başarılarıyla ilmiye teşkilatının en yüksek makamı haline gelmiştir.⁷¹ Özellikle, İbn-i Kemal döneminde yaşanan Molla Kaabız⁷² hadisesinde kazaskerlerin yetersiz kalması, Kaabız'ın fikirlerini ilmi delillerle İbn-i Kemal'in çürütmesi şeyhülislamlığın devlet teşkilatındaki mevkiini yükseltmiştir. Bundan sonra Rumeli Kazaskerliği bürokratik işlemlerin yürütüldüğü, kayıtların tutulduğu bir birim haline dönüşmüş, ilmiye bürokrasinin nihai karar organı şeyhülislam olmuştur.⁷³

Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlamasından itibaren şeyhülislamlık siyasi bir nitelik kazanmıştır. Nitekim halk, ulema ve yeniçeri ocağı gerilemenin sebeplerini din duygusunun zayıflamasına bağlamışlar, bundan da padişah ve

⁷⁰ İpşirli, "Kazasker", s. 143.

⁷¹ Murat Akgündüz, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı'nda Şeyhülislamlık", *Türkler*, cilt 11, Ankara 2002, s. 847.

⁷² İlimiye mesleğine mensup olan Molla Kaabız, İranlıdır ve İran'dan İstanbul'a gelip Osmanlı ulemasına katılan şüpheli bir adamdır. Molla Kaabız, ortaya attığı fikirlerle İstanbul halkını etkisi altında bırakmıştır. Nitekim o, H.z. İsa'nın tüm peygamberlerden üstün olduğu görüşünü yayarak Hristiyanlık propagandası yapmaya başlamıştır. Onun bu hali hem saraya hem de hükumete aksetmiş ve Anadolu ve Rumeli Kazaskeri'nin huzuruna getirilmiştir. Kazaskerler onunla ilmi bir münakaşaya girmekten ziyade direkt idamına hüküm vermişlerdir. Ancak Kaabız'ın fikirlerinin yalnızlığının ilmi delillerle çürütülmesi gerektiğini düşünen Divan azaları kazaskerlerin verdiği idam cezasını onaylamayıp Kaabız'ı serbest bırakmışlardır. Bir adamın fikri ancak fikirle mağlup edilir, fikre karşı kılıçla mukabele etmek doğru değildir anlayışından hareketle 1526 yılında tekrar huzura getirilen Kaabız bu sefer İbn-i Kemal ve devrin büyük alimlerinden İstanbul kadısı Sa'düddin Çelebi'nin de bulunduğu bir divanda yargılanmış, İbn-i Kemal'in onun fikirlerini ilmi delillerle çürütmesinden sonra Kaabız söyleyecek söz bulamamış ve hatasını kabul etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 2, İstanbul 1971, s. 125, 126.

⁷³ Yasemin Beyazıt, "Osmanlı İlimiye Bürokrasisi'nde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI. – XVII. Yüzyıllar), *Belleten LXXIII / 267*, Ankara 2009, s. 431, 437.

sadrazamları sorumlu tutmuşlardır. Bunun sonucunda yeniçeri ocağı ve ulema şeyhülislam fetvasıyla padişah ve sadrazamları devirmeye başlamışlardır. Padişah ve sadrazam, şeyhülislamın bu siyasi rolünü ve nüfuzlarını kontrol edebilmek için şeyhülislamları 18. yüzyıldan itibaren Divan-ı Hümayun yerine kurulan Meşveret Meclisleri'ne dahil etmişlerdir. Hatta III. Selim Nizam-ı Cedid ile ilgili tasarılarını görüşmek için şeyhülislam konağını istemiştir. Böylece şeyhülisamlık siyasi bir mahiyet kazanmaya başlamıştır.⁷⁴

1.7.1. Şeyhülislamların Tayin ve Azilleri

Şeyhülislam tayinlerinde sadrazamlar büyük bir etkiye sahipti. Nitekim sadrazamlar, kendilerinin daha iyi anlaştıkları kimseleri padişaha teklif ederek onların şeyhülislam olması için gayret etmişlerdir. Ancak çoğu kez padişahlar sadrazamların önerilerini dinlemeksizin kendi uygun gördükleri kimseleri bu göreve getirmişlerdir.⁷⁵

Kanuni Sultan Süleyman döneminde şeyhülisamlık yapmış olan Ebu-su'ud Efendi'ye kadar bu makama, genel olarak Bursa, İstanbul kadılığı gibi büyük kadılıklar, Anadolu kazaskerliği ya da müderrislik yapmış olan kimselerden uygun bulunanlar getirilmiştir. Ebu-su'ud Efendi'den sonra ise şeyhülisamlık çoğu kez Rumeli Kazaskerliği yapmış olan kimselere verilmiştir.⁷⁶ Bunun nedeni; müderrislikten Rumeli Kazaskerliği'ne kadar geçen sürede edinilen tecrübelerin bu makamın ağır yükünü kaldırabileceğinin düşünülmüş olması şeklinde açıklanmaktadır.

Şeyhülislamların azillerinde yaşlılık ve hastalık gibi iş yapmaya engel bir durumlarının olması etkili olmuştur. Azledilen şeyhülislamın İstanbul'da kalması uygun bulunmamış ve kendilerine arpalık olarak tahsis edilen kazalara sürgün edilmişlerdir. Bu durumun nedeni yeni tayin edilen şeyhülislamın daha rahat hareket edebilmesini sağlamaktır.⁷⁷

⁷⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*, cilt 7, Ankara 1983, s. 137, 138.

⁷⁵ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 189, 190.

⁷⁶ Esra Yakut, *Şeyhülisamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul 2005, s. 31.

⁷⁷ Akgündüz, "Şeyhülisamlık", s. 849,850.

1.7.2. Şeyhülislamın Görevleri

Şeyhülislamın en önemli görevi; fetva vermektir. Bu fetvalar; özel ve genel fetvalar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Özel fetvalar; halkın sorunlarının çözümü için verilen fetvalardır. Genel fetvalar ise kanunların şer'ileştirilmesi, padişahların egemenlik haklarının meşrulaştırılması gibi konular için verilen fetvalardır. Savaş, barış gibi ülkeyi ilgilendiren konularda da şeyhülislamlar fetva vermişlerdir.

Şeyhülislamın fetva vermek dışında da önemli bazı görevleri vardı. Bunlardan biri; vakıfların denetimidir. Nitekim ilk olarak II. Bayezid döneminde İstanbul ve diğer şehirlerdeki hükümdar vakıflarının denetiminin dönemin şeyhülislamı Zenbilli Ali Cemali Efendi'ye verilmesi ile birlikte süreç içerisinde ulema ve hükümdarların kurmuş oldukları vakıfların denetiminden de şeyhülislamlar sorumlu tutulmuştur. Bundan başka II. Bayezid'in, kendi adıyla kurmuş olduğu medresede şeyhülislamın ders vermesini şart koşması ile şeyhülislamın sorumluluğuna bir de *Bayezid Medresesi Müderrisliği* eklenmiştir.⁷⁸

Şeyhülislamlar bunlardan başka müderris ve kadıları atamakla da görevli idi ki 1574 yılına kadar bu görevi sadrazamlar yerine getirmekteydi. Ancak bu tarihten sonra bu görev şeyhülislamlara bırakılmıştır.⁷⁹

Şeyhülislamlar, tüm bu görevlerinden bazılarını bizzat yerine getirirken bazılarını da yardımcılarını vasıtasıyla yerine getirmişlerdir.

1.7.3. Şeyhülislamın Yardımcıları

Klasik dönem Osmanlı Devleti teşkilatında şeyhülislamlık için ayrı bir hükümet dairesi tahsis edilmediğinden, her şeyhülislam kendi oturduğu konakta işlerini görmekteydi. Bu konakların selamlık kısımlarında şeyhülislama bağlı bir memur kadrosu bulunmaktaydı. Bu memur kadrosu; Fetva Emni, Şeyhülislam Kethüdası, Mektupçu, Arzuhalci, Telhisci, Kapıçuhadarından oluşmaktaydı.

⁷⁸ Yakut, *Şeyhülislamlık*, s. 33-36.

⁷⁹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 179.

Fetva Emiri; Şeyhülislamlığa gelen fetvaları hazırlamaktan sorumlu idi. 16. yüzyıldan sonra şeyhülislamın görevlerinin daha da artması ile fetva hazırlama işinden tamamen Fetva Eminleri sorumlu tutulmuştur.

Şeyhülislam Kethüdası; Meşihat makamının idari ve mali işlerinden sorumluydu. Bu görev bugünkü bakanlık müsteşarlarına benzetilebilir. Bu kethüdalar, fetva eminleri gibi kadılık ve müderrislik yapan ilmiye memurları arasından seçilirdi.

Mektupçu; Meşihat makamının yazı işlerinden sorumluydu.⁸⁰ Rütbelerin, arpalıkların, mevleviyetlerin, müderrislik ruuslarının tevcihi ile ilgilenirdi. Şeyhülislamın verdiği ruus ve emir yazılarını hazırlardı.

Arzuhalci; Kaza kadılarının işlerine bakardı. 5 Nisan 1855 yılında şeyhülislam nezaretinde kaza kadılarının tayin ve tevcih işlerini yürütmek üzere kurulan Meclis-i İntihab-ı Hükkam'ın üyesiydi. Bu meclisin aldığı kararların icrası şeyhülislamın onayına bağlıydı. Arzuhalci meclis tarafından alınan kararları şeyhülislama takdim etmekle görevliydi.

Telhisici; Şeyhülislamlığa verilen arzuhallerle, gelen – giden evrak üzerinde gerekli muameleleri arzuhalci ve mektupçu yapar, muamelesi biten evrakı telhisici Bab-ı Ali'ye götürürdü. Şeyhülislam, müderris ve mevleviyet kadılarının tayinleri ile diğer hususları telhisici vasıtasıyla ve reisülküttabın delaletiyle vezirazama arz ederdi.

Kapıçuhadarı; Gerekli emrin çıkması için şeyhülislamıktan Bab-ı Ali'ye gönderilen evrak ile burada muamelesi biten ya da herhangi bir iş için şeyhülislamlığa gönderilecek evrakın takibi ve ulaştırma hizmetlerini yapardı.⁸¹

1.8. Nakibü'l-Eşraflık

Nakibü'l-eşraflık kurumu; H.z. Peygamber'in sülalesine mensup kimselerin işlerine bakmakla görevli olan bir kurumdu. Nakibü'l-eşraflar da ehl-i beyt arasından seçilmekteydi. Bunların görevleri; H.z. Peygamber'in soyundan gelen kimselerin neseblerini kayıt ve zapt etmek, doğumlarını, ölümlerini deftere geçirmek, haklarını korumak, onları fena hallerde bulunmaktan men etmektir. Yıldırım Bayezid

⁸⁰ Akgündüz, “Şeyhülislamlık”, s. 848-852.

⁸¹ İlhami Yurdakul, *İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform*, İstanbul 2008, s. 62-73.

zamanında kurulmuş olan bu kurumun varlığı Osmanlı saltanatı ile birlikte son bulmuştur.⁸²

1.9. İlimiye Sınıfına Sabit Bir Mekan Tesisi

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren her yetkili kendi oturduğu konağın bir kısmını, genellikle de selamlığını resmi daire olarak kullanmıştı.1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılması ile bu durum değişmiş ve yeniçeri ağası makamı olarak inşa edilen Ağa Kapısı şeyhülislamlara tahsis edilmiştir. Nitekim serasker Hüseyin Avni Paşa, yeniçeri ocağının kaldırılması ile kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun Eski Saraya nakledilmesini talep etmiş ve II. Mahmut tarafından da bu durum uygun bulunmuştu. II. Mahmut, boşalan bu Ağa Kapısını şeyhülislamlara tahsis ederek değerlendirmiştir. Yeniçeri Ocağı isminin kaldırılarak Asakir-i Mansure-i Muhammediyye denilmesi gibi Ağa Kapısı unvanının da unutturulabilmesi için buranın Fetvahane olarak isimlendirilmesini ve sadrazamların resmi dairesi olan Babıali gibi Ağa Kapısı'nın da şeyhülislamların resmi dairesi olmasını istemiştir. Bu istek doğrultusunda 22 Ekim 1827 tarihinde şeyhülislam ve maiyeti Fetvahane'ye taşınmıştır. 1836 yılında da Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği ile İstanbul Kadılığı Fetvahane'de kendileri için hazırlanan hususi dairelere taşınmış ve başlıca şer'î daireler bir çatı altında toplanmıştır.⁸³

1.10. Tanzimat Öncesinde İlimiye Sınıfı İle İlgili Olarak Yapılan Yasal Düzenlemeler

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin tüm kurum ve kuruluşlarında bir takım aksaklıklar ortaya çıkmaya başlamış ve bu aksaklıklar ilmiye sınıfı içinde de baş göstermiştir. “Kadılık Müessesesinin Bozulması” başlığı altında incelediğimiz kısımda kadıların yaptıkları usulsüzlüklerden ve bunun önüne geçmek için alınan tedbirlerden bahsetmiştik.

Ancak bu dönemde sadece kadılar değil müftüler de bir takım usulsüz işlerle adlarından söz ettirmişlerdir. Nitekim müftüler fetva işlerinin dışında

⁸² Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt II, s. 647.

⁸³ Yurdakul, *İlimiye Merkez Teşkilatı'nda Reform*, s. 23-72.

kazaların farklı işleri ile uğraşarak ayanlarla anlaşmışlar, hatta zaman zaman ayan olma isteğinde bulunmuşlar ve çeşitli yolsuzluklara başvurmuşlardır. Göreve başlarken verdikleri rüşveti geri kazanabilmek amacı ile hazırladıkları fetvalar için halktan ücret talep etmişlerdir.⁸⁴

İlmiye sınıfı içinde meydana gelen bu aksaklıkların nedeni; ilmiye sınıfı mensuplarının sık sık azledilmelerine bağlanmaktadır. Nitekim Koçi Bey, IV. Murat'a sunduğu risalede; ilmiye teşkilatında 1003 (1594) yılına kadar belli bir nizamın olduğunu; ancak bu tarihten sonra bu nizamın bozulduğunu ifade etmektedir. Koçi Bey bu bozulmanın nedenini; şeyhülislam Sunuullah Efendi'nin görevinde iken birkaç kez azledilmesi yine kazaskerlerin de bu dönemde sık sık azledilmelerinin neticesinde bu durumun onların yerine göreve gelen kimselerde azledilme endişesini ortaya çıkarmasına, böyle bir tehlike ile karşı karşıya kalan ulemanın da çareyi hatır gönül işlerinde ya da rüşvette aramasına bağlamaktadır. Ayrıca Koçi Bey, göreve getirildikten kısa bir süre sonra sebepsiz yere azledilen kazaskerlerin rüşvet karşılığında bu görevlerini işinin ehli olmayan kimselere satmaya başladıklarını, dolayısı ile subaşı, voyvoda ya da halktan bazı kimselerin artık ilmiye sınıfı içinde bazı görevlerde istihdam edildiğini açıklamıştır.⁸⁵

İlmiye sınıfı içinde meydana gelen bu aksaklıklara son vermek için II. Mahmut zamanında adalet fermanları çıkarılmıştır. Ancak bunlarla bir çözüm elde edilmeyince son çare olarak “ *Tarik-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunnamesi*” adı ile hazırlanan yasa yürürlüğe konulmuştur.

1.10.1. Tarik-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunnamesi

Özellikle rüşvet ile mücadele etmek için 1838 yılında yürürlüğe girmiş bir kanundur. Kanun hükümlerinde belirtildiği üzere; atamalarda herhangi bir rüşvet söz konusu olduğunda bu rüşvet ve atanan kişi görevinden alınacaktı. Yine tereke

⁸⁴ Esra Yakut, “ II. Mahmut Dönemi'nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukuki Düzenlemeler”, *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 3, sayı 1, 2003, s. 36.

⁸⁵ Koçi Bey bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir; “ ... *Nihayet'ül emr bin üç tarihinden beri bu intizam bozulub mukaddema şeyhülislam olan Sunullah Efendi bir kaç defa bi-vech ma'zül olup kazaskerler dahi tiz tiz ma'zül olmağla yerine gelen azl havfına düşüp vükelâ-i devlet ile mudârâyâ muhtaç olup huzûr-u hümayûnda hak sözü söylemekden kaldılar ve ri'ayet-i hâtırıyla mukayyed oldular... Kazasler dahi zaman-ı kalilde bi vech ma'zül olmağla içlerinde tamma ve haris olanlar zaman-ı mansıbı fırsat ve fırsatı ganimet bilüp mansıbın ekserin rüşvet ile nâ-ehle verir oldular...*” Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz Kurt, *Koçi Bey Risalesi (Eski ve Yeni Harflerle)*, Ankara 1994, s. 42,43.

yazımlarında şeriat gereği ve padişah fermanına uygun olarak belli bir ücret alınacak, bundan fazla alanlar cezalandırılacak ve aldıkları para geri alınacaktı. Ayrıca bir kimse hakim olarak atandıktan sonra bana yararları dokunur diye vali, mütesellim, voyvoda, muhtar ile ileri gelenlere “ Hediye” adı altında rüşvet verip, sonra bunun karşılığını mahkemeye işi düşen halktan alma yoluna giderse cezalandırılacaktı.

Bu kanunnamede ayrıca atamalarda göz önünde tutulacak ilkeler, yapılacak sınavın niteliklerinin neler olacağı konularına da yer verilmiştir. Kadı ya da naib olmak isteyen bir kimse şeyhülislamın nezaretinde şeriat işlerinde çalışmış üç dört kimse tarafından sınav olacaktı. Bu sınavda adaya Türkçeye çevrilmiş fetva kitaplarından bir ya da iki fetva sureti ile fıkıh kitaplarından bir ders gösterilecek, bu dersten sadece Türkçe sureti anlayıp okursa “ Edna (Zayıf)”, hem okuyup hem de Arapçası ile karşılaştırılabilirse “ Evsat (Orta)”, hem bunları yapıp hem de Arapça metinden gösterilen yeri bulup çıkarırsa “ Karib-i Ala (İyi)”, bunların hepsini yaptıktan başka gösterilen meselenin fıkıh kurallarına uygun olarak açıklamasını yapabilirse “ Ala (Pekiye)” olarak değerlendirilecekti. Bunlardan herbiri amaçlarını anlatacak kadar yazı yazmaya kudretli olursa, derecelerine göre kazalara tayin edileceklerdi. Bu derecelerden hiç birine giremeyenlere ise ilim tahsil etmemeleri salık verilecekti. Bu kimseler herhangi bir yolla naib ya da kadı olurlarsa, böyleleri görevden alınacaktı. Başarılı olanlara ise şeyhülislam tarafından “Mühürlü Pusula (Yeterlik Belgesi)” verilecekti.⁸⁶

Tanzimat öncesinde ilmiye sınıfı bu şekilde varlık gösterirken Tanzimat sonrasında Osmanlı Devleti’nin Batılılaşma eğilimleri dolayısı ile bu sınıf içerisinde de bir takım değişimler vücut bulmuştur.

1.11.Tanzimat Dönemi’nde İlmiye Teşkilatı

Tanzimat Fermanı’nda eğitimle ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak fermanın öngördüğü yeniliklerin kalıcılığı için bilgili bir toplum, yeni bir aydın tipi ve kadro oluşturmak gerekiyordu. Bunun için de eğitim alanında ıslahat yapmak zaruri idi. Bu zaruriyetten dolayı Tanzimat Devri’nde Batı

⁸⁶ Musa Çadırcı, “ Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyye’ye Dair Ceza Kanunnamesi” *Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, sayı 25, Ankara 1981, s. 143-147.

tarzında pek çok örgün ve yaygın eğitim kurumu açılmıştır.⁸⁷ Bununla birlikte toplumun tepkisini çekmemek için medreselere dokunulmamıştır.⁸⁸ Yani eskiden bütünü ile vazgeçilememiş, Batıdan alınanlarla birlikte varlığını devam ettirmiştir. Batı tarzında okulların yanı sıra medreselerin de varlığını devam ettiriyor olması Tanzimatla birlikte ikili (Dualizm) bir anlayışın ortaya çıktığı, yapılan yeniliklerin dualist bir zihniyetin ürünü oldukları şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁹ Neticede Tanzimat Devri'nde milli eğitim alanında bir birlik sağlanamamıştır.⁹⁰

1.11.1.Eğitim Alanında Yapılan Yenilikler

Osmanlı modern eğitim sistemini teşekkül ettirmek üzere ilk ciddi ve sürekli teşebbüsler II. Mahmut döneminde gerçekleştirilmiştir.⁹¹ Tanzimat öncesi dönemde büyük oranda askeri sahaya münhasır kalan eğitim-öğretim alanındaki yenilikler, bu dönemde sivil sahaya da intikal etmiş⁹² ve devlet kademelerinde asgari seviyede temel eğitime sahip memurlara ihtiyaç olduğundan memur yetiştirmek için *Mekteb-i Maarif-i Adliye* ve *Mekteb-ı Ulum-ı Edebiye* adı ile bilinen okullar açılmıştır.⁹³ Ayrıca Sıbyan Mektepleri'nin daha çok dini bilgiler öğretiyor olmasından dolayı yabancı dile yer vermiş olan yüksek askeri okullara öğrenci yetiştirmek için 1839 yılında Rüştiye Mektepleri açılmıştır.⁹⁴

Eğitim alanında gerçekleştirilen yenilikler Sultan Abdülmecit zamanında da devam etmiş ve 1846 yılında ülkenin bütün eğitim ve öğretim işlerini görüşüp gerekli kararları almakla yetkili olan “ Meclis-i Maarif-i Umumiye” kurulmuştur. Bu

⁸⁷ Necati Cemaloğlu, “ Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları (1839-1876), *Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 14, 2005, s. 156.

⁸⁸ Yakut, *Şeyhülislamlık*, s. 133.

⁸⁹ Kazım Yetiş; “ Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme” *Türk Tarih Kurumu- Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, s. 125,126.

⁹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, V, Ankara 1994, s. 183.

⁹¹ Cihan, *İlmiye Sınıfı*, s. 243.

⁹² Tanzimat öncesinde açılan eğitim kurumlarında temel hedef; ordunun nizama sokulması, Avrupa orduları karşısında ortaya çıkan mağlubiyetleri bertaraf etmek için fen tahsili görmüş zabıt yetiştirilmesi gibi devrin ihtiyaçlarına cevap verecek uygulamaları gerçekleştirmektir. Bu amaçlar doğrultusunda 1735 yılında Humbarahane, 1775 yılında Hendesehane kurulmuştur. 1806 yılında kurulan Kara ve Deniz Mühendishanesi'nde sistemli fen eğitimi başlamıştır. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlılar ve Bilim*, İstanbul 2007, s. 213, 214, 226.

⁹³ Selçuk Akşin Somel, “ Kırım Savaşı, İslahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (Editörler: Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), İstanbul 2011, s. 688.

⁹⁴ Süleyman Tenger, “Rüştiye Mektepleri'nin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, s. 16,17.

kurulun alacağı kararların uygulanması için 1846 yılında “Mekatib-i Umumiye Nezareti” açılmıştır.⁹⁵ Bu nezaret, Tanzimat dönemine kadar vakıfların yönetimi altında bulunan okulların idaresi için kurulmuş bir genel müdürlüktür.⁹⁶

Hakim yetiştirmek için 1854 yılında Meşihat’e bağlı olarak Muallimhane-i Nüvvab açılmıştır. Bu okul 1885’te Mekteb-i Nüvvab daha sonra Medresetü’l-Kudat adını almıştır.⁹⁷

Sultan Abdülaziz devrinde ise 1 Eylül 1868 yılında Fransız liseleri modelinde Galatasaray Sultanisi açılmıştır. Bugünkü lise seviyesinde olan sultaninin öğretim süresi 5 yıldır.⁹⁸ Abdülaziz döneminde yapılan önemli gelişmelerden biri de; Osmanlı eğitim sisteminin yapısını oluşturan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin yayınlanmış olmasıdır. Bu nizamname, imparatorlukta yeni eğitim kurumlarının açılmasını ve açılan bu yeni eğitim kurumları ile var olan eğitim kurumlarının belli bir tasnife tabii tutulmasını öngörmüştür. Bununla öğretim süresi 3 yıl olacak olan ve sivil ve askeri teknik okullara öğrenci yetiştirmeyi amaçlayan İdadi Mektepleri açılmıştır.⁹⁹ Ayrıca günümüzdeki üniversiteye denk olan Dar’ül-Fünun’un açılması da bu nizamnamede yer almıştır ve 8 Şubat 1870’te İstanbul’da bu okul açılmıştır. Tüm bunlardan sonra Tanzimat Dönemi’ndeki yeni ve eski eğitim kurumları şöyle bir tasnife tabii olmuştur;

— Sıbyan Okulları (ana okulu veya ilk öğretimin birinci kademesi), mahalle ve köy okullarıdır.

— Rüştiye Okulları (ilk öğretimin ikinci kademesi), 500 haneli kasabalarda açılmıştır. Eğitim süresi 4 yıldır. Burada okutulan dersler; Arapça, gramer, meram ifade edecek kadar kitabet, Kur’an ve ahlak dersleriydi.

— İdadiye Okulları (orta okullar) 500 haneli kasabalarda açılmıştır. Müslüman ve gayr-i müslim öğrencilerin her ikisi de gidebilecekti. Ancak bunun için öğrenciler bir sınava tabii tutulacaktı. Eğitim süresi 3 yıldır. Okutulan dersler; kozmografya, Türkçe, yabancı dil, belagat, aritmetik, geometri, tabiat bilgisi, resimdi.

⁹⁵ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 285.

⁹⁶ Cemaloğlu, “Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri” s. 157.

⁹⁷ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2004, s. 258, 260.

⁹⁸ Baltacı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, s. 456.

⁹⁹ Hacı Salman, “İdadi Mektepleri’nin Tarihsel Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2005, s. 12.

— Sultaniye Okulları (lise) vilayet merkezlerinde açılmıştır.

— Darülfünun (Üniversite) İstanbul'da açılmıştır. Bundan başka yine İstanbul'da olmak üzere Darülmualimin ile bir Darülmualimat açılması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁰

1.11.2. İlmîye Sınıfının Nüfuzunun Azalması

İlmîye sınıfı, Osmanlı bürokratik yaşamının diğer iki sınıfı olan seyyiye ve kalemiye sınıflarına oranla bir takım ayrıcalıklara sahip bir sınıftı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu sınıf mensupları raiyyet vergisinden muaflardı, malları müsadereye tabi tutulmamaktaydı. İlmîye sınıfı bu ayrıcalıklarına ilaveten 18. yüzyılda Osmanlı siyasi yaşamında da etkili rol oynamaya başlamıştır. Çünkü söz konusu dönemlerde Osmanlı Devleti, yaptığı savunma savaşları, ortaya çıkan olağanüstü ve ciddi sorunlar karşısında toplumun maddi ve manevi desteğine ihtiyaç duymuş, bundan dolayı halk üzerine belli bir nüfuzaya sahip olan ilmîye sınıfının bu nüfuzundan yararlanmak istemiştir. Bu istek doğrultusunda Meşveret Meclisleri artık şeyhülislam konaklarında toplanmaya başlamış ve bu meclislerde ilmîye sınıfı mensuplarının sayısı azımsanmayacak derecede olmuştur. Devlet bununla, alınacak kararların meşruiyetini sağlamaya çalışmıştır. Yine pek çok reforma karşı doğabilecek tepkileri engellemek için de ilmîye sınıfının gücünden yararlanma yoluna gidilmiştir. Öyleki 1830-31 yıllarında gerçekleştirilen ilk modern genel nüfus sayımında halkın şüphelerini gidermek için ilmîye mensupları pek çok bölgede ekip başkanlığı yapmıştır. Ayrıca Tanzimat'a karşı doğabilecek muhtemel tepkileri önlemek ve reformları kabul ettirmek için de ilmîye sınıfının halk üzerindeki nüfuzundan yararlanılmıştır.¹⁰¹

Tanzimat döneminde, yapılan reformların meşruiyetini sağlamak için bir taraftan ilmîye sınıfının gücünden yararlanılırken bir taraftan da bu reformlar doğrultusunda ilmîye sınıfının sistem içindeki yeri giderek azalmaya başlamıştır. Nitekim bu dönemde modern eğitim kurumlarının oluşturulması ilmîye zümresine olan ihtiyacı azaltmıştır. Her ne kadar açılan yeni mekteplerde başlangıçta öğretmen ihtiyacı medrese mezunlarının öğretmen yapılması ile giderilmişse de zamanla yeni

¹⁰⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 202, 205.

¹⁰¹ Cihan, *İlmîyye Teşkilatı*, s. 86,87,161,266.

açılan okullardan mezun olan kimselerin bu görevde istihdam edilmesi medrese mezunlarına olan ihtiyacı azaltmıştır. Ayrıca medrese mezunlarının yeni mekteplerde çalışması modern eğitim ve öğretim anlayışına sahip maarifçiler tarafından yadırganmıştır. Çünkü yeni öğretime karşı olan medreselileri öğretmen yapmak amaca ulaşmayı güçleştirecekti. Bundan dolayı yeni mekteplerin ihtiyaç duyduğu öğretmenleri yetiştirmek için 16 Mart 1848 yılında İstanbul'da Darümuallimin açılmıştır. Bu okulun amacı; yeni usullere göre öğretmen yetiştirmektir. 1868 yılında da İptidai Mekteplerine öğretmen yetiştirmek için Darül muallimin-i Sıbyan açılmıştır. Darümuallimin'in orta kısmına da Darümuallimin-i Rüşdi denilmiştir. Bu suretle yeni eğitim kurumlarının ihtiyacı olan öğretmenleri yetiştirme konusunda ciddi gelişmeler kaydedilmiş ve zamanla Darümuallimin-i Sıbyan ve Darümuallimin-i Rüşdi'den yetişen öğretmenlerin yeni mekteplerde görev alması ile medrese mezunlarına olan ihtiyaç büyük ölçüde azalmıştır.¹⁰²

Ayrıca daha III. Selim zamanında Fransız İhtilali'nin de etkisi ile laiklik fikirlerinin tartışılmaya başlanmış olması¹⁰³ bunun II. Mahmut döneminde daha belirgin hale gelmesi de ilmiye sınıfının nüfuzunu azaltmıştır. Siyasi alanda ulemaya karşı sert bir tavır takınan II. Mahmut, ulemanın sadece din işleri ile ilgilenmesini, siyasi işlerin kendi mutlak otoritesinde olduğunu ifade etmiştir. Örneğin; medrese softalarının askere alınması, din kurumunun izni alınmadan haciz ve müsaderelere girişilmesi, vakıf işlerinin ele alınması, Batılı adetlere karşı aşırı ilgi göstermesi gibi konularda şeyhülislamın verdiği muhtırayı yırtarak bu gibi işlerin yalnız hükümdar yetkilerine ait olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴ Ayrıca şeyhülislamın Meclis-i Vükela'ya katılması yönünde bir karar alarak ulemanın siyasi alandaki etkisini neredeyse yok etmiştir. Çünkü Meclis-i Vükela'da dini konular dışındaki konularda oy çokluğuna bakılmaktaydı. Yani şeyhülislam fetvasının aksine kararlar alınsa da gereken oy çokluğu sağlandığı takdirde şeyhülislam bunu onaylamak mecburiyetindeydi. Böylece şeyhülisamlık eskisine oranla daha etkisiz bir konuma düşmüştür. Sultan Abdülaziz döneminde ise şeyhülisamlığın nazırlık derecesine düşürülmesi, istenilen fetvaların alınabilmesi için zayıf iradeli kişilerin şeyhülisamlığa getirilmesi ve Kanun-ı Esasi ile birlikte şeyhülislamın görev süresinin içinde bulunduğu kabinenin

¹⁰² Tenger, "Rüştiye Mektepleri", s. 77-80.

¹⁰³ Yakut, *Şeyhülisamlık*, s. 49.

¹⁰⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002, s. 177.

iktidarda kalışıyla sınırlandırılması da makamın etkinliğini azaltan unsurlar olmuştur.¹⁰⁵

İlmiye sınıfının bu dönemde nüfuzunu kaybetme nedenlerinden biri de merkezileşme çabaları olarak gösterilir. Nitekim klasik dönemde taşradaki idareyi ellerinde bulunduran kadılar büyük bir nüfuza sahipken 1826 yılında İstanbul'da bir İhtisab Nazırlığı, taşrada ise İhtisab Müdürlükleri'nin kurulmasıyla şehirlerin kolluk ve beledi fonksiyonlarının bir kısmının bu memurluklara devredilmiş olması ile kadının yetki alanı kısıtlanmıştır. Yine Ticaret ve Nizamiye Mahkemeleri'nin teşekkül ederek yargı sahasının parçalanması¹⁰⁶, yargıçların atanması ve adliye işlerinin Adliye Nazırlığı'na devredilmesi, vakıfların hükümet kontrolüne bırakılması da kadıların nüfuzunu azaltmıştır.¹⁰⁷

Görüldüğü üzere klasik dönemin kendi şartları içinde ilmiye mensupları çok önemli bir konumda iken Tanzimat'la birlikte Batı'yla temasın da etkisi ile bu konum azalmıştır. Millet sistemi anlayışının değişmesi, ticari ilişkilere bağlı olarak yeni mahkemelerin oluşturulması gerekliliği, ilmiye sınıfının etkisini iyice azaltmıştır. Ancak yine de devrin sonuna kadar padişahların tahttan indirilmesi ve yenisinin çıkartılmasında daima şeyhülislam fetvası aranmıştır.

¹⁰⁵ Talip Ayar, "Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği (1826-1922)", *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, s. 20.

¹⁰⁶ Cihan, *İlmiye Teşkilatı*, s. 174.

¹⁰⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev: Metin Kıratlı), Ankara 1970, s. 98.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ ve SONRASI İLMİYE SINIFI'NIN SOSYAL GÜVENLİK ve EMEKLİLİK SİSTEMLERİ

Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik uygulamaları “geleneksel” kurumlardan “modern” sosyal güvenlik uygulamalarına doğru bir gelişme göstermiştir. Nitekim Tanzimat öncesinde vakıflar, meslek teşekkülleri, arpalık gibi oluşumlar vasıtası ile sağlanan sosyal güvenlik, Tanzimat sonrasında özellikle sanayinin de gelişmesi ile daha modern oluşumlar vasıtası ile sağlanmıştır.

2.1 Tanzimat Öncesinde İلميye Sınıfı'nın Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Sistemleri

Tanzimat öncesinde ilmiye sınıfının sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerine geçmeden önce bu dönemin genel sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerinden bahsetmek yararlı olacaktır.

2.1.1. Sosyal Güvenlik Sistemi

Sosyal güvenlik, toplumu ilgilendiren (içtimaî) güvenlik anlamında kullanılır. Toplumu oluşturan fertlerin kendi iradeleri dışında uğrayacakları tehlikelerin zararlarından kurtarılma garantisi anlamına gelmekte ve kişileri, gerekleri ne olursa olsun belli sayıdaki risklere karşı güvende tutan bir kurum veya kurumlar bütünü olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁸

Osmanlı'daki sosyal güvenlik düşüncesi, karşılıklı yardımlaşma ve geleneksel aile ilişkileri çerçevesinde gelişmiştir. Ferdietçilikten ziyade diğergamcılığı önceleyen ve tarımsal ekonomiye dayanan toplumsal yapı, sosyal ilişkiler ve kurumların şekillenmesinde etkili olmuştur.¹⁰⁹ Bu dönemdeki sosyal güvenlik düşüncesini etkileyen önemli bir diğer unsur da dindir. Örneğin; İslam'ın

¹⁰⁸ Murat Şen, “Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik Sistemi” *Türkler*, cilt 10, Ankara 2002, s. 515.

¹⁰⁹ Yunus Özger, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekâüd Karanamesi'nin Tahlili”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 30, Konya 2011, 205.

beş temel şartından biri olan zekat müessesesi, Osmanlı toplumunda en büyük sosyal dayanışma unsurlarından biri olarak varlık göstermiştir.¹¹⁰ Nitekim Kuran’da, zekatın fakirlere, miskinlere, yolda kalmışlara, kalpleri İslamiyet’e alıştırmak istenenlere, hürriyetlerine kavuşturulacak köleler ya da esirlere verileceği belirtilmiştir. Bu da zekatın kullanım alanının ilke olarak sosyal yardımlar olduğunu göstermektedir.¹¹¹

Zekattan başka sosyal güvenliği sağlayan önemli bir faktör sadakadır. Her zaman ve her miktarda yapılabilen bir sosyal yardımlaşma şekli olan sadaka¹¹² kaynağını Kur’an ayetleri ve H.z. Peygamber’in hadis-i şeriflerinden almıştır. Kuran’da “ *Sadakalar ancak şunlar içindir; fakirler, yoksullar, kalpleri İslam’a ısındırılacak olanlar, köleler, borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmışlar.*” denilerek sadakanın kimlere verilmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Ayrıca “ *Sadakalarınızı Allah’a ve ahiret gününe inanmamasına rağmen insanlara gösteriş için dağıtan adam gibi başa kakmak, gönül kırmakla boşa gidermeyin*” denilerek sadaka alan kimsenin rencide edilmesine engel olunmuştur.¹¹³ Osmanlı Devleti’nde de bu konuda oldukça titiz davranılmıştır. Alan elin veren elden, keza veren elin de alan elden haberdar olmaması için “sadaka taşı” geleneği oluşturulmuştur. Neredeyse her köşeye konan bu taşlara vatandaş sadakasını bırakıyor, ihtiyaç sahibi de gidip oradan ihtiyacı kadar olanını alıyor, böylece sadakayı alan kişinin onuru kırılmıyordu. Osmanlı Devleti’ndeki bu uygulama sosyal güvenliğin aynı zamanda bir ahlak meselesi olduğunu da göstermektedir.

Ramazan ayı içinde fakirlere verilmesi emredilen belirli miktardaki sadaka anlamına gelen fitre de sosyal güvenliğin sağlanması noktasında önemli bir işleve sahiptir. Kurban bayramında kurban kesilerek etinin yoksullara hediye edilmesinde içtimai bir yön varsa Ramazan bayramında fitre verilmesinde de aynı durum söz konusudur.¹¹⁴ Fitre her ne kadar sürekliliği olan bir yardım türü olmasa da sevinç günleri olan bayramların, toplumun tüm kesimlerince kutlanabilirliğini sağlamayı amaçlamıştır. Ayrıca öksüz, yetim ve kimsesiz çocukların toplum tarafından himaye edilmesine vesile olmuştur.¹¹⁵

¹¹⁰ Yunus Özger, *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaiüd Sandığı (1865-1923)*, İstanbul 2011, s. 76, 77.

¹¹¹ Sait Dirlik, “ Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi SiyasalBilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 43, sayı 1, s. 56.

¹¹² Mehmet Said Doğan, *Osmanlılarda Sosyal Güvenlik Kurumları*, Sakarya 1999, s. 63.

¹¹³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, İstanbul 2009, s. 38,39,139.

¹¹⁴ Doğan, *Osmanlılar’da Sosyal Güvenlik Kurumları*, s. 60, 62, 63.

¹¹⁵ Özger, *Askeri Tekaiüd Sandığı*, s. 80.

Tüm bunların yanı sıra Osmanlı toplumunu ayakta tutan en önemli kurumlardan biri olan vakıflar¹¹⁶ da sosyal güvenliğin sağlanmasında önemli bir fonksiyon üstlenmişlerdir. Kimsesiz çocuklara, öksüzlere, yetimlere, muhtaçlara yardım edilmesi, fakirlerin ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, öksüz kızlara çehiz verilmesi, köle ve cariyelerin azad edilmesi, azad edilenlere yardımda bulunulması, düşmana esir düşenlerin fidyelerinin ödenerek kurtarılması gibi sosyal yardımlar vakıflar aracılığı ile yürütülmüştür.¹¹⁷

Sosyal güvenliğin sağlanmasında önemli olan bir diğer faktör mesleki kuruluşlar olmuştur. Karşılıklı dayanışmanın nüveleri sayılan dayanışma sandıkları ilk kez ahilik ve loncalar tarafından kurulmuştur.¹¹⁸ Ahi birliklerinin sosyal dayanışmayı sağlayabilmek ve faaliyetlerini sürdürebilmek için kurdukları bu sandıklara Orta Sandığı ya da Esnaf Sandığı denilmiştir. Bu sandığın gelirlerini; üyelerinin aidatları, çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa geçişte ustanın, iş yeri sahibinin verdiği terfi harçları, teşkilata ait mülklerin gelirleri, askere alınan kalfa veya ustanın eşi ve çocukları için birlikçe toplanan paralar oluşturmaktaydı. Sandıkta toplanan bu paralar Ahi birlikleri üyelerinin ihtiyaçlarının finansesi için kullanılmıştır. Çalışamayacak kadar yaşlı olan üstadlar, iş yerleri ve herhangi bir gelirleri olmadığı için sıkıntıya düşenler, sakat kalıp çalışamaz duruma gelenler veya herhangi bir hastalığa yakalanarak iş göremez hale gelenlere sandık tarafından yardım yapılmıştır.¹¹⁹

Ahi teşkilatının etkisi XIV. yüzyıldan itibaren azalmaya başlamıştır. Bu teşkilatın yerini merkezi otoritenin kontrolüne daha çabuk ayak uyduran loncalar almaya başlamıştır. Böylece yeni bir meslek kurumu ortaya çıkmıştır.¹²⁰ Loncalar da sosyal güvenliği sağlayabilmek için sandıklar kurmuşlardır. “Orta Sandığı” ya da “Teavün Sandığı” adı verilen bu sandıkların gelirlerini de; üyelerinin aidatları, bağışlar, varissiz ölen lonca mensuplarının serveti oluşturmuştur. Felakete uğrayan lonca mensubunun bütün zararı bu sandıklar tarafından karşılanmıştır. Bir lonca mensubu dükkan açmak istiyorsa bunun için gerekli finansal destek bu sandıklar

¹¹⁶ Özger, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemleri”, s. 205.

¹¹⁷ Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul 1985, s. 30-32.

¹¹⁸ Doğan, *Osmanlılar'da Sosyal Güvenlik Kurumları*, s. 46.

¹¹⁹ Galip Demir, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahilik*, İstanbul 2000, s. 391, 394.

¹²⁰ Özger, *Askeri Tekaiüd Sandığı*, s. 75.

tarafından verilmiştir. Sadece lonca mensubu değil onun ölümü halinde ailesine de bu sandıklar tarafından yardım yapılmıştır.¹²¹

2.1.2. Emeklilik Sistemi

Sosyal güvenliğin en önemli boyutu emeklilik hakkıdır. Osmanlı literatüründe emeklilik terimi, “tekaüd” kelimesi ile izah edilirdi. Arapça asıllı olan ve “kuud” kökünden gelen bu terim, “karşılıklı oturma, emekliye ayrılma ve emeklilik” anlamına gelirdi. Emekliye ayrılan kişiye ise “mütেকaid” denilirdi.¹²²

Osmanlı Devleti’nin, klasik dönem emeklilik sisteminde mecburi prim ödeme ya da belli bir emeklilik yaşı söz konusu değildi. Azledilme, ihtiyarlık ve sakatlık gibi durumlar hariç çalışma sınırsızdı.¹²³ Bu dönemdeki emeklilik hususu Fatih Kanunnamesi’nden itibaren varlık göstermiştir. Kanunamenin üçüncü babında; veziriazamın senede 150 bin akçe, beğlerbeğilerin 100 bin akçe, başdefterdarın 90 bin akçe, mal defterdarlarının 80 bin akçe, sancak beğlerinin ise 60 bin akçe ile emekli olacakları yazılmaktaydı.¹²⁴ Fatih Kanunnamesi’nden başka emeklilikle ilgili hususlara yer verilen bir diğer kanunname Eyyübi Efendi Kanunnamesidir. Bu kanunnamede emeklilik konusu *mevacib-i mütেকaidin (emekli maaşları)* başlığı altında ifade edilmiş ve enderun mensupları ve ağalardan emekli olanların sayısının 55 kişi olduğu, hepsinin yevmiyelerinin 3 yük¹²⁵ 9.950 akçe, senelik toplam emekli maaşı miktarının ise 12 yük 79.800 akçe olduğu yazılmıştır.¹²⁶

Klasik dönem emeklilik sisteminden bahsederken bugünkü anlamda bir oluşumdan söz edememekle birlikte devlet görevlilerine faal çalışma sürelerinin sonunda gelir sağlayabilmek amacıyla çeşitli uygulamaların olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; yaşlılık, sakatlık gibi nedenlerle devlet hizmetinden ayrılanlara “tekaüdiyye”, “oturak ulufesi” gibi adlarla geçimlerine yetecek bir miktar maaş bağlanmıştır.¹²⁷ Bunlardan tekaüdiyye “emekli aylığı” anlamında kullanılan bir

¹²¹ Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, s. 33.

¹²² Özger, *Askeri Tekaiüd Sandığı*, s. 89,90.

¹²³ Tabakoğlu, *Türk İktisad Tarihi*, s. 301.

¹²⁴ Özcan, *Kanunnâme-i Âli Osman*, s. 20.

¹²⁵ Yük; 100.000 akçe yerine kullanılan bir tabirdir. 3 yük; 300.000 akçe anlamındadır. Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt III, s. 639.

¹²⁶ Abdülkadir Özcan, *Eyyübi Efendi Kanunnamesi*, İstanbul 1994, s. 35.

¹²⁷ Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiyesin’nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul 2006, s. 45.

tabirdi¹²⁸ ve Tekaüt Kanunu'nun kabulünden önce vezirlere, büyük memurlara ve herhangi bir suretle hizmeti görülenlere ihtiyarlık ve maluliyetleri sebebi ile bağlanmakta idi.¹²⁹ Oturak ulufesi ise; çalışamayacak derecede ihtiyar, sakat ya da hastalıklı olan yeniçerilere verilen emekli maaşı için kullanılırdı.¹³⁰

Kısaca bu bilgilerden sonra ilmiye sınıfının emekliliği konusuna geçmekte fayda vardır.

2.1.3. İlmiye Sınıfı'nın Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Sistemi

Klasik dönemde ilmiye sınıfının sosyal güvenlik ve emekliliği, vakıf ve arpalık müesseseleri çerçevesinde şekillenmiştir. Merkezi hazineden maaş alan ilmiye mensuplarının ölümleri halinde ailelerine vakıflardan gelirler bırakılmış, azledildiklerinde ise arpalık tahsis edilmiştir.¹³¹ Emekli maaşları ise vakıf ve arpalıklar kanalıyla ödenirken bazen de devlet hazinesinden ödenmiştir. Zira Kanuni Sultan Süleyman döneminde sadrazamlık yapmış olan Lütü Paşa'nın Asafname adlı eserinin üçüncü babında belirtildiği üzere, devlet hazinesinden kazaskerlere 150 akçe, taht kadılarına¹³² ise 80 akçe emekli maaşı verilmesi uygun bulunmuştur.¹³³

2.1.3.1. Arpalık

Arpalık, Osmanlı Devleti'nde, devlet memurlarına hizmette buldukları sürece maaşlarına ilaveten, görevden ayrıldıktan sonra ise bir nevi emekli maaşı olarak tahsis edilen gelirdi.¹³⁴ Ayrıca bir üst dereceye yükselen ilmiye sınıfı mensuplarının yeniden tayin edilinceye kadar geçirdikleri mülazemet zamanlarında tahsis edilen bir tür işsizlik sigortası mahiyetindeydi.¹³⁵ Örneğin; Sakız Kadılığı'ndan mazul olan Yusuf Efendi'ye Aydın eyaletine bağlı Mandalyat kazasının geliri yeni

¹²⁸ Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Lûgat*, s. 1064.

¹²⁹ Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt III s. 441.

¹³⁰ Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt II, s. 742.

¹³¹ Tabakoğlu, *Türk İktisad Tarihi*, s. 301 ,302.

¹³² Taht Kadılığı; İstanbul'da bulunan şer'i mahkemelerin kadınları için kullanılan bir tabirdir. Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt III, s. 381.

¹³³ Lütü Paşa, *Asafname*, Numara 13, 1326, s. 23,24.

¹³⁴ Cahit Baltacı, " Arpalık", *D.İ.A.*, cilt 3, İstanbul 1991, s.392.

¹³⁵ Tahsin Özcan, " Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı*, cilt 5, s. 113.

bir göreve getirilinceye kadar geçen sürede geçimini sağlaması için tahsis edilmişti.¹³⁶

Kendisine arpalık tahsis edilen ilmiye mensupları kimi zaman bizzat arpalıklarına gitmeyip naibleri vasıtası ile arpalıklarını yönetmişlerdir.¹³⁷ Ayrıca malûlen emekliye ayrılmaları durumunda da arpalıkları naibleri vasıtası ile yönetilmiştir. Örneğin; Trablusşam kadısı Mustafa Efendi'ye malûliyetinden dolayı İsterde kazasının yıllık geliri tahsis edilmiş ve Mustafa Efendi'nin bu arpalığını naibi vasıtası ile zabt edeceği ifade edilmiştir.¹³⁸

Zamanla arpalığın dağıtım ve kullanım nizamının bozulması üzerine III. Selim döneminde çıkarılan bir fermanla arpalık usulü ıslah edilmeye çalışılmıştır. Bundan sonra ilmiye mensuplarının bizzat arpalıklarına gitmesi şeklinde bir karar alınmıştır.¹³⁹ Bu karara istinaden Anadolu Kazaskeri Köstendilli Mehmet Tahir Efendi'nin tekaüden arpalığı olan Tire kazasında ikamet etmesi bir hatt-ı hümayun ile bildirilmiştir.¹⁴⁰ Daha sonra arpalık usulü kaldırılarak aylık maaş usulü getirilmiştir. Zamanla adı arpalık maaşı olarak anılmış, ilerleyen dönemlerde ise tarik maaşı ve son olarak da rütbe maaşı adını almıştır.¹⁴¹

2.1.3.2. Vakıf

Klasik dönemde ilmiye sınıfının emeklilik ve mazuliyet maaşları çoğu kez de Süleymaniye ve Ayasofya gibi büyük vakıfların *zevaid-i evkaf* ya da *zevaid-i horon* denilen gelir fazlaları ile ödenmiştir. Örneğin; Ayasofya camii evkafı *zevaid-i horon defterinde*; kazaskerlerden Sunullah Efendi, Abdullah Efendi ve Muslihiddin Efendi'ye günlük 180'er akçe, kadılardan Esad Efendi'ye günlük 150 akçe, Şemseddin Efendi, Muslihiddin Efendi, Şeyh Mehmet Efendi'ye de günlük 100'er akçe, Kudüs-i Şerif kadısı Ali Efendi'ye ise günlük 90 akçe emekli maaşı verildiği kayd edilmiştir.¹⁴² Kazasker Damat Efendi'ye *zevaid-i evkaf-ı selatinden* günde 200

¹³⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.). *Cevdet Tasnifi Adliye (C.ADL.)* nr. 35 / 2124, 6 Şubat 1127 / 17 Şubat 1716.

¹³⁷ Baltacı, "Arpalık", s. 392, 393.

¹³⁸ BOA. *Ali Emiri Tasnifi, III. Ahmet*, (AE. SAMD.III.), nr. 1 / 47 , 23 Ağustos 1719 / 12 Ağustos 1131.

¹³⁹ Baltacı, "Arpalık", s. 393.

¹⁴⁰ BOA. *Hatt-ı Hümayun (HH)*, nr. 278 / 16366 , 2 Ağustos 1240 / 14 Ağustos 1825.

¹⁴¹ Özger, *Askeri Tekaiüd Sandığı*, s. 91.

¹⁴² BOA. *Maliyeden Müdevver Defter (MAD.d)*, nr. 6482, 29 Recep 1006 / 7 Mart 1598.

akçe, kazasker Musa Efendi'ye de Süleymaniye Evkafı'ndan günlük 250 akçe emekli maaşı tahsis edilmiştir.¹⁴³ Ayrıca kazasker ve kadınlara mülâzemet dönemlerinde bu zevaid-i evkaflardan günlük 150 akçe mazuliyet maaşı bağlanmıştır.¹⁴⁴

2.1.3.3. Gümrük

İlmiye sınıfı mensuplarının ölümü halinde ailelerine ya da görevden azledildiklerinde kendilerine gümrüklerden maaş bağlandığı görülmektedir. Örneğin; 3 Ağustos 1681 tarihinde eski şeyhülislamlardan Bahaî Efendi'nin zevcesi Rabia Hatun tarafından padişah IV. Mehmet'e takdim edilen bir arzuhalde; geçim sıkıntısı çektiğinden dolayı İstanbul Gümrüğü'nden bir gelir bağlanması istenmiş, bu isteği kabul eden padişah ise Rabia Hatun'a gümrükten günlük 5 akçe tayin edilmesini emretmiştir. Yine eski şeyhülislamlardan Mehmet Mekkî Efendi'nin kızına geçimi sürdürebilmesi için İstanbul Duhan (Tütün) Gümrüğü'nden belli bir miktar maaş bağlanmıştır.¹⁴⁵

İlmiye mensuplarına ödenecek emekli maaşlarının da gümrükler vasıtası ile ödendiği görülmektedir. Örneğin; huzur-ı şahanede tefsir dersine memur olan Aziz Efendi'ye Emtia Gümrüğü'nden 500 kuruş emekli maaşı bağlanmıştır.¹⁴⁶

Klasik dönemde sosyal güvenliği ve emeklilik hakkını sağlamaya yönelik olan bu tarz oluşumlar Tanzimat sonrasında yerini daha modern diyebileceğimiz kurumlara bırakmıştır.

2.2. Tanzimat Sonrasında İlmiye Sınıfı'nın Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Sistemleri

Tanzimat sonrasında ilmiye sınıfının sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerine geçmeden önce dönemin genel sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerinden bahsetmek yararlı olacaktır.

¹⁴³ İpşirli, "Kazasker", s. 631.

¹⁴⁴ Hayriye Işık, "Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E Dergisi*, sayı: 16, Nisan 2009, s. 7.

¹⁴⁵ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, İstanbul 2002, s. 199, 200.

¹⁴⁶ BOA. *Cevdet Tasnifi Maliye (C.ML.)*, nr. 121 / 5374, 13 Kanun-ı sani 1251 / 25 Ocak 1837.

2.2.1. Sosyal Güvenlik Sistemi

Tanzimat sonrasında Osmanlı Devleti'nin sosyal yardım uygulamaları daha merkeziyetçi bir yapı arz etmiş, bu alanda daha bürokratik bir vurgu ön plana çıkmıştır. Sosyal yardım uygulamaları, sultanın lütuf ve ihsanı olmaktan çıkarılıp modern devletin ahaliye karşı yükümlülükleri haline gelmiştir. Daha önce vakıflar ve imaretler gibi geleneksel kurumların yerine getirdiği sosyal yardım işlevleri, zamanla merkezi devlet aygıtının görevleri arasında yer edinmeye başlamıştır.¹⁴⁷

2.2.1.1. Mazûliyet Maaşı Uygulaması

Tanzimat sonrası sosyal güvenlik uygulamalarından biri mazûliyet maaşı tahsisidir. Bu maaş memuriyetten çıkarılan ya da memuriyetinin kaldırılması ile açıkta kalan memurlara, yeni bir göreve atanıncaya kadar geçen sürede verilirdi.¹⁴⁸ Mazûliyet maaşı ilk zamanlar hazineden ödenmiştir.¹⁴⁹ Daha sonra 1881 yılında *Mülkiye Tekaiüd Sandığı*'nin kurulması ile bu sandık dahilinde mülki memurlarına özgü bir Mazûlin Sandığı teşkil edilmiş, mülki memurlara ödenecek mazûliyet maaşı da bu sandıktan ödenmiştir. Fakat ilmiye memurlarına özgü bu tarz bir mazûliyet sandığı oluşturulmamıştır.¹⁵⁰ Bundan dolayı ilmiye memurlarına ödenecek olan mazûliyet maaşlarının hazineden ödenmesine devam edilmiştir. Örneğin; Medine-i Münevvere eski kadısı Ahmet Harim Efendi'ye ödenmesi icab eden 500 kuruşluk mazûliyet maaşının 1899 yılı bütçesinden ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵¹ Yine Üsküdar kadı muavinliği görevinde bulunan Mehmet Naci Efendi, bu görevinin ilga edilmesi ile mazûliyet maaşı talebinde bulunmuş ve mazûliyet maaşının 1910 senesi muvazene kanunu gereğince ilmiye sınıfına tahsis edilmek için ayrılan meblağdan ödenmesine karar verilmiştir.¹⁵²

¹⁴⁷ Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (Editörler: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), İstanbul 2011, s. 585,597-598.

¹⁴⁸ Özger, *Askeri Tekaiüd Sandığı*, s. 101.

¹⁴⁹ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı (1876-1930)*, Ankara 1994, s. 48.

¹⁵⁰ BOA. *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)* nr. 3806 / 285434 , 29 Ağustos 1326 / 11 Eylül 1910 tarihli Şura-yı Devlet kararı.

¹⁵¹ BOA. BEO. nr. 1291 / 96761, 21 Mart 1315 tarihinde Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

¹⁵² BOA. BEO. nr. 3826 / 286924, 30 Eylül 1326/ 13 Ekim 1910 tarihli Maliye, Nafia ve Maarif Dairesi kararı.

2.2.2. Emeklilik Sistemi

Tanzimat sonrasında kamu kesiminde çalışanların emekliliklerinin sağlanması ile ilgili olarak birçok yasa ve yönetmelik çıkarılmış, bu konuda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Çok yönlü bir değişimin yaşandığı 19. yüzyıl aynı zamanda devletin çalışanlarına karşı bakış açısında “lütuf ve inaniyet” anlayışından “hizmet hakkı” anlayışına geçildiği bir dönem olmuştur.¹⁵³ Bu dönemde çıkarılan nizamnamelerle ilk olarak askeri sınıfın emeklilik hakkını sağlamaya yönelik olarak 1866 yılında *Askeri Tekâüd Sandığı*,¹⁵⁴ daha sonra da 1881 yılında tüm mülki memurların emeklilik hakkını sağlayan *Mülkiye Tekâüd Sandığı* kurulmuştur.¹⁵⁵

2.2.3. İlmiye Sınıfı’nın Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Sistemi

Tanzimat sonrasında ilmiye sınıfının sosyal güvenliğini sağlamaya yönelik olarak çıkarılan ilk nizamname, 1874 yılında *İnfâk-ı Muhtâcîn-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiye Nizamnamesi* adı ile yayımlanan nizamnamedir. Bu nizamname ile de *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı* kurulmuştur.

2.2.3.1. Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı’nın Kuruluşu

İlmiye sınıfının sosyal güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak 1872 yılında, ihtiyacı olan ilmiye memurları ve bu memurların ölümü halinde ailelerine maaş bağlanması için “Meşihat¹⁵⁶ Sandığı” adıyla bir sandık kurulması düşünülmüş; ancak bu düşünce bu tarihte hayat bulamamıştır. Bu istek, 3 Ekim 1874 yılında Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm’da bir yardımlaşma sandığı niteliğinde olan *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*’nın açılması ile gerçekleşmiştir.¹⁵⁷

¹⁵³ Abdullah Martal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik”, *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999*, Ankara 2002, s. 1691.

¹⁵⁴ Özger, *Askeri Tekâüd Sandığı*, s. 121.

¹⁵⁵ *Emeklilik Mevzuatı*, s. 50.

¹⁵⁶ Meşihat, şeyhülislamlık payesi, makamı anlamındadır. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, s. 630.

¹⁵⁷ Yakut, *Şeyhülislamlık*, s. 168.

2.2.3.1.1. Sandığın Yönetimi

Sandık, ilk olarak 31 Aralık 1851 yılında Şeyhülislamlık makamına bağlı olarak “Eytâm Nezareti” ismi ile kurulan ve temel görevi yetim mallarının muhasebesini denetlemek olan, 1874 yılında ise teşkilat yapısı tamamlanarak “Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm” ismini alan meclis tarafından yönetilmeye başlamıştır.¹⁵⁸ Zamanla sandığın teşkilat yapısı ihtiyaçlara binaen yeniden tesis edilmiştir. Nitekim 30 Temmuz 1882 tarihinde Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından sandığın gelir ve giderlerinin hesabının tutulması, her ay verilen maaşların muhasebesinin yapılması, her ay sandıktan verilen maaşlarla ilgili cetvellerin hazırlanarak Divan-ı Muhasebat’a takdim edilmesi gibi görevlerle ilgilenecek bir muhasebe kaleminin teşkil edilmesi talep edilmiştir. Aynı tarihte Bab-ı Fetva’ya, Meşihat’in uygun gördüğü bir muhasebeci tayin edilmiş ve maiyetinde bir kalem oluşturulmuştur. Bu muhasebeci ve kaleminin görevi; sandıktan verilen maaşların kimlere, ne zaman verildiğini, memur maaşlarından kesilen aidatların ne kadar olduğunu içeren bir defter hazırlamaktır. üç ayda bir kere düzenlenecek olan bu defter Meşihat’e takdim edilecekti. Her altı ayda bir kere de Bab-ı Fetva’da; Rumeli ve Anadolu Kazaskeri, Fetva Emni, İstanbul Kadısı, Sadaret Müsteşarı ve Kassam-ı Askeriler huzurunda sandığın muhasebesi değerlendirilecek, konu ile ilgili iki adet defter düzenlenerek bir tanesi Meşihat’e takdim edilecek, diğeri de sandıkta saklanacaktı.¹⁵⁹

2.2.3.1.2. Sandığın Gelirleri

Sandığın gelirlerini; ilmiye memurlarına verilen ilk maaşlar, maaşlara zam yapıldı ise bu ilk zamlar, her ay ilmiye memurlarının maaşlarından kesilecek aidatlar oluşturacaktı.¹⁶⁰ Bu aidatlar sandık ilk kurulduğu zamanlarda ilmiye memurlarının maaşlarından %1 kuruş oranında kesilmekte iken¹⁶¹ bunun zamanla yetmemesi ile bu oran %2,5 kuruşa çıkarılmıştır. Sandık için en önemli sorun da bu %2,5 kuruş aidatı

¹⁵⁸ Mehmet Çanlı, “Eytam İdaresi ve Sandıkları” *Türkler*, cilt 14, Ankara 2002, s.61.

¹⁵⁹ BOA. *Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK. MŞ.)* nr. 3 / 25, 29 Nisan 1308 / 11 Mayıs 1892 tarihli irade metni.

¹⁶⁰ *Emeklilik Mevzuatı*, s.6.

¹⁶¹ BOA. *İrade, Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD.)* nr. 32 / 1588, 30 Teşrin-i Sani 1292 / 12 Aralık 1876 tarihli irade-i seniyye.

toplama noktasında yaşanmıştır. Zira her vilayet ve sancağın mal sandığında toplanan bu aidatlar dönemin şartları gereği mahalli masraflar için harcandığından sandığa gönderilememiştir. Aidatlardan ne kadar harcandığı da kayıt altına alınmadığından daha sonraki dönemlerde doğru bir şekilde sandığa gönderilmesi güçleşmiştir.¹⁶² Yaşanan bu sıkıntılar neticesinde 1888 yılına gelindiğinde *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*'nın imparatorluk dahilindeki vilayet ve sancaklarda bulunan ilmiye memurlarının maaşlarından alması gereken aidat miktarı toplam 920 bin 54 kuruş 1 para olarak tespit edilmiştir. Bu durum 15 Ekim 1888 tarihinde Meşihat tarafından yazılan tahriratla Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.

Tablo – 1: 1880 Yılından 1887 Yılına Kadar Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı'nın Liva ve Vilayetlerden Alacağı Aidat Miktarı

Vilayetler	1880 Senesinden 1887 Senesine Kadar Sandık İçin Alınması Gereken Toplam Aidat Miktarı
Şehremaneti	7 bin 16 kuruş 32 para
İzmir Sancağı	5 bin 54 kuruş 30 para
Çatalca Sancağı	8 bin 391 kuruş 30 para
Edirne Vilayeti	22 bin 999 kuruş 18 para
Kosova Vilayeti	30 bin 539 kuruş 17 para
Selanik Vilayeti	49 bin 920 kuruş 35 para
Yanya Vilayeti	34 bin 164 kuruş 7 para
İşkodra Vilayeti	9 bin 838 kuruş
Manastır Vilayeti	3 bin 321 kuruş 6 para
Serfice Sancağı	14 bin 148 kuruş
Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti	3 bin 742 kuruş 7 para
Girid Vilayeti	2 bin 836 kuruş 38 para
Hüdavendigâr Vilayeti	36 bin 619 kuruş 36 para
Biga Sancağı	11 bin 998 kuruş 17 para
Aydın Vilayeti	52 bin 574 kuruş 19 para
Erzurum Vilayeti	34 bin 5 kuruş
Adana Vilayeti	34 bin 84 kuruş 16 para
Ankara Vilayeti	28 bin 852 kuruş 5 para
Bitlis Vilayeti	26 bin 515 kuruş 25 para
Bağdad Vilayeti	20 bin 737 kuruş 30 para
Basra Vilayeti	10 bin 385 kuruş 35 para
Bingazi Sancağı	3 bin 517 kuruş 34 para
Haleb Vilayeti	57 bin 392 kuruş 21 para

¹⁶² BOA. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.) nr. 1762 / 88, 6 Eylül 1306 / 18 Eylül 1890 tarihinde Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Musul Vilayeti'ne gönderilen tahrirat.

Zor sancağı	1880 kuruş
Diyarbakır Vilayeti	29 bin 52 kuruş 10 para
Suriye Vilayeti	23 bin 429 kuruş 21 para
Beyrud Vilayeti	9 bin 690 kuruş 21 para
Kudüs-ü Şerif Sancağı	186 kuruş 15 para
Sivas Vilayeti	42 bin 181 kuruş 18 para
Trabzon Vilayeti	26 bin 242 kuruş 35 para
Trablusgarp Vilayeti	33 bin 567 kuruş 32 para
Konya Vilayeti	47 bin 968 kuruş 3 para
Kastamonu Vilayeti	28 bin 755 kuruş 15 para
Musul Vilayeti	35 bin 726 kuruş
Van Vilayeti	22 bin 456 kuruş 16 para
Mamur'atül-aziz Vilayeti	40 bin 561 kuruş 34 para
Yemen Vilayeti	57 bin 961 kuruş 26 para
Hicaz Vilayeti	10 bin 788 kuruş 2 para
Toplam	920 bin 54 kuruş 1 para

Görüldüğü gibi, *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*'nin imparatorluk dahilinde bulunan toplam otuz sekiz vilayet ve livadan alacağı aidat miktarı 920 bin 54 kuruş 1 paradır. Hangi liva ve sancağın *İaşe Sandığı*'na ne kadar aidat borcu olduğunu gösteren bu pusula, Meşihat tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Nezaret tarafından da pusula değerlendirildikten sonra¹⁶³ 24 Ekim 1888 yılında, Şehremaneti, Trablusgarp, Hicaz, Yemen, Bingazi, Çatalca, İzmir¹⁶⁴, 31 Ekim 1888 tarihinde de Basra¹⁶⁵, Adana¹⁶⁶, Bağdad¹⁶⁷, Haleb¹⁶⁸, Diyarbakır¹⁶⁹, Kudüs-i Şerif¹⁷⁰, Musul¹⁷¹ vilayet ve sancaklarına gönderilen tahriratlarla sandığa olan borçlarını ödemeleri istenmiştir. 31 Aralık 1888 tarihinde Bağdad Vilayeti'nden bu isteğe gelen cevapta; 1883 tarihinden 1888 tarihine kadar sandığa ait olan

¹⁶³ BOA. DH.MKT. nr. 1560 / 30, 3 Teşrin-i Evvel 1304 / 15 Ekim 1888 tarihli Bab-ı Fetva Daire-i Meşihat-i İslamiye'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

¹⁶⁴ BOA. DH.MKT. nr. 1559 / 95, 12 Teşrin-i Evvel 1304 / 24 Ekim 1888 tarihli Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Şehremaneti, Trablusgarp, Hicaz, Yemen Vilayetleri ile Çatalca, İzmit, Bingazi Sancağı Mutasarrıflıkları'na gönderilen tahrirat.

¹⁶⁵ BOA. DH.MKT. nr. 1560 / 28, 12 Teşrin-i Evvel 1304 / 24 Ekim 1888 tarihli Bab-ı Fetva Dahiliye Dairesi'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen telgraf sureti.

¹⁶⁶ BOA. DH.MKT. nr. 1560 / 79, 12 Teşrin-i Evvel 1304 / 24 Ekim 1888 tarihli Bab-ı Fetva Dahiliye Dairesi'nden Adana Vilayeti'ne gönderilen telgraf sureti.

¹⁶⁷ BOA. DH.MKT. nr. 1560 / 37, 12 Teşrin-i Evvel / 24 Ekim 1888 tarihli Bab-ı Fetva Dahiliye Dairesi'nden Bağdad Vilayeti'ne gönderilen telgraf sureti.

¹⁶⁸ BOA. DH.MKT. nr. 1560 / 38, 12 Teşrin-i Evvel / 24 Ekim 1888 tarihli Bab-ı Fetva Dahiliye Dairesi'nden Haleb Vilayeti'ne gönderilen telgraf sureti.

¹⁶⁹ BOA. DH.MKT. nr. 1560 / 40, 12 Teşrin-i Evvel / 24 Ekim 1888 tarihli Bab-ı Fetva Dahiliye Dairesi'nden Diyarbakır Vilayeti'ne gönderilen telgraf sureti.

¹⁷⁰ BOA. DH.MKT. nr. 1560 / 39, 12 Teşrin-i Evvel / 24 Ekim 1888 tarihli Bab-ı Fetva Dahiliye Dairesi'nden Kudüs-ü Şerif Mutasarrıflığı'na gönderilen telgraf sureti.

¹⁷¹ BOA. DH.MKT. nr. 1762 / 88, 6 Eylül 1306 / 18 Eylül 1890 tarihli Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Musul Vilayeti'ne gönderilen tahrirat.

aidatların düzenli bir şekilde gönderildiği, sadece 1880 ve 1882 yıllarına ait olan aidatın gönderilmediği, bunun nedenin de Basra Vilayeti'nin Bağdad Vilayeti'ne ilhak edilmesi ile Basra Vilayeti'nden alınacak olan aidatların bu vilayetten mi yoksa Bağdad Vilayeti'nden mi tahsil edileceği ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmaması dolayısı ile olduğu yazılmıştır.¹⁷² Fakat tabloda da gösterildiği üzere Meşihat'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen pusulada Bağdad Vilayeti'nin sandığa 20 bin 737 kuruş 30 para ödemesi gerektiği kaydedilmiştir. Bağdad Vilayeti ile ilgili bu durum, Serfice Mutasarrıflığı'ndan *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı* için alınması gereken aidatların mutasarrıflık muhasebecileri tarafından yanlışlıkla *Mülkiye Tekaiüd Sandığı*'na gönderilmesi olayı ile bağlantı kurularak açıklanabilir. Öyle ki Meşihat tarafından 1881 yılından 1888 yılına kadar olan aidatların Serfice Mutasarrıflığı tarafından gönderilmesi talep edilmiş; fakat gelen cevapta mutasarrıflık muhasebecileri tarafından bu aidatların *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı* yerine yanlışlıkla *Mülkiye Tekaiüd Sandığı*'na gönderildiği,¹⁷³ bu yanlışlığın da *Mülkiye Tekaiüd Sandığı*'nın gelir-gider hesabından anlaşıldığı,¹⁷⁴ bu suretle mutasarrıflıktan talep edilen meblağın *Mülkiye Tekaiüd Sandığı*'na gönderildiği için buradan alınması gerektiği ifade edilmiştir. Bir daha böyle bir olaya mahall vermemek için Meşihat tarafından vilayet ve livalara yazılan bir tezkere ile vilayet defterdarları ve liva muhasebecilerinden, aidatların *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*'na değil doğrudan doğruya Bab-ı Fetva'ya gönderilmesi talep edilmiştir.¹⁷⁵

Sandığın, aidatlarını toplaması bir şekilde sekteye uğradığından ve sandığın bir takım ilmiye memurları ve ailelere maaşlarını vermek zorunda olmasından dolayı bu maaşlar gümrük vergisi karşılığı olarak alınan¹⁷⁶ ve Rüsûmat Emanet-i Celilesi'nde biriken mallarla ödenmeye çalışılmıştır.¹⁷⁷ Ancak bu uygulamadan etkili

¹⁷² BOA. DH.MKT. nr. 1580 / 23, 19 Kanun-u Evvel 1304 / 31 Aralık 1888 tarihli Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

¹⁷³ BOA. DH.MKT. nr. 1586 / 45, 9 Kanun-u Sani 1304 / 21 Ocak 1889 tarihinde Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Manastır Vilayeti'ne yazılan tahrirat.

¹⁷⁴ BOA. DH.MKT. nr. 1565 / 77, 6 Teşrin-i Sani / 18 Kasım 1888 tarihinde Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

¹⁷⁵ BOA. DH.MKT. nr. 1586 / 45.

¹⁷⁶ BOA. BEO. nr. 1846 / 138434, 14 Mayıs 1318 / 27 Mayıs 1902 tarihli Rüsumat Emaneti Muhasebesi tezkeresi.

¹⁷⁷ BOA. BEO. nr. 181 / 13520, 14 Mart 1309 / 26 Mart 1893 tarihli Bab-ı Fetva Daire-i Meşihat-i İslamiye'den Sadaretpenahi'ye gönderilen tahrirat.

bir sonuç alınmamış ve 1893 yılına gelindiğinde sandıktan maaş alması gereken 464 kişiden sadece 139'una maaşları ödenebilmiştir.¹⁷⁸

Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı'nın yaşadığı bu problemin temel sebebi; ilmiye memurlarının maaşlarından %5 oranında kesilen ve vilayet ve livaların mal sandıklarında biriken aidatların, mahalli masraflar için harcanmasından dolayı sandığa gönderilmemesidir.

2.2.3.1.3. Sandıktan Maaş Bağlama Usulü

Emeklilik mevzuatında yer alan nizamnamelere göre; sandıktan sadece ihtiyacı olan ilmiye memurları ve bu memurların ölümü halinde aileleri yararlanacaktı. Bunun dışında kimseye sandıktan 1 akçe dahi verilmeyecekti. Sandıktan maaş almak isteyen bir kimse bu isteğini bir dilekçe ile bildirecek, bu dilekçeler bir deftere kayd olunacaktı. Dilekçe sahiplerinin üzerinde herhangi bir emlak ya da gelir kaynağının bulunup bulunmadığı, muhtaç bir kimse olup olmadığı, kaç yaşında olduğu, nerede oturduğu Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından araştırılacak, bu araştırma sonucunda sandıktan maaş almasında herhangi bir sorun olmadığı anlaşılırsa dilekçeler Meşihatpenahi'ye gönderilecekti. Meşihatpenahi'de de durum değerlendirildikten sonra bu kimseye ne kadar maaş verileceği bir pusulaya yazılacak ve bu pusula Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm'a gönderilecekti. Bu meclis tarafından da karar uygulamaya konulacaktı.

Sandıktan tahsis edilecek maaşlar ömür boyu olmayacak, erkek çocuk 20 yaşına geldiğinde, kız çocuk da evlendiğinde kesilecekti. Ancak bu kimselerin çalışıp kazanmalarına engel olacak herhangi bir bedensel ya da ruhsal rahatsızlıkları varsa sandıktan tahsis edilen maaş kesilmeyecekti. Ayrıca babalarının vefatında evli olup daha sonra boşanan ya da eşi ölen ve eşinden dolayı herhangi bir maaş almayan kız çocuklarına da babalarının vefatından dolayı *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*'ndan maaş tahsis edilecekti. Vefat eden ilmiye memurunun eğer çocuğu yoksa bu memurun annesine evlendiğinde kesilmek şartı ile maaş tahsis edilebilecekti. Bu memurun evladına ve eşine tahsis edilecek maaşlar da ayrı ayrı olacaktı.

¹⁷⁸ BOA. Y.PRK.MŞ. 5 / 13, 17 Ağustos 1309 / 29 Ağustos 1893 tarihli maaş pusulası.

Sandıktan maaş alan kimselerin hayatta oldukları, kız çocuklarının evlenip evlenmediği, erkek çocukların 20 yaşına girip girmediği ile ilgili bilgiler her altı ayda bir kere buldukları mahallerin muhtar ve imamları aracılığıyla maaş senetleri ile birlikte birer pusula Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm'a gönderilecekti.¹⁷⁹

Sandığın maaş bağlama kriterleri aslında o dönemde kurulmuş olan diğer sosyal güvenlik kuruluşlarının ölçüleri ile aynı idi. Kara kuvvetleri ve deniz kuvvetleri için ayrı ayrı tesis edilmiş olan tekaüd sandıklarının emekliliğini düzenleyen nizamnameleri bu kanaati doğrular niteliktedir.¹⁸⁰

İlmiye sınıfının sosyal güvenliği açısından önemli bir yere sahip olan *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*, alınan tüm önlemlere rağmen istenilen başarıyı gösterememiştir. Bu nedenle dönemin sosyal, ekonomik ve idari yapısının bir zarureti olarak kurumlarda yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyulmuş ve ilmiye mensuplarının emeklilik işlemlerini daha tertipli hale getirmek amacıyla 1894 yılında *Tarik-i İlmiye Tekâüd Sandığı Nizamnamesi* yürürlüğe girmiştir.

¹⁷⁹ *Emeklilik Mevzuatı*, s. 6, 7, 203.

¹⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özger, *Askeri Tekâüd Sandığı*, s. 358.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLMİYE TEKAÜD SANDIĞI'NIN KURULUŞU ve FAALİYETLERİ

Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı'nın zamanla ihtiyaçlara tam olarak cevap verememesi yeni düzenlemeleri gerekli kılmış, bu gereklilik 1894 yılında sandığın emekli maaşı da veren bir statü kazanmasında ve *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı* adının *İlmiye Tekâüd Sandığı* olarak değiştirilmesinde etkili olmuştur.

3.1. Sandığın Kuruluş Gerekçesi

Osmanlı Devleti'nde memurlara emekli maaşı verilmesi konusu 23 Aralık 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-u Esasi'nin 39. maddesinde¹⁸¹ yer almış, böylelikle memurlara emekli maaşı verilmesi hukuki bir hüvviyet kazanmıştı. Bundan sonra sayıları 14'ü bulan emekli sandığı açılmıştır.¹⁸² Bu sandıklardan bir tanesi 4 Eylül 1881 yılında açılan *Mülkiye Tekâüd Sandığı*'dir. İlmiye memurlarının emeklilik işlemleri ilk etapta bu sandık çerçevesinde ele alınmıştır. Nitekim sandık nizamnamesinin 28. maddesinde; ilmiye mesleğinde olup da mesleklerini değiştirmeyerek mülki hizmetlerde bulunan ilmiye memurlarının maaşlarından *Mülkiye Tekâüd Sandığı* için %5 aidat kesileceği ve bu memurların yasal emeklilik süresini doldurması ile *Mülkiye Tekâüd Sandığı*'ndan emekli maaşı alacakları ifade edilmiştir.¹⁸³ Buradan da anlaşılacağı üzere *Mülkiye Tekâüd Sandığı*'nden emekli maaşı almak sadece sandığa %5 aidat veren ilmiye memurlarının hakkı olacaktır.

¹⁸¹ “Bî'l-cümle memurin nizamen tayin olunacak şerait üzere ehil ve müstehak oldukları memuriyetlere intihap olunacaktır ve bu vechle intihap olunan memurlar kanunen mucibi azil hareketi tahakkuk etmedikçe veya kendisi istifa eylemedikçe veyahud devletce bir sebep-i zaruri görülmedikçe azl ve tebdil olunamaz ve hüsn-ü hareket ve istikamet ashabından olanlar ve devletce bir sebep-i zaruriye mebnî infisal edenler nizam-ı mahsusunda tayin olunacağı vechle terakkiyata ve tekaüd ve mazuliyet maaşlarına nail olacaklardır.” *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt. s. 8.

¹⁸² Muhammed Yusuf Kulaksız, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Sivil Memurların Emeklilik Sistemi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1999, s. 79.

¹⁸³ *Emeklilik Mevzuatı*, s. 50.

Ama ilmiye memurlarından bazısı mülki görevlerde “tarik maaşı”¹⁸⁴ ile istihdam edilmiş ve 1880 yılında yürürlüğe giren Maaşat Karanamesi’nin *Her ne şekilde olursa olsun üzerinde birçok memuriyet olan bir memurun iki veya daha fazla yerden maaş alamaması* hükmüne binaen de bu memurlara mülki hizmetlerinden dolayı maaş tahsis edilmemişti. Tarik maaşı alan memurların maaşlarından da *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı* adına %2,5 kuruş oranında aidat kesilmekte idi. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi bu sandığın emekli maaşı verme ile ilgili herhangi bir fonksiyonu yoktu. Sadece 1877 yılında yapılan bir değişiklikle görevini yerine getiremeyecek derecede malûl olan kadı yardımcılarında emekli maaşı tahsis edilmeye başlanmıştı.¹⁸⁵ Mülki görevlerde tarik maaşı ile istihdam edilen ilmiye memurlarının bu durumlarının çözüme kavuşturulması talep edilmiştir. Bu konu, 5 Şubat 1883 tarihinde tarik maaşı alan ilmiye memurlarında emekli maaşı bağlanması için yeni bir düzenleme yapılması ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu düzenleme ile ilmiye memurlarının maaşlarından *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı* adına %2,5 kuruş aidat kesilmemesi, *Mülkiye Tekaiüd Sandığı* adına %5 kuruş aidat kesilmesi, bu memurların mülkiyede geçirdikleri zamanın emeklilik süresine dahil edilerek *Mülkiye Tekaiüd Sandığı*’ndan emekli maaşı verilmesi, yine bu memurların ölümleri halinde ailelerine de *Mülkiye Tekaiüd Sandığı*’ndan maaş bağlanmasına karar verilmiştir.¹⁸⁶

Ancak 1881 yılında yürürlüğe giren *Mülkiye Tekaiüd Sandığı Nizamnamesi* ile mülki memurların hepsine emeklilik hakkının verilmiş olması¹⁸⁷, yine 4 Mart 1886 yılında kara kuvvetleri, deniz kuvvetleri ve tophane müşirliğinin tekaüd sandıklarının *Umum Askeri Tekaiüd Sandığı* adını alarak tek elden yönetilmesi ile askeri sınıfın emeklilik konusunun da daha sistemli hale getirilmiş¹⁸⁸ olmasından dolayı 15 Haziran 1891 tarihinde tüm ilmiye memurlarını kapsayacak bir emeklilik sisteminin yürürlüğe konması talep edilmiştir.¹⁸⁹ Hem bu istek hem de *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*’na memur maaşlarından kesilen %2,5 kuruş aidatın

¹⁸⁴ Klasik Dönemde memurlara verilen “arpalık maaşı”nın Tanzimat Dönemi’nde aldığı isimdir. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.120.

¹⁸⁵ Kulaksız, “Emeklilik Sistemi”, s.45, 77.

¹⁸⁶ BOA. *Şûrâ-yı Devlet (Ş.D.)* nr. 2447 / 4 , 24 Kanun-ı Sani 1308 / 5 Şubat 1893 tarihli Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi mazbatası.

¹⁸⁷ *Emeklilik Mevzuatı*, s. 44.

¹⁸⁸ Özger, *Askeri Tekaiüd Sandığı*, s.144, 150.

¹⁸⁹ BOA. *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mabeyn Başkıtabeti (Y.PRK.BŞK.)* nr. 21 / 85, 3 Haziran 1307 / 15 Haziran 1891 tarihli yazışma.

yetmemesi ve bu oranın *Mülkiye ve Askeri Tekaiüd Sandıkları*'nda olduğu gibi %5 kuruşa çıkarılması isteği göz önünde bulundurularak yeni bir düzenleme yapılması kararı alınmıştır. Bu karara istinaden de Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından *Mülkiye Tekaiüd Sandığı Nizamnamesi* hükümlerine bağlı; ama bazı maddeleri ilmiye memurlarına özgü olan *İlmiye Tekaiüd Sandığı Nizamnamesi* hazırlanarak 6 Ekim 1894 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten sonra *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*'nın adı *İlmiye Tekaiüd Sandığı* olmuş ve sandık emekli maaşı veren bir statü kazanmıştır.¹⁹⁰

Memurlara emeklilik maaşı bağlanması konusunun zamanla daha sistemli hale getirilmesi neticesinde ilmiye memurlarının emeklilik konusu da yeniden ele alınmış ve 1874 tarihli *İnfâk-ı Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Nizamnamesi* ile kurulan *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*'nın adı, 1894 yılında yürürlüğe giren *Tarik-i İlmiye Tekaiüd Nizamnamesi* ile *İlmiye Tekaiüd Sandığı* olarak değişmiştir. 1894 yılına kadar *Mülkiye Tekaiüd Kanunu* hükümlerine göre *Mülkiye Tekaiüd Sandığı*'ndan emekli maaşı bağlanan ilmiye memurlarına bundan sonra *İlmiye Tekaiüd Sandığı Nizamnamesi* hükümlerine bağlı olarak *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'ndan maaş bağlanmaya başlamıştır.

3.2. Sandığın Konulduğu Yer: Bedesten-i Atik

Bedesten; üstü kapalı çarşılara verilen addır. Kamus-u Türki'de; *kıymetli akmişe ve esliha ve mücevherat vesaire alışverişine mahsus örtülü ve mahfuz çarşı* şeklinde tanımlanmıştır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere çeşitli eşyaların satıldığı bir ticaretgâhtır. Ama Bedestenler'in sadece bu özelliği yoktu. Bedestenler aynı zamanda buldukları şehrin emniyet sandıklarıydı. Şehir halkı, ağzı mühürlü sandıklarını, kasalarını buradaki dolaplara koyar, karşılığında da bir makbuz alırlardı.¹⁹¹ *İlmiye Tekaiüd Sandığı* da Bedestenler'in bu özelliğine binaen Bedesten-i Atik'te saklanmıştır.¹⁹² Yani *İlmiye Tekaiüd Sandığı*, günümüzde bankalara konulan kasalar misali Bedesten'de muhafaza edilmiştir.

¹⁹⁰ BOA. *İrade, Kanun ve Nizam (İ.KAN)*. nr. 1 / 1312, 24 Eylül 1310 / 6 Ekim 1894 tarihli Bab-ı Fetva Daire-i Sadaret tezkeresi ve irade-i seniyye.

¹⁹¹ Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt I, İstanbul 1983, s. 187, 188.

¹⁹² *Emeklilik Mevzuatı*, s.7.

İstanbul'un en eski bedesteni olma özelliğine sahip olan Bedesten-i Atik'in inşasına 1456 yılında başlanmış ve inşaat 1460-1461 yılında bitirilmiştir. Bu bedesten tarih boyunca *Eski Bedesten*, *İç Bedesten* veya *Kuyumcular Çarşısı* (*Cevahir Bedesteni*) gibi çok farklı isimlerle anılmıştır. Bedesten'in yapılmasındaki amaç; fetih sırasındaki tahribatı düzeltmek, şehri onarmak ve şehrin ekonomik hayatına şekil vermektir. Yapımına İstanbul'un fethinden hemen sonra başlanmış olması dolayısıyla ile imparatorluğun pek çok müessesesinde olduğu gibi bu bedestenin de Bizans'ın mimari tarzı örnek alınarak yapıldığı iddia edilmiştir.¹⁹³ Bu iddiaya dayanak noktası olarak da; bedestenin dört kapısından birisinin üstünde süs unsuru olarak kullanılan kartal kabartmalı bir parça gösterilmiştir. Fakat İstanbul'un fethinden önce de Osmanlı Devleti'nde yapılmış Bedestenlerin¹⁹⁴ mevcut olması Türkler'in Bedesten yapımı konusunda Bizanslılar'dan etkilenmediğinin göstergesidir.

3.2.1. Bedesten-i Atik'in Yönetimi

Kurulma amaçlarından bir tanesi de vakıflara gelir sağlamak olduğundan¹⁹⁵ Bedesten, imparatorluk vakıf yönetiminin genel denetimi altında olmakla birlikte kendine özgü bir yönetim kuruluna da sahipti.¹⁹⁶ Bu kurulda; tayinleri Şehremaneti tarafından gerçekleştirilen bir Kethüda, berat-ı ali ile tayin edilen ve Bedesten'e her vakit giren çıkan emval ve eytam sandıklarının giriş çıkışlarını kontrol etmekle görevli bir Küçük Kethüda,¹⁹⁷ Bekçiler'in idaresini sağlayan ve Bedesten'de bulunan mal ve eşyaları korumakla görevli bir Bekçibaşı mevcuttu.

Pek çok değerli eşyanın konulduğu yer olmasından dolayı Bedesten görevlilerinin herhangi bir yolsuzluğa neden olmalarını engellemek için çeşitli yollara başvurulmuştur. Örneğin; Bedesten mallarını korumakla görevli olan ve tayinlerinden Kassam-ı Askeri Mahkemesi sorumlu bulunan Bölükbaşılar,

¹⁹³ Halil İnalçık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", *İktisad ve Din*, (Hazırlayan: Mustafa Özel), İstanbul 1997, s.123.

¹⁹⁴ Bursa'da bulunan ve Yıldırım Bayezid tarafından 1400 yılında yaptırılan Yıldırım Bedesteni bunlardan bir tanesidir. Semavi Eyice, "Bedesten" *D.İ.A.*, cilt 5, s. 305, 306.

¹⁹⁵ Kenan İnan; "Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni", *OTAM* (1996) s.126.

¹⁹⁶ İnalçık, "Bedesten", s. 129

¹⁹⁷ Bu görev, Bedesten Bölükbaşılarının en kıdemlisine (mülazım-ı evveline) tevcih edilmekteydi. *BOA. BEO.* nr. 3300 / 247465, 12 Nisan 1324 / 25 Nisan 1908 tarihinde Sadaret Mektubü Kalemi'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

birbirlerine kefil edilerek tayin edilirken,¹⁹⁸ Bedesten'e alınacak Bekçiler de güvenilir ve sağlam adamlar olduklarına dair kendilerine Bekçibaşı'nın, Bekçibaşıya da Bedesten Kethüdası'nın kefil olmasıyla tayin edilmişlerdir.¹⁹⁹

3.3. Sandığın Yönetimi

Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı kısmında sandığın Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından yönetildiğini ve 1882 yılında sandık için bir muhasebe kaleminin oluşturulduğunu söylemiştik. 1894 yılında yürürlüğe giren *İlmiye Tekâüd Sandığı Nizamnamesi*'nde sandık heyetinin kimlerden oluştuğu ve bunların görevlerinin ne olduğu da açıkça belirtilmiştir. Buna göre sandık heyeti; Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm'ın nezareti altında bulunan ve Meşihat tarafından atanan bir başkâtib, tevkifat²⁰⁰ kâtibi, müstakrazât²⁰¹ kâtibi ve defter-i kebir kâtibi ile bunların yardımcıları, maaş ve yevmiye kâtipleri, bir tane mukayyid²⁰², bir sandık emini ve yardımcısı, sandık yevmiye kâtibi, kapı çuhadarı²⁰³ ve hademedden oluşmaktaydı. Bu sandık heyetinin görevleri;

—— Sandıktan maaş alacak kimselerin Dersaadet'te iseler Meşihatpenahi'ye, taşrada iseler vilayet valilerine takdim edilip buralar tarafından Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm'a havale edilen dilekçe ve diğer evrakların nizamnameye uygun olup olmadığını kontrol etmek,

—— Bu kimselere tahsis edilen maaşın uygun bir şekilde dağıtılıp dağıtılmadığını araştırmak,

—— Sandıktan borç olarak verilen paraların usulüne uygun olup olmadığını araştırmak,

—— Her ay sandık bütçesinin gelir ve giderleri ile ilgili bir defter düzenleyerek bu defteri Divan-ı Muhasebat'a göndermek,

¹⁹⁸ BOA. DH.MKT. nr. 883 / 28, 11 Temmuz 1320 / 24 Temmuz 1904 tarihinde Dahiliye Mektubü Kalemi'nden Sadaretpenahi'ye gönderilen tahrirat.

¹⁹⁹ BOA. *İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)* nr. 45 / 861, 18 Teşrin-i Sani 1258 / 30 Kasım 1842 tarihli irade-i seniyye.

²⁰⁰ Tevkifat; tutuklamalar, durdurmalar, kesintiler anlamıdadır. Devellioğlu, *Osmanlı-Türkçe Lûgat*, s. 1103.

²⁰¹ Müstakrazât; istikrazalar, borç alınmış paralar. Devellioğlu, *Osmanlı-Türkçe Lûgat*, s. 744.

²⁰² Mukayyid; kaydeden, kayıt memuru. Devellioğlu, *Osmanlı-Türkçe Lûgat*, s. 680.

²⁰³ Kapı Çuhadarlığı; ayak hizmetlerinde, sadece kağıt getirip götürmek gibi posta işlerinde kullanılan kimselere verilen ünvanıdır. Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt II., s. 171.

—— Senede bir kere olmak üzere sandığın genel durumu ile ilgili iki adet defter düzenlemektir. Bu defterler ilk önce Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm'a gönderilir, buraca onaylandıktan sonra Meşihat'e takdim edilirdi. Meşihat'te incelenip padişaha sunulur, padişahın onayı neticesinde de sandıkta saklanır ve gazetelerde ilan olunurdu.

İlmiyede görevli olup da görevini değiştirenler ya da görevini bırakanlar, azledilenler olursa ilmiye muhasebesi tarafından isimleri üç ayda bir kez Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm'a bildirilecek, bura tarafından da durum deftere kayd edilecekti.²⁰⁴

Sandık heyeti, *İlmiye Tekâüd Sandığı Nizamnamesi*'nin 15 Haziran 1911 tarihinde yürürlükten kaldırılmasından sonra *Mülkiye Tekâüd Sandığı* içinde oluşturulan Muhassesat-ı Zatiye Müdürriyeti'ne nakledilmiştir. Sadece *İlmiye Tekâüd Sandığı*'ndan borç alan kimselerin borçlarının tahsil işi ile ilgilenilmesi için iki kâtip bırakılmıştır.²⁰⁵

3.3.1. Sandık Personelinin Maaşları

Sandık heyetine, *İlmiye Tekâüd Sandığı Nizamnamesi*'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte sandıktan aylık 4000 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰⁶ Ancak söz konusu miktarın *Mülkiye Tekâüd Sandığı* memurları ile karşılaştırıldığında az olduğu gerekçesi ile artırılması talep edilmiştir. Bu istek 8 Kasım 1894 tarihinde sadrazam tarafından padişaha iletilmiş, padişah da gereğinin yapılmasını emir buyurmuştur.²⁰⁷ Bundan sonra Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından Sadaretpenahi'ye gönderilen tahriratta; *İlmiye Tekâüd Sandığı* heyetine *Mülkiye Tekâüd Sandığı* heyetine olduğu gibi aylık 6000 kuruş verilmesi talep edilmiştir. Meclisin bu isteği Meclis-i Umur-u Maliye'de görüşülmüş ve sandık heyetine aylık 6000 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar daha sonra

²⁰⁴ BOA. Bâb-ı Asafî Divân-ı Hümâyûn Sicilleri, Nizâmât Defterleri, (A. DVNS. NZAM.d) nr. 00006, s. 260, BOA. A.DVNS.NZAM.d, nr 00007, s. 258, 259. *Emeklilik Mevzuatı*, s. 232, 233, 248.

²⁰⁵ BOA. BEO. nr. 4013 / 300918, 1 Kanun-u Evvel 1327 / 14 Aralık 1911 tarihli Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi mazbatası.

²⁰⁶ BOA. Ş.D. nr. 2641 / 11, 27 Eylül 1310 / 9 Ekim 1894 tarihinde Bab-ı Fetva Daire-i Meşihat-i İslamiye'den Sadaretpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²⁰⁷ BOA. *İrâde Meşihat (İ.MŞH.)*. nr. 2 / 1 Ca 1312, 27 Teşrin-i Evvel / 8 Kasım 1894 tarihli irade-i seniyye.

Meşihat'e bildirilmiş,²⁰⁸ 2 Eylül 1896 yılında padişah iradesinin de vuku bulması ile uygulamaya konulmuştur.²⁰⁹ Bu 6000 kuruş maaş sandık personelinin tümüne verilecek miktarı ifade etmektedir. Örneğin; sandık mümeyyizi ve müstakrizat kâtibi Abdüşşekür Efendi²¹⁰, nin bu 6000 kuruşluk dilimden alacağı pay 188 kuruştur. Ancak 1907 yılına gelindiğinde Abdüşşekür Efendi'nin bu maaşına 1000 kuruşluk zam yapılması kararlaştırılmış, 9 Ekim 1907 yılında da konu ile ilgili padişah iradesi vuku bulmuştu.²¹¹ Her ne kadar padişah iradesi vuku bulmuş olsa da bu 1000 kuruşluk meblağın ilmiye tahsisatında karşılığı olmamasından dolayı Meşihat tarafından bütçeye ilave edilmesi talep edilmiştir.²¹² Bu konunun net bir biçimde çözüme kavuşturulması için Meşihat, Sadaret ve Maliye Nezareti arasında 11 Ekim 1907 yılından başlayarak 14 Aralık 1907 yılına kadar pek çok yazışma gerçekleştirilmiş, bu yazışmalar neticesinde 1000 kuruşluk zammın muvazene-i ilmiyeden ödenmesi kararına varılmıştı.²¹³ Fakat daha sonra Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi azasından Semih Beğ Efendi isimli bir zatın maaşına yapılacak 1300 kuruşluk zammın da Dahiliye Nezareti nezdinde karşılığı bulunmamasından dolayı hem Abdüşşekür Efendi'nin maaşına yapılacak 1000 kuruşluk zammın hem de Semih Efendi'nin maaşına yapılacak 1300 kuruşluk zammın yani toplamda 2300 kuruşluk zammın Maliye Nezareti tarafından ödenmesine karar verilmiştir.²¹⁴

²⁰⁸ BOA. Ş.D. nr. 2670 / 44, 2 Temmuz 1312 / 14 Temmuz 1896 tarihinde Bab-ı Fetva Daire-i Meşihat-i İslamiye'den Sadaretpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²⁰⁹ BOA. İ.MŞH. nr. 3 / 3 Ra 1314, 12 Ağustos 1312 / 24 Ağustos 1896 tarihli irade-i seniyye.

²¹⁰ Abdüşşekür Efendi, görevinde gösterdiği gayret dolayısı ile 11 Şubat 1901 yılında 4. rütbe mecidi nişanı ile taltif edilmiştir. BOA. İrâdeler Taltifat (İ.TAL.) nr. 242 / 1318 L-66, 16 Kanun-u Sani 1316 / 29 Ocak 1901 tarihli irade-i seniyye.

²¹¹ Abdüşşekür Efendi'nin maaşına yapılan zam "İlmiye Tekaüd Sandığı'nın mümeyyizi Abdüşşekür Efendi'nin tahsisat-ı ilmiye meyanında bulunan 188 guruş memuriyet maaşına 1000 guruş zammı şeref-sudur buyrulan irade-i seniyye-i cenab-ı padihahî iktizâ-yı celilesinde olmağla..." şeklinde irade ile onaylanmıştır. BOA. İrâde Hususi (İ.HUS.) nr. 159 / 1325 N 147, 26 Eylül 1323 / 9 Ekim 1907 tarihli irade-i seniyye.

²¹² BOA. BEO. nr. 3183 / 238661, 31 Teşrin-i Evvel 1323 / 13 Kasım 1907 tarihli Sadaret Mektubî Kalemi'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

²¹³ BOA. BEO. nr. 3225 / 241833, 2 Kanun-u Evvel 1323 / 15 Aralık 1907 tarihli yazışma sureti.

²¹⁴ BOA. BEO. nr. 3242 / 243088, 20 Kanun-u Sani 1323 / 2 Şubat 1908 tarihli Sadaret Mektubî Kalemi tezkeresi.

Tablo — 2: 1905 yılına gelindiğinde İlmiye Tekaüd Sandığı personeli ve aldıkları maaşlar.²¹⁵

Memurlar	Maaş Miktarı
Muhasib Memuru	1000 kuruş
Mübeyyiz ve Tevkifat Kitabeti	1150 kuruş
Müstakriziyat Kitabeti	800 kuruş
Yevmiye Kitabeti	550 kuruş
Müstakriziyat Kitabeti Refakatı	350 kuruş
Tevkifat Kitabeti Refakatı	200 kuruş
Sandık Emanet Muavinliği	500 kuruş
Maaş Kitabeti	150 kuruş
Meclis-i Eytam Yevmiye Kitabeti	100 bin 5500 kuruş 66000 para
Müstahdeminler	
Kapı Çuhadarı ²¹⁶	450 bin 7200 kuruş

3.4. Sandığın Mali Yönü

1894 yılında nizamnamenin yürürlüğe girmesi ile padişah II. Abdülhamit tarafından sandığa 1000 lira ihsanda bulunulmuştur.²¹⁷ Sandığın esas gelir kalemlerini ise şunlar oluşturacaktı;

- İlmiye memurlarının maaşlarından kesilecek %5 oranında primler
- Yeni bir hizmete atanan ya da hizmete ilk atanmış olan memurların ilk maaşlarının yarısı,
- Terfi ya da zam ile memurların maaşlarında oluşacak artışın ilk kısmı,
- Sandıktan borç alan kimseden bir defaya mahsus olmak üzere alınacak “kaydiye” masrafı,
- *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*’nda kalan para ve bu sandığın merkez ya da taşra mal sandıklarından alması gereken aidatlar,
- Borç olarak verilen paraların ödenmemesi halinde alınacak faizler,

²¹⁵ BOA. Ş.D. nr. 2749 / 58, 29 Ağustos 1321 / 11 Eylül 1905 tarihli İlmiye Tekaüd Sandığı memur ve müsdahdeminin maaşlarını gösteren cetvel.

²¹⁶ İlmiye Tekaüd Sandığı’nın kapıçuhadarı Hasan Efendi namında bir kimse olup, 1906 yılında 3. rütbe ile taltif edilmiştir. BOA. İ.TAL. 408 / 1324 N 111, 18 Teşrin-i evvel 1322 / 31 Ekim 1906 tarihli irade-i seniyye.

²¹⁷ BOA. Yıldız Mütenevvi Kalemi, (YMTV). nr. 104 / 76, 3 Eylül 1310 / 15 Eylül 1894 tarihli Bab-ı Fetva Meşihat Dairesi tezkeresi ve irade-i seniyye.

—— Yapılan yoklamalarda mirasçısı kalmamış memurlara ait maaşlardır.

Sandığın hesaplarını içeren defter Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından hazırlanarak Divan-ı Muhasebat'a gönderilecek ve burada incelenecekti. Daha sonra gazetede ilan olunacaktı.²¹⁸ Bu kurala istinaden 10 Haziran 1897 tarihli Takvim-i Vekayi'de sandığın 1896 yılına ait olan gelir-gider tablosu yayınlanmıştır.

Tablo — 3: Sandığın 1896 yılına Ait Gelir- Gider Tablosu²¹⁹

Sandığın Gelirleri	
Aidattan	583 bin 535 kuruş 28 santim
Sandığın Yıl İçinde Öngördüğü Kâr	205 bin 127 kuruş 37 santim
Kayıt Parası	4 bin 755 kuruş 25 santim
Akçe Farkı	3 bin 547 kuruş 50 santim
Sandığın Yıl İçinde Geri Alacağı Miktar	1784 kuruş
Seneleri Henüz Bilinmeyen Aidattan	820 kuruş 75 santim
Emanetten	1403 kuruş 25 santim
Toplam	800 bin 973 kuruş 40,5 santim

Görüldüğü gibi *İlmiye Tekaid Sandığı*'nin en önemli gelir kaynağını memur maaşlarından kesilen %5 aidatlar oluşturmaktaydı ki 1896 senesinde bu aidatlardan alınacak meblağ 583 bin 535 kuruş 28 santimdir. Ayrıca sandığa ödenmesi gereken ama ödenmeyen aidat miktarı ise bu yıl itibariyle 820 kuruş 75 santim olmuştur. Sandıktan borç alan memurdan bir defaya mahsus olmak üzere alınacak kayıt parası, sandığın verdiği borçlardan almasını öngördüğü kâr miktarı gibi gelirler göz önüne alındığında sandığın 1896 senesindeki toplam geliri 800 bin 973 kuruş 40,5 santimdir.

Sandığın Giderleri	
Eytam ve Mütেকaidin Maaşları	735 bin 398 kuruş 75 santim
Ketebe ve Hademe Maaşları	60 bin 713 kuruş 50 santim
Muhtelif Masraflar	5 bin 742 kuruş
Bahşişler	200 kuruş 47 santim
Akçe Ziyarı	110 kuruş 25 santim
Reddiyat	680 kuruş 92 santim
Toplam	822 bin 375 kuruş 90 santim

²¹⁸ BOA. A.DVNS.NZAM. d. nr. 00006, s. 259. *Emeklilik Mevzuatı*, s.231.

²¹⁹ BOA. Y.MTV. nr. 160 / 11, 29 Mayıs 1313 / 10 Haziran 1897 tarihli gelir gider tablosu.

Tabloda ifade edildiği üzere, *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'nın toplam giderler içerisindeki en önemli payı, sandıktan ödenen emekli maaşları oluşturmaktaydı. Bundan başka memur ve hademe maaşları, kırtasiye masrafları, yol masrafları gibi çeşitli masraflarla birlikte sandığın 1896 yılı itibari ile toplam gideri 822 bin 375 kuruş 90 santimdir. Sandığın 1896 yılı gelir ve gider tablosu karşılaştırıldığında yaklaşık 22 bin küsur kuruş açık vardır.

İlmiye Tekaiüd Sandığı'nın yaşadığı en önemli sorun hiç şüphesiz sandığa alınması gereken aidatların daha çok mahalli masraflar için harcanmasından dolayı sandığa intikal ettirilmemesi olmuştur. Fakat bu aidatlar, kimi zaman da aidatları toplama usulünde bir takım eksikliklerin olmasından dolayı sandığa alınamamıştır.

3.4.1. Aidatları Toplama Usulü

1894 tarihli *İlmiye Tekaiüd Sandığı Nizamnamesi*'nde geçtiği üzere; merkezde bulunan ilmiye memurlarının maaşlarından kesilecek aidatlar, ilmiye muhasebesinde toplanıp burada sandık personeline verilecek maaşlar ayrıldıktan sonra geri kalan kısmı sandığa ita edilecekti. Taşrada bulunan naiblerin maaşlarından kesilecek aidatlar ise bizzat naibler tarafından üç ayda bir kere Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm'a posta ile gönderilecekti.²²⁰ Yani gerek merkezde bulunan memurların gerekse taşrada bulunan memurların maaşlarından kesilecek aidatlar direkt olarak sandığa alınamayacak, birkaç el değiştiriyor olacaktı. Bundan dolayı bu aidatlar kimi zaman ya kaybolmuş ya da birileri tarafından aidatlara el konulmuştur. Örneğin; 1882 yılından 1892 yılına kadar olan aidatların gönderilmesi talebine karşılık Zor Sancağı Muhasebeciliği'nden gelen cevapta; *İlmiye Tekaiüd Sandığı* adına bölgeden toplanan aidatların gönderildiği ve sancak dahilindeki mal sandıklarında sandık adına herhangi bir meblağ kalmadığı yazılmıştır.²²¹ *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'na ait olan aidatlar bazen de Maliye Nezareti'ne gönderilmiştir. 1888 yılından 1894 yılı sonuna kadar aidatların gönderilmesi talebine karşılık

²²⁰ BOA. A.DVNS.NZAM.d, nr 00006, s. 259. *Emeklilik Mevzuatı*, s. 231.

²²¹ BOA. BEO. nr. 1164 / 87233, 8 Temmuz 1314 / 20 Temmuz 1898 tarihinde Sadaret Mektubü Kalemi'nden Dahiliye ve Maliye Nezaretleri'ne gönderilen tahrirat.

Şehremaneti'nden gelen cevapta; söz konusu senelere ait olan meblağın Maliye Nezareti'ne gönderildiği ifade edilmiştir.²²²

Aidatların toplanması konusunda bu tarz aksaklıkların yaşanması neticesinde 1898 senesine gelindiğinde sandığın merkez ve taşra aidatlarından alması gereken aidat miktarı 671 bin 107 kuruş 62,5 santim olmuştur.²²³ Bu aidat miktarının sandığa ödenmesi için Meşihat tarafından vilayet maliye memurlarından aidatın gönderilmediği her gün için faiz alınması şeklinde bir takım yaptırımların uygulanacağına dair kararlar alınsa da başarılı olunamamıştır.²²⁴ Bundan dolayı Maliye Nezareti'ne yazılan bir tezkere ile sandığa ödenmesi gereken aidatın ya gümrük karşılığında alınan eşyalar ile ya da hazine tarafından ödenmesi talep edilmiştir. Ancak bu talep nezaret tarafından, gümrük karşılığı alınan bu eşyaların çok mühim masraflar için harcanmış olması gerekçesi ile bu dönem için reddedilmiştir.²²⁵ Dönem dönem sandığa ödenmesi gereken aidatların bir kısmı bu eşyalarla ödenmiş²²⁶ olsa da bu durum çok etkili bir sonuç yaratamamış, 1900 yılına gelindiğinde sandığın alması gereken aidat miktarı 771 bin 344 kuruş olmuştur.²²⁷

Sandık bu aidatlarını toplayamadığından dolayı sandıktan maaş alması gereken emekli, dul ve yetimlere de maaşlarını ödeme konusunda büyük bir sıkıntı yaşamıştır. Fakat yine de maaşlar bir şekilde ödenmeye de çalışılmıştır. Nitekim 1900 yılında emekli Mehmet Nureddin Efendi ve diğer bazı ilmiye mensubu ailelere ödenmesi gereken 8 bin 584 kuruş Bab-ı Fetva tarafından ödenmiştir. Bunun üzerine padişahın bu kimselere ödenmesi gereken maaşların gümrükte bulunan eşyalarla ödenmesine dair bir iradesi vuku bulmuştur. Ancak gümrükte bulunan bu eşyaların derhal elden çıkarılması ya da hemen nakde çevrilerek başka masraflar için harcanması bunu mümkün kılmamıştır. Bundan dolayı sandığın, toplayamadığı aidatları tahsil için hazineye olan talebi bir kat daha artmıştır.²²⁸ Ancak hazine de

²²² BOA. DH.MKT. nr. 2121 / 51, 10 Teşrin-i Evvel 1314 / 22 Ekim 1898 tarihinde Dahiliye Mektubü Kalemi'nden Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²²³ BOA. BEO. nr. 1174 / 88029, 27 Temmuz 1317 / 8 Ağustos 1898 tarihinde Sadaret Mektubü Kalemi'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

²²⁴ BOA. DH. MKT. nr. 2092 / 121, 23 Temmuz 1314 / 4 Ağustos 1898 tarihli Dahliye Mektubü Kalemi tezkeresi.

²²⁵ BOA. BEO. nr. 1207 / 90487, 12 Temmuz 1314 / 24 Temmuz 1898 tarihinde Bab-ı Fetva Daire-i Meşihat-i İslamiye'den Sadaretpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²²⁶ BOA. BEO. nr. 1846 / 138434.

²²⁷ BOA. BEO. nr. 1595 / 119616, 27 Teşrin-i Sani 1316 / 10 Aralık 1900 tarihinde Sadaret Mektubü Kalemi'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

²²⁸ BOA. BEO. nr. 1474 / 110504, 29 Mart 1316 / 11 Nisan 1900 tarihinde Bab-ı Fetva Daire-i Meşihat-i İslamiye Mektubü Kalemi'nden Sadaretpenahi'ye gönderilen tahrirat.

sandığın taleblerini karşılayamamıştır. Bu yüzden Evkâf-ı Hümayun hazinesinden maaş alan memurların maaşlarından *İlmiye Tekâüd Sandığı* adına aidat kesilerek sandık, içinde bulunduğu güç durumdan kurtarılmaya çalışılmıştır. 1901 yılında Evkâf-ı Hümayun müfettişi Hasan Hüsnü Efendi'nin maaşından 450 kuruş, Mehakim-i teftiş memuru Ahmet Efendi'nin maaşından 20 kuruş, Müsteşar vekili Nuri Beğ'in maaşından 90 kuruş, Kassam Hilmi Efendi'nin maaşından 250 kuruş aidat kesilerek *İlmiye Tekâüd Sandığı*'na intikal ettirilmiştir.²²⁹ Yine 1906 yılında da sandık adına müfettiş Hasan Hüsnü Efendi'nin maaşından 400 kuruş, müsteşar Nuri Beğ'in maaşından 200 kuruş, Kassam Hilmi Efendi'nin maaşından 280 kuruş, evrak memuru Ahmet Efendi'nin maaşından 35 kuruş kesilmiştir.²³⁰

1907 senesine gelindiğinde sandığın alması gereken aidat miktarı 1 milyon 700 bin kuruş olmuş ve hazine tarafından bu miktardan 50 bin kuruşunun hemen, geri kalanının da taksitle ödenmesi talep edilmiştir. Konu ile ilgili padişah iradesi de 9 Mart 1908 tarihinde vuku bulmuştur.²³¹ Ancak her ne kadar padişah iradesi vuku bulmuşsa da sandığın bu talebi yerine getirilememiştir. Çünkü bu dönem Osmanlı mali tarihinin en buhranlı olduğu dönemdir. Devletin 1886-1908 yılları arasında yaptığı ondokuz tane borç antlaşması vardır. Bu borçlar toplamda 12 milyar kuruştur. 1906-1907 yıllarında devlet gelirlerinin %31.16'sı sadece bu borçlara ayrılmıştır.²³² Bundan dolayı hazinedeki mevcut para devletin dış borçları ya da daha mühim masraflar için harcanmış, *İlmiye Tekâüd Sandığı*'nın talepleri en son dikkate alınmıştır. Sandığa verilecek paralar daha çok *duyûn-u gayr-i muntazîmeden* sayılarak daha sonra tediye edileceği ifade edilmiştir.²³³

1909 yılında sandığa hazine tarafından 300 bin kuruşluk bir ödeme yapılmıştır. Ancak bu meblağ sandığın aidatlardan alması gereken meblağın (ki bu meblağ 3 milyon 22 bin küsur kuruştur) yanında oldukça düşük bir miktardı. Sandığın daha alması gereken 2 milyon 616 bin 826 kuruş 10 parası vardı. Bu meblağ da *duyun-u gayr-i muntazîmeden* sayılmıştır. Ancak bu karara Meşihat

²²⁹ BOA. *Evkâf-ı Hümayûn Defteri (EV.d.)* nr. 29708, 3 Mart 1317 / 16 Mart 1901.

²³⁰ BOA. *EV.d.* nr. 30577, 2 Mart 1322 / 15 Mart 1906.

²³¹ BOA. *İ.HUS.* nr. 164 / 1326 S 13, 25 Şubat 1323 / 9 Mart 1908 tarihli irade metni.

²³² Standford J Shaw, Ezel Kurat Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, İstanbul 1983 s.279.

²³³ BOA. *BEO.* nr. 3403 / 255151, 9 Eylül 1324 / 22 Eylül 1908 tarihinde Sadaret Mektubî Kalemi'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

tarafından itiraz edilmiş ve söz konusu meblağın 1909 senesi masraflar bütçesine dahil edilerek hemen ödenmesi istenmiştir. Fakat bu istek yerine getirilememiştir.²³⁴

Tüm bu olan bitenden en çok etkilenen ise hiç şüphesiz sandıktan almaları gereken maaşlarını alamayan emekli, dul ve yetimler olmuştur. Bu kimseler de en son çare olarak sandıktan almaları gereken maaşlarını sarraflara kırdırmışlardır. Bu durumda da sandığın merkez ve vilayet mal sandıklarından alması gereken aidatlar sarraf eline geçmiştir.²³⁵ Bu durum padişah tarafından uygun bulunmamış ve mal sandıklarında kalan meblağın zamanında sandığa gönderilmesi ve bu meblağın sarraflara kırdırılmaması emir buyrulmuştur.²³⁶

İlmiye Tekaiid Sandığı, en önemli gelir kaynağı olan %5 aidatları toplayamamasından dolayı sandıktan ödenmesi icab eden paralar ödenememiştir. Zaten mali problemler yaşayan sandık bir de Hamidiye-Hicaz Demir Yolu'nun yapımı için gerekli olan masraflara dahil edilmek istenmiştir.

3.4.2.Hamidiye-Hicaz Demir Yolu Masrafları

19. yüzyılda Orta Doğu, zengin petrol kaynakları dolayısı ile pek çok Avrupalı Devlet'in nüfuz mücadelesi yaşadığı bir bölge olmuştu. II. Abdülhamit döneminde bu bölgede tek bir ülkenin güçlü hale gelmesine engel olmak, karışıklık arttığında bölgeye süratle asker gönderebilmek ve müslümanlarla olan bağı kuvvetlendirmek amacıyla Hicaz Demiryolu inşasına başlanmıştır. Bu demiryolunun yapımında batı tekniği ve sermayesine başvurulmamıştır.²³⁷ Tamamen yerli sermaye ile inşa edilen bu demiryolu için *İlmiye Tekaiid Sandığı*'ndan da yardım talep edilmiştir. Öyle ki; sandıktan verilen maaşlardan 50 kuruştan fazla olanlardan 1 kuruş alınması, eğer sandık tarafından bu meblağ ödenmezse yarım liradan 1,5 liraya kadar ceza alınması kararlaştırılmıştır.²³⁸ Ancak sandığın 1903 senesine ait olan gelir-

²³⁴ BOA. BEO. nr. 3555 / 266593, 7 Mayıs 1325 / 20 Mayıs 1909 tarihinde Sadaret Mektubü Kalemi'nden Maliye Nezareti'ne ve Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²³⁵ BOA. Y.PRK. BŞK. nr. 7 / 74, 22 Teşrin-i Sani 1318 / 5 Aralık 1902 Bab-ı Fetva Daire-i Meşihat-i İsmaiye tezkeresi.

²³⁶ BOA. BEO. nr. 1966 / 147405, 11 Kanun-u Evvel 1318 / 24 Aralık 1902 tarihinde Sadaret Mektubü Kalemi'nden Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²³⁷ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamit ve Dış Politika*, İstanbul 2005, s. 40.

²³⁸ Bu durum, “*Ashab-ı maaşın ay başlarında ita eyledikleri makbuz ve devair-i merkeziye vezneleriyle taşra mal sandıklarınca miktarı 50 guruştan fazla vuku bulan masarîf senedatin varidatı Hamidiye-Hicaz Teymür Yolu masrafına karşılık olmak üzere... İltimas eyleyenlerin siyanen yarım*

gider cetveli incelendiğinde Hicaz Demir Yolu için ödenmesi gereken meblağın ödenmediği fark edilmiş ve konu ile ilgili padişah iradesi bulunduğu sandığın cezaya tabi tutulması gerekmişti.²³⁹ Sandık hiçbir surette gerekli olan bu meblağı ödeyemediğinden bu ceza gereğince sandıktan 1909 yılı itibari ile 2 bin 950 lira alınması icab etmişti. Sandık yönetimi, demiryoluna ödenmesi gereken meblağı ödememe konusunda herhangi kastının olmadığını, sandığın içinde bulunduğu güç durum nedeni ile sandıktan maaş alma hakkı bulunan kimselere bile maaşlarının zor ödendiğini ifade etmiştir. Bundan sonra Şûrâ-yı Devlet'te görüşülen konu neticesinde sandık demiryoluna para vermektan muaf tutulmuştur.²⁴⁰

3.4.3. Sandık Sermayesinin Artırılması Teşebbüsü

İlmiye Tekaid Sandığı'nın sermayesinin artırılması için sandıktan maaş alan ilmiye memurlarına %1 oranında faiz almak şartıyla borç para verme yoluna gidilmiştir. Borcun daha sonra tahsil edilmesi konusunda herhangi bir sıkıntı yaşanmaması için de bir takım prosedürler uygulanmıştır. Bu prosedürler; sandıktan borç alma talebinde bulunan bir kimsenin borç aldığı senenin maaş koçanı ile tüm mal ve mülkünün rehin edilmesi, rehin edilen bu malların cinsi, türü, tahmin edilen değerinin Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından bir deftere kayd edilmesi, ayrıca borç alacak kimsenin bu borcunun daha sonra kendisi ödeyemezse kefillerinden tahsil edilmesi için iki kefil göstermesi şartının aranması şeklinde olmuştur. Borç alan memurun göstereceği kefilin alınan borcu ödeyecek herhangi bir engelinin olup olmadığı araştırılacak, kefiller memur ise amirlerinden, esnaf ise kethüdalarından, tüccardan ise mensup olduğu daireden borçları ödeyebileceklerine dair herhangi bir engellerinin olmadığını içeren senetlerin alınması gerekecekti. Bu kefillerin isimleri de yine meclis tarafından bir deftere kayd edilecekti.²⁴¹ Fakat bu konuda dönem dönem bir takım problemler ortaya çıkmıştır. Nitekim Taşköprü

liradan bir buçuk liraya kadar ceza-yı nakdi alınması..." şeklinde belirtilmiştir. BOA. BEO. nr. 2878 / 215843, 8 Haziran 1322 / 21 Haziran 1906 tarihli Divan-ı Muhasebat Dairesi tezkeresi.

²³⁹ Sandığın ödemesi gerekli olan parayı ödemediği belgede "... Hamidiye-Hicaz Teymür Yolu namına tab edilen evraka muharrer sened alınmamakda olduğu mezkur sanduğun 1319 sene-i maliyesi hesabının Divan-ı Muhasebatca esna-yı tedkikinde görülmesi üzerine..." diye geçmektedir. BOA. BEO. nr. 2859 / 214400, 13 Haziran 1322 / 26 Haziran 1906 tarihinde Sadaret Mektubî Kalemi'nden Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²⁴⁰ BOA. Ş.D. nr. 452 / 7, 9 Mart 1327 / 22 Mart 1911 tarihli Şûrâ-yı Devlet mazbatası.

²⁴¹ BOA. A.DVNS.NZAM. d., nr. 00006, s. 260. Emeklilik Mevzuatı, s. 229, 230, 233, 234.

kazası naibi Mustafa Haydar Efendi, *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'ndan aldığı 5400 kuruş borca karşılık Amara Mutasarrıfı Mehmet Mehdi Efendi ile Hale Kaymakamı Arif Hikmet Bey'i kefil olarak göstermişti. Borcun ödenme zamanı geldiğinde ise bu kefillerden Mehmet Mehdi Efendi'nin Siroz Sancağı Mutasarrıflığı'nda bulunduğu, Arif Hikmet Bey'in ise Fizan Sancağı Mutasarrıflığı'nda bulunduğu sırada malul olması dolayısı ile *Mülkiye Tekaiüd Sandığı*'ndan aylık 3150 kuruş maaşla emekli edildiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine Selanik Vilayeti ve *Mülkiye Tekaiüd Sandığı*'na bu durum bildirilmiş; fakat Selânik Vilayeti'nden gelen cevapta; Mehmet Mehdi Bey'in, Mustafa Haydar Efendi'ye kefil olan kimse olmadığı söylenmiştir. Bundan sonra konu Sicil İdaresi'ne sevk edilerek Mehmet Mehdi Efendi isimli zatın kim olduğunun tam olarak tespit edilmesi istenmiştir. Sicil İdaresi'nden gelen cevapta da; Mehmet Mehdi Efendi isminde birinin Siroz Sancağı'nda istihdam edildiği; ama bu kimsenin Mustafa Haydar Efendi'ye kefil olan zat olup olmadığından emin olunamadığı belirtilmiştir. Neticede Mustafa Haydar Efendi'nin sandıktan aldığı borç kefillerden tahsil edilememiştir.²⁴²

Borçları kefillerden tahsil etme konusunda sadece kefil gösterilen şahısların isimlerinin düzgün kaydedilip edilmemesi mesele olmamış, çoğu kez kefillerin nerede, ne görevle meşgul oldukları bilinse de borçların tahsil edilebilmesi mümkün olamamıştır. Örneğin dava vekillerinden olan Edip Efendi, Siroz Sancağı mutasarrıfı Cemal Beğ ile Ayasofya Camii hocalarından Haşim Efendi'yi kefil göstermek şartıyla 7 Mayıs 1894 yılında sandıktan 7000 kuruş borç almış; ancak bu borcu ödememiş, bundan dolayı borcun bir kısmı kefillerinden Cemal Beğ ve Haşim Efendi'nin maaşlarının 3'te 1'lerinin kesilmesi şeklinde tahsil edilebilmiştir.²⁴³ Fakat 1900 yılına gelinmesine rağmen Edip Efendi'nin borcunun tamamı tahsil edilememiş, borç faizle birlikte 11 bin kuruşa çıkmıştır. Haşim Efendi'nin maaşından kesilen 3'te 1 ile de borcun sadece 1451 kuruş 10 parası tahsil edilebilmiştir. Bundan dolayı mutasarrıf Cemal Beğ'in maaşından da 3'te 1'inin kesilmesi Meşihat tarafından Selânik Vilayeti'ne bir tezkere ile bildirilmiş;²⁴⁴ ancak gelen cevapta

²⁴² BOA. *Muhâberât-ı Umûmiye İdaresi Belgeleri (DH.MUI.)* nr. 15-1 / 41, 29 Temmuz 1325 / 11 Ağustos 1909, 1 Ağustos 1325 / 14 Ağustos 1909 tarihli belge.

²⁴³ BOA. *DH.MKT.* nr. 2360 / 71, 18 Mayıs 1316 / 31 Mayıs 1900 tarihinde Dahiliye Mektubî Kalemi'nden Selanik Vilayeti'ne gönderilen tahrirat.

²⁴⁴ BOA. *DH.MKT.* nr. 2432 / 69, 3 Teşrin-i Sani 1316 / 16 Kasım 1900 tarihinde Dahiliye Mektubî Kalemi'nden Selanik Vilayeti'ne gönderilen tahrirat.

Cemal Bey için bir müddet beklenilmesi istenmiştir.²⁴⁵ Sadece Haşim Efendi'nin maaşından kesilen miktar da yeterli olmamış, Edip Efendi'nin sandığa 6.997 buçuk kuruş daha ödemesi gerekmiştir.²⁴⁶

Kefillerde olduğu gibi sandıktan borç alan kimselerin maaşlarının da 3'te 1'i gerekli olan faizle birlikte kesilecek, geri kalan meblağ emekli maaşı olarak tahsis edilecekti. Borçlarını tamamen ödeyenlerin borç kaydı silinecek ve rehin alınan mal ve mülkü, senetleri, maaş koçanları geri verilecekti. Borcun ödenmesi için altı ay süre tanınmıştır. Bu altı ay sonunda borcun tamamı ne kefillerden ne de şahsın mal ve mülkünden tahsil edilemedi ise meclis tarafından borçlu kimseye bir ihtar çekilecek, borcu ödemesi için üç ay daha beklenecekti. Ancak bu üç ay zarfında da borcun tamamını ödemezse kendisine sandıktan tahsis edilecek emekli maaşı kesilecek, bu maaş sandığa intikal ettirilecekti.²⁴⁷

Borç alan kimsenin ölümü halinde ise ailesine tahsis edilecek maaşın %15'i alıkonulacak, geri kalan meblağ aileye tahsis edilecekti.²⁴⁸ Fakat memurların sandığa olan borçları epey fazla olduğundan çoğu kez ailelerine tahsis edilecek %15 oranın dahi sandığa olan borcun tamamen kapatılması için alınması icab etmiştir. Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi'nin sandığa olan 10 bin 500 kuruş borcunun kapatılması için vefatından sonra ailesine tahsis edilecek maaş bu borcuna sayılmış ve ailesine maaş tahsis edilememiştir.²⁴⁹

Sandıktan verilen borçların tahsil edilmesi konusunda çoğu kez bazı aksaklıklar mevcut olsa da sandıktan borç alanların kimisinden de bu borçlar tahsil edilebilmiştir. Söğüt eski naibi Süleyman Sırrı Efendi'nin sandıktan aldığı borca karşılık maaşından 3'te 1'inin kesilmesi gerektiği Bab-ı Fetva'dan Dahiliye Nezareti'ne, buradan da Söğüt Kaymakamlığı'na bir tezkere ile bildirilmiş,²⁵⁰

²⁴⁵ BOA. DH.MKT. nr. 2392 / 39, 15 Temmuz 1318 / 20 Temmuz 1900 tarihinde Dahiliye Mektubî Kalemi'nden Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²⁴⁶ BOA. DH.MKT. nr. 565 / 70, 3 Ağustos 1318 / 16 Ağustos 1902 tarihinde Dahiliye Mektubî Kalemi'nden Ankara Vilayeti'ne gönderilen tahrirat.

²⁴⁷ BOA. A.DVNS.NZAM.d, nr. 00006, s. 262. *Emeklilik Mevzuatı*, s. 234, 235.

²⁴⁸ BOA. BEO. nr. 3992 / 299335, 31 Kanun-u Evvel 1327 / 13 Ocak 1912 tarihli Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi mazbatası.

²⁴⁹ BOA. BEO. nr. 1114 / 83503, 9 Nisan 1314 / 21 nisan 1898 tarihli Sadaret Mektubî Kalemi'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

²⁵⁰ BOA. *Dahiliye Mütenevvi Kalemi (DH.MTV.)* nr. 22-1 / 30, 17 Nisan 1327 / 30 Nisan 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umûmiye Dairesi'nden Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen tahrirat.

neticede Süleyman Sırrı Efendi'nin aldığı borca karşılık olarak maaşından gerekli olan faizle birlikte 2 bin 250 kuruş kesilerek Meşihat'e gönderilmiştir.²⁵¹

İlmiye memurlarına borç verme konusu; bu memurlara *Mülkiye Tekâüd Kanunu* hükümlerine göre maaş bağlanmasının kararlaştırılması ve 1911 yılında *İlmiye Tekâüd Sandığı Nizamnamesi*'nin fesh edilmesi ile son bulmuştur. Çünkü *İlmiye Tekâüd Sandığı Nizamnamesi*'nin sandıktan borç para verme ile ilgili maddeleri *Mülkiye Tekâüd Kanunu*'nda geçmemektedir. Bundan dolayı ilmiye memurlarına artık borç verilmemiş, sadece taşraya görev icabı giden naiblerin yol masraflarının karşılanması için İlmiye İstikrazat Sandığı Akçesi adıyla bir hesap açılmıştır. Bu hesaptan verilecek borçların Heyet-i Mahsusa aracılığı ile verilmesi ve naiplere verilen bu paranın daha sonra naip maaşlarından tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵²

3.4.4. Yıllara Göre Sandığın Mali Durumu

İlmiye Tekâüd Sandığı'nin gelir-gider cetvellerinin Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından hazırlanıp Divan-ı Muhasebat tarafından incelendiğini ve daha sonra gazetede ilan edildiğini daha önce ifade etmiştik. Takvim-i Vekâyi'de yayınlandığı üzere sandığın 1903, 1904, 1907 ve 1912 senelerine ait olan gelir-gider cetvelleri şu şekildedir;

Tablo — 4. Sandığın 1903 Senesi Sonundaki Genel Durumu²⁵³

Sandığın Gelirleri	
Sandığın Aidatlardan Alması Gereken Miktar	4 milyon 746 bin 69 kuruş 37 santim
Sandıktan Verilen Borçlardan Alması Gereken Miktar	2 milyon 716 bin 824 kuruş 5 santim
Sandıkta Bulunan Para	276 bin 75 kuruş 30 santim
Toplam	7 milyon 735 bin 970 kuruş 12 santim

²⁵¹ Süleyman Sırrı Efendi'den sandığa olan borcunun tahsil edilmesi konusu belgede, “ ... *Söğüt kazası naib-i sabıkı Süleyman sırrı Efendi'nin cihet-i kefaletten dolayı İlmiye Tekâüd Sandığına deyni olan mebalîğe mahsuben mumaileyhden tahsil olunan iki bin iki yüz elli gurus...*” şeklinde yer almaktadır. *BOA. DH.MTV.* nr. 22 -1 / 65, 22 Mart 1328 / 4 Nisan 1912 tarihli Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umûmiye Dairesi'nden Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²⁵² *BOA. Ş.D.* nr. 2804 / 13, 10 Teşrin-i Evvel 1327 / 23 Ekim 1911 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

²⁵³ *BOA. Y.MTV.* nr. 260 / 114, 20 Mayıs 1320 / 2 Haziran 1904 tarihli gelir-gider tablosu.

Görüldüğü gibi, sandığın 1903 senesi sonunda alması gereken aidat miktarı 4 milyon küsur kuruş olmuştur. Sandıktan verilen borçlardan alınması gereken 2 milyon küsur kuruşu da sayarsak toplam 6 milyon küsur kuruş sandığa alınması gerekir ki bu da sandığın çok rahat bir şekilde varlığını devam ettirmesine yeterdi. Ancak sandık bu aidatları ve verdiği borçları tahsil edemediği için 1903 yılı itibari ile sandıktaki toplam para sadece 276 bin 75 kuruş 30 santimdir.

Sandığın Borçları	
Sandığın Ödemesi Gereken Miktar	1 milyon 487 bin 800 kuruş 34 santim
Sermaye Olarak Kullanacağı Miktar	6 milyon 248 bin 169 kuruş 18 santim
Toplam	7 milyon 735 bin 970 kuruş 12 santim

İlmiye Tekaid Sandığı'nin 1903 senesi itibari ile emekli maaşı olarak ödemesi gereken miktar, 1 milyon 487 bin 800 kuruş 34 santim olmuştur. Ancak sandığın gelir tablosunda gösterildiği üzere 1903 senesinde sandıktaki toplam para 276 bin 75 kuruş 30 santimdir. Yani sandıktan maaş alması gereken kimselerin tamamına bu maaşlarının ödenebilmesi oldukça zor görünmektedir.

Sandık, alması gereken aidatları ve sandığın gelirlerini artırmak amacıyla sandıktan verilen borçları tahsil edememiş ve bunlar her geçen yıl biraz daha artmıştır. 1904 senesi sonuna gelindiğinde sandığın durumu şöyledir;

Tablo —5 1904 Senesi Sonunda Sandığın Genel Durumu²⁵⁴

Sandığın Gelirleri	
Sandığın Aidatlardan Alması Gereken Miktar	4 milyon 980 bin 264 kuruş 20 santim
Sandığın Verdiği Borçlardan Alması Gereken miktar	2 milyon 661 bin 917 kuruş 5 santim
Sandıkta Bulunan Para	205 bin 371 kuruş 17 santim
Toplam	7 milyon 847 bin 563 kuruş 2 santim

Görüldüğü üzere, 1904 senesinde sandığın hem aidatlardan hem de verdiği borçlardan alması gereken meblağ 4 milyon küsur kuruştur. Ancak sandık bunları tahsil edemediğinden sandıktaki para sadece 205 bin 371 kuruş 17 santimdir.

²⁵⁴ BOA. BEO. nr. 2878 / 215796, 29 Ağustos 1321 / 11 Eylül 1905. İlmiye Tekaid Sandığı'nın 1320 (1904) yılına ait gelir ve giderlerini içeren cetvel.

Sandıktaki paranın 1903 senesi ile karşılaştırıldığında azaldığı görülmektedir. Yani bir sene içerisinde aidatlardan ya da verdiği borçlardan sandığa herhangi bir ödeme yapılmadığı gibi var olan para da sandığın ödemesi gereken emekli maaşlarından dolayı giderek azalmıştır.

Sandığın Giderleri	
Sandığın Aidatlardan Alması Gereken Meblağ	1 milyon 747 bin 179 kuruş 34 santim
Sermaye olarak kullanılacak Miktar	6 milyon 100 bin 383 kuruş 7 santim
Toplam	7 milyon 847 bin 563 kuruş 2 santim

Tabloda da ifade edildiği şekilde, sandığın emekli maaşı olarak ödemesi gereken meblağ 1903 senesine göre biraz daha artmıştır. Ancak ne yazık ki ödenmesi gereken maaşlar bu şekilde giderek artarken sandıktaki mevcut para aynı oranda artmamıştır. Bundan hareketle tıpkı 1903 senesinde olduğu gibi 1904 senesinde de sandığa aidatlardan ve verdiği borçlardan dolayı herhangi bir ödeme yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo — 6. Sandığın 1907 Senesi Bütçesi²⁵⁵

Varidat

Maaşlardan Kesilecek %5 ler	1 milyon 266 bin 960 kuruş 6 santim
Sandığın Öngördüğü Kâr Miktarı	229 bin 855 kuruş 30 santim
İlk Atanan Memurların Maaşlarından Kesilecek Miktar	255 bin 755 kuruş 15 santim
Sandıktan Borç Alan kimselerden Alınacak Kayıt Parası	3 bin 91 kuruş 20 santim
Diğer Gelirler	
Akçe Farkı	2 bin 750 kuruş
Toplam	1 milyon 759 bin 242 kuruş 31 santim

Masarifat

Emekli, Dul ve Yetimlerin Maaşları	1 milyon 941 bin 980 kuruş
Ketebe ve Hademe Maaşları	7 bin 3200 kuruş

²⁵⁵ BOA. BEO. nr. 3029 / 227154, 25 Kanun-u Evvel 1322 / 7 Ocak 1907 İlimiye Tekaüd Sandığı'nın 1907 (1323) yılı bütçesidir.

Diğer Giderler	
Kırtasiye Masrafları	6 bin 407 kuruş 10 santim
Toplam	2 milyon 21 bin 587 kuruş 10 santim

Görüldüğü gibi, 1907 senesinde *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'nın geliri 1 milyon 759 bin 242 kuruş 31 santim, gideri ise 2 milyon 21 bin 587 kuruş 10 santimdir. Bu da demek oluyor ki sandığın 1907 senesi itibari ile 1 milyon küsur kuruş açığı bulunmaktadır. 1907 senesinde sandıktan ödenmesi gereken emekli maaşları (1 milyon 941 bin 980 kuruş) sandığın toplam gelirinden (1 milyon 759 bin 242 kuruş 31 santim) bile fazladır. Yani sandığın mali problemleri her geçen sene biraz daha artmaktadır.

Tablo—7. 1912 Yılında Sandığın Mali Durumu²⁵⁶

Senelik Kuruş	
1327 Senesi Bütçesinde Biriken Maaşlar	6 milyon 575 bin 208 kuruş
1327 Senesi Bütçesinde Biriken Aidat	3 milyon 627 bin 500 kuruş
1327 Senesindeki Açık	2 milyon 947 bin 708 kuruş

İlmiye Tekaiüd Sandığı'nın 1912 yılı bütçesi değerlendirildiğinde sandığın yaşadığı mali sorunların daha da arttığı görülmektedir. Zira 1907 senesinde sandıktan verilmesi icab eden emekli maaşları 1 milyon küsur kuruş iken bu meblağ geçen 5 senelik zaman zarfında daha da artmış ve 1912 senesinde sandıktan verilmesi gereken emekli maaşları 6 milyon küsur kuruşu bulmuştur. Sandığın bu yıl itibari ile alması gereken aidat miktarı ise 3 milyon 67 bin 500 kuruş olmuştur. Bu aidatlarını toplayabilseydi dahi sandığın 2 milyon 947 bin 708 kuruş açığı mevcuttur.

3.5. Emekliye Sevk İşlemleri

İlmiye Tekaiüd Sandığı'na bağlı olan bir memura emekli maaşı tahsis edilebilmesi için ilk önce emeklilik talebinin bir dilekçe ile bildirilmesi gerekmektedir. Başkentte olanlar bu taleplerini Meşihat'e, taşrada olanlar da vilayet valiliklerine bildireceklerdi. Ayrıca;

²⁵⁶ BOA. *İrâde Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)* nr. 148 / 20 2 Şubat 1327 / 15 Şubat 1912 tarihinde Maliye Nezareti tarafından Muhassesat-ı Zatiye Müdirriyeti'ne gönderilen tahrirat.

— İlimiye mesleğine ne zaman girdiklerini, hangi memuriyetlerde bulduklarını, bu memuriyetlerden ne kadar maaş aldıklarını,

— Memurluktan azledilmeleri söz konusu oldu ise bunun nedenini, ne kadar zaman mazul kaldıklarını,

—Emekliliklerini istedikleri vakit herhangi bir görevde bulunup bulunmadıklarını,

— Emekliliklerini mazuliyet sebebi ile istiyorlarsa ne zaman mazul olduklarını yazan bir evrakı da dilekçeleri ile birlikte göndermeleri gerekecekti. Taşrada bulunan kimselerin dilekçe ve evrakları valiliklerden, merkezde bulunanların dilekçe ve evrakları ise Meşihat'ten, Meclis-i İntihab-ı Hükkam'a gönderilecek burada değerlendirildikten sonra Sicil-i Ahvâl şubesine havale edilecek burada da gerekli işlemi gördükten sonra Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm'a havale olunacaktı.²⁵⁷

Sandıktan maaşı olup da taşrada bulunan kimselerin bu maaşlarını almaları için başkente gelmeleri gerekecekti. Kendileri gelemiyorlarsa da bir vekil tayin edeceklerdi. Çünkü taşraya ait olan maaşların havalename ile gönderilmesi padişah tarafından bir takım suistimallerin yaşanacağı düşüncesi ile yasaklanmıştı. Ancak 1898 yılına gelindiğinde Meşihat tarafından yazılan bir tahriratla bu durumun bir çözüme kavuşturulması talep edilmiştir. Çünkü taşrada bulunan bir çok kimsenin maaşlarını almak için Dersaadet'e gelemeyeceği gibi bunlardan birçoğunun da Dersaadet'te maaşlarını almak için vekil tayin edecek bir kimselerinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Böyle bir durumda da söz konusu kimselerin maaşlarını alma noktasında oldukça zor durumda kalacakları yazılmış, sandıktan maaş alma hakkı bulunan bu kimselerin mağduriyetlerinin ortadan kaldırılması için de sandık tarafından buldukları mahallere havale yapılması istenmiştir. Meşihat'in bu isteği 20 Mayıs 1900 yılında Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.²⁵⁸ Daha sonra Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve bu görüşme neticesinde hazine tarafından hazırlanacak

²⁵⁷ BOA. DVNS. NZAM. d, nr. 00006, s. 255. Emeklilik Mevzuatı, s. 225.

²⁵⁸ Meşihat'in bu isteği, " ... memurin ailelerine İlimiye Tekaid Sandığı'nca maaşlarının oralar havalesi kabul olamayacağı taraf-ı atufelerinden cevaben bildirilmiş ise aile-i mumamileyhin vilayet-i mezbureye havalesi iktiza ise maaşının mikadiriyesi on bin küsur kuruş ibaret olup buldukları mahaller emvaline havalename verilmediği surette Dersaadet'te maaşlarını alacak yahut tevkil edecek kimselerin bulunmamasından naşi düçar-ı müzayaka ve müşkilat olacakları..." şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. BOA. BEO. nr. 1489 / 11631, 2 Mayıs 1314 / 14 Mayıs 1898 tarihinde Bab-ı Fetva Daire-i Meşihat-i İslamiye Mektubî Kalemî'nden Sadaretpenahi'ye, 6 Mayıs 1316 / 19 Mayıs 1900 tarihinde Sadaretpenahi'den Maliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

olan havalenamelerin maaş alacak kimselerin buldukları mahallere gönderilmesi kararı alınmıştır. Bu hususta ortaya çıkacak bazı aksalıkları engellemek için oldukça tedbirli davranılması gerektiği üzerinde de sıkça durulmuştur. Nitekim gönderilecek olan bu maaşların sahiplerine senetle dağıtılması ve bu senetlere o bölgenin kadısı ya da naibi tarafından verilecek olan ilam ve hüccetin yapıştırılması zorunlu olduğu ifade edilmiş, ilam ve hüccet vermeyen kadı ya da naiblerin senet de belirtilen miktarın iki mislini ödemeye mecbur tutulması şeklinde yaptırımlar da uygulanacağı belirtilmiştir.²⁵⁹ Bu kararın uygulanmaya başlaması ile Hüdavendigâr Vilayeti'nde ikamet eden ve *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'ndan maaş alma hakkı bulunan kimselere bu maaşları vilayet dahilinde verilmeye başlamıştır.²⁶⁰

3.6. Emekli Maaşının Hesaplanması

6 Ekim 1894 tarihinde yürürlüğe giren *İlmiye Tekaiüd Sandığı Nizamnamesi*'nin 6. maddesinde; yasal emeklilik süresi olan 30 seneyi doldurarak emekliliği hak eden bir memura, en son bulunduğu görevinden ayrıldığı tarih başlangıç kabul edilerek son on senelik maaşı toplamının 10'da 1'inin, 12'de 1'inin %50 sinin emekli maaşı olarak tahsis edileceği yazmaktaydı. Eğer bu memurlar, arası kesilmeksizin bir görevde on sene bulunmadı iseler de son on senelik görev süresi muhakkak ortaya çıkarılacaktı. Kırk beş sene hizmet etmiş bir memura da emekli maaşı olarak on senelik maaşı toplamının 10'da 1'inin 12'de 1'inin % 75'i emekli maaşı olarak tahsis edilecekti.

1894 tarihli nizamnamenin 16. maddesinde ise sandıktan emekli olma şartı olarak 6. maddede olduğu gibi on senelik bir şart aranmamış, memurun hizmet süresinin dikkate alınarak maaş tahsis edileceği yazılmıştı.²⁶¹

6. ve 16. maddeler arasında böyle bir tezatlık mevcuttu. Ayrıca 6. maddede belirtilen son on senelik maaş miktarının dikkate alınması hususu da çok adilane bir şart değildi. Nitekim otuz sene hizmette bulunmuş bir memur ilk yirmi sene sandığa daha fazla aidat verip son on senede az aidat veriyorsa ilk yirmi sene dikkate alınmadığından hak ettiği emekli maaşını tam olarak alamayacaktı. Aynı durum ilk

²⁵⁹ BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları (M.V.). nr. 117 / 49, 14 Teşrin-i Evvel 1323 / 27 Ekim 1907 tarihli mazbata.

²⁶⁰ BOA. DH. MUİ. nr. 272 / 24, 12 Kanun-u Sani 1325 / 25 Ocak 1910 tarihinde Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umûmîye Dairesi'nden Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen tahrirat.

²⁶¹ BOA. A. DVNS.NZAM.d, nr. 00006, nr. 255, 256. *Emeklilik Mevzuatı*, s. 226, 228.

yirmi sene zarfında sandığa az aidat verip son on senede fazla aidat veren bir memurun sandıktan fazla emekli maaşı alacağı anlamına da geliyordu. Bu durum söz konusu maddelerin değiştirilmesini gerekli kılmıştır ve 1896 yılında Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından 6. ve 16. maddeleri kapsayacak ve 6. maddedeki durumu yeniden düzenleyecek bir madde kaleme alınmıştır.

Bu maddede; otuz seneyi tamamlamış olan bir ilmiye memurunun göreve başladığı tarihten emekliğini istediği tarihe kadarki memuriyet süresi boyunca aldığı maaş toplamının 3'te 1'inin 10'da 1'inin 12'de 1'inin %50 sinin emekli maaşı olarak tahsis edileceği belirtilmiştir.²⁶²

Meşihat tarafından gerçekleştirilen bu değişiklik Şûrâ-yı Devlet'te değerlendirilmiş ve *İlmiye Tekâüd Sandığı Nizamnamesi*'nin *Mülkiye Tekâüd Kanunu* hükümlerine bağlı olarak oluşturulduğu gerekçesi ile değişikliklerin onaylanmayacağı ifade edilmiş, ileride gerekli görüldüğü takdirde bazı maddelerin değiştirilebileceği; ancak şu aşamada böyle değişikliğe gerek duyulmadığı belirtilmiştir.²⁶³ Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde alınan bu karara Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından itiraz edilmiş ve yapılan değişikliğin haklı sebepleri ortaya konulmuştur. Meclis yaptığı savunmada; *Mülkiye Tekâüd Kanunu* hükümlerinin hepsinin *İlmiye Tekâüd Sandığı Nizamnamesi*'ne dahil edilmediğini, zaten mülkiye ve ilmiye meslekleri karşılaştırıldığında bunun mümkün olamayacağını ve nizamname maddeleri arasındaki tezatlık dolayısı ile söz konusu değişikliğin zaruri olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca nizamnamenin ilk yayımlanım tarihi olan 1894 yılından değişikliğin yapıldığı 1896 yılına kadar sandıktan toplam 250'yi aşkın aileye maaş tahsis edildiği; fakat 6. maddede geçen son on senelik şart dolayısı ile sandık tarafından az aidat alınan memurlara bile fazla maaş tahsis edilmesi neticesinde sandığın gelirlerinin giderlerini dengeleyemez hale geldiği belirtilmiştir. Meclisin yaptığı yaptığı bu savunma haklı bulunmuş olacak ki; Maliye Nezareti'nden Meşihat'e yazılan tezkerede söz konusu değişikliğin uygulanabileceği

²⁶² Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından hazırlanan ve 6. ve 16. maddeleri kapsayan 6. madde belgede; “*Madde-i sabıkada muharrer olduğu üzere birinci nev tekâüde müstehak olanların bidayet-i tevziplerinden istida-yı tekâüd eyledikleri tarihe kadar istifa etmiş oldukları memuriyet veya tarik maaşı mecmu hasilının sülüsünün öşrünün on ikide birinin yüzde ellisi şehri tekâüd maaşı tahsis olunur.*” Bkz. *BOA. Ş.D.* nr. 2665 / 59,12 Şubat 1311 / 24 Şubat 1896 tarihli Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tezkeresi.

²⁶³ *BOA. BEO.* nr. 764 / 57292, 27 Mart 1312 / 8 Nisan 1896 tarihli Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi mazbatası.

yazılmıştır.²⁶⁴ 27 Şubat 1897 yılında da konu ile ilgili padişah iradesi vuku bulmuştur.²⁶⁵ Bundan sonra Şûra-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela tarafından yeni maddenin yürürlüğe konması kararlaştırılmış, bu yeni madde Divan-ı Hümayun kalemince yazılarak ilan edildikten sonra bir nüshası Matlubat Dairesi'ne bir nüshası da Meşihat'e gönderilmiştir.²⁶⁶

3.6.1. Mazûliyet Süresinin Emekli Maaşı Hesabına Dahil Edilmesi

İlmiye Tekâüd Sandığı Nizamnamesi'nde ilmiye memurlarının maaşsız geçirdikleri mazûliyet sürelerinden sadece üç senesinin emekli süresine dahil edileceği, bundan fazlasının dahil edilmeyeceği yazmaktaydı. Çünkü maaşız geçirdikleri mazûliyet sürelerinde sandık adına emekli aidatı kesilmemekteydi. Bundan dolayı üç sene gibi bir sınırlama yapılmıştır. Ayrıca ilmiye memurlarına tahsis edilecek emekli maaşı için son on sene baz alınacağından üç seneden fazla olan mazûliyet süresinin son on seneye tesadüf etmesi halinde bu son on senelik dilimin muhakkak ortaya çıkarılıp ona göre emekli edilecekleri yazmaktaydı.²⁶⁷ Ancak ilmiye memurlarına *Mülkiye Tekâüd Kanunu* hükümlerine göre maaş tahsis edilmesi kararının alınmasından sonra bu konuyu yeniden ele almak icab etmiştir. Çünkü her ne kadar *Mülkiye Tekâüd Kanunu*'nda da emekli maaşı hesabının son on sene dikkate alınarak yapılacağı yazmaktaysa da üç seneden fazla olan mazûliyet süresinin bu son on seneye rastlaması halinde nasıl bir uygulama yapılacağına dair bir sarahat yoktu. Sadece son on senenin dikkate alınacağı yazmaktaydı. Bu konu Şûra-yı Devlet'te görüşülmüş ve 9 Temmuz 1910 tarihinde mazûliyet süresi son on seneye tesadüf eden ilmiye memurlarından mazûliyet sürelerine karşılık olmak üzere

²⁶⁴ Meclisin yaptığı savunma; “ *Ber mucib-i iş'ar-ı sami tahakkuk eden tecarüb-ü ahire ile 26 aya baliğ olan zamanda defaatle bi'l-etrafi edilen tecrübelerine göre tadilat-ı matlube şimdiden icra olunmayarak bu hal üzere devam edilecek olursa pek az bir müddette varidat-ı masarifat ile tekabül edüp ondan sonra idare-i maslahat kesb-i subet ve müşkilat edeceği anlaşılmiş ve gerçi İlmiye Tekâüd Nizamnamesi vaktiyle Mülkiye Tekâüd Kararnamesi'ne tevfiik edilmiş ise de kararname-i mezkurun bazı mevad-ı mezkur nizamnameye derc edilmediği...*” şeklindedir. BOA. Ş.D. nr. 2672 / 43, 18 Kanun-u Evvel 1312 / 30 Aralık 1896 tarihinde Bab-ı Fetva'dan Sadaretpenahi'ye gönderilen tezkere.

²⁶⁵ BOA. İ.KAN. 1314 N 23 / 2, 13 Şubat 1312 / 27 Şubat 1897 tarihli irâde-i seniyye.

²⁶⁶ BOA. BEO. nr. 916 / 68632, 25 Şubat 1312 / 9 Mart 1897 tarihinde Sadaret Mektubî Kalemî'nden Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²⁶⁷ *Emeklilik Mevzuatı*, s. 226,227.

son görevlerinde aldıkları maaşlarının 4'te 1'inin alınması ile emeklilik maaşının ona göre hesap edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶⁸

3.7. Emeklilik Türleri

İlmiye Tekaiüd Sandığı mensuplarının emekliliği, *Askeri Tekaiüd Sandığı*'nda olduğu gibi birkaç başlık altında incelenebilir.²⁶⁹

3.7.1. Hizmet Süresine Bağlı Olarak Emekli Olma Şartı

İlmiye memurlarına sandıktan verilecek emekli maaşı ya hizmet karşılığında ya da hastalık sebebiyle çalışamayacak duruma geldiklerinde tahsis edilecekti. 1894 tarihli nizamnameye göre; bir memura hizmetleri karşılığında maaş tahsis edilebilmesi için bu memurun 20 yaşında ilmiye mesleğine girmesi ve 30 sene bu meslekte hizmet etmiş olması gerekecekti. 20 yaşından önce ilmiye mesleğine girmiş olan bir kimsenin bu hizmet süresi dikkate alınmayacaktı. Emekli edilen bir memurun tekrar hizmete girmesi söz konusu değildi. Sadece lüzum görüldüğünde alınabilirdi. Bu hizmetleri süresince emekli maaşlarını almazlar, görevden ayrıldıklarında almaya devam ederlerdi. Bu görevleri süresince alacakları maaştan da sandık adına aidat kesilirdi.²⁷⁰

İlmiye Tekaiüd Sandığı ile aynı dönemlerde faaliyet gösteren *Askeri Tekaiüd Sandığı*'nın emeklilik sistemlerini düzenleyen kanunnamelerden biri olan ve 1869 tarihinde yürürlüğe giren "Asakir-i Berriye-i Mülükâne Tekâüd Kararnamesi"nde belirtildiği üzere; bir askeri memurun emekli olabilmesi için tıpkı ilmiye memurları gibi 30 yıllık zorunlu hizmet süresini tamamlaması gerekmektedir. Fakat askeri memurların emekli maaşları hesaplanırken alt limit olarak 18 yaş şartı aranmış ve 18 yaşından önce asker olanların bu sürelerinin emekliliğe dahil edilmeyeceği ifade edilmiştir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi ilmiye memurları için bu yaş şartı 20 idi.

²⁶⁸ BOA. BEO. nr. 3778 / 283302, 9 Temmuz 1910 tarihli Şûrâ-yı Devlet kararı.

²⁶⁹ Özger, *Askeri Tekaiüd Sandığı*, s. 322.

²⁷⁰ BOA. A.DVNS.NZAM.d, nr. 00006, s. 255. *Emeklilik Mevzuatı*, s. 226.

3.7.2. Malûlen Emekli Olma Şartı

Malûl kelimesi sözlükte illetli, hastalıklı, sakat anlamına gelir. Malûlen terimi, sakat olarak, malûliyet ise sakatlık, hastalık demektir.²⁷¹

Bir memurun malûlen emekli olabilmesi için herşeyden önce malûl olduğunun ispat edilmesi gerekmektedir. Bunun için de 1894 tarihli nizamnamenin 11. maddesinde belirtildiği şekliyle; malûl olan memurun, sandık yönetiminin gözetimi altında Meclis-i Tıbbiye’de muayene edilerek hastalığı tespit edilir, bu hastalık Tıbbiye Nezareti’nden tezkere ile Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm’a bildirilirdi. Taşrada bulunan memurların da idare meclislerinin gözetiminde memleket tabipleri tarafından muayene edilerek hastalıkları tespit edilir, konu ile ilgili rapor Tıbbiye Nezareti tarafından onaylandıktan sonra Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm’a havale edilirdi.²⁷² Eğer buldukları bölgede tabip yoksa emekli olacak şahsın maluliyetinin bir şekilde ispat edilmesi gerektiğinden bu tabip merkezden gönderilecekti. Örneğin; Çorum eski naibi Osman Efendi’nin ikamet ettiği Akseki kazasında tabip olmadığı için merkezden bir tabip gönderilmiştir. Bu tabibin yol masraflarının da Akseki kazasının bağlı olduğu Konya Vilayeti mal sandığı tarafından karşılanması uygun bulunmuştur.²⁷³

Malûl olduğu anlaşılan memura nizamnamenin 10. maddesi gereğince son memuriyetinde aldığı maaşın yarısı emekli maaşı olarak tahsis edilecekti.²⁷⁴ Bu hususa binaen Beykoz naibi Ali Rıza Efendi 415 kuruş, Karçikan eski naibi İsmail Efendi ise 150 kuruş maaşla emekli edilmişlerdi.²⁷⁵ Ancak nizamnamenin 12. maddesinde malûl olan bir memurun yasal emeklilik süresi olan otuz seneyi tamamladıktan sonra emekli olabileceği yazmaktaydı.²⁷⁶ 10 ve 12. maddeler arasındaki bu tezatlık, emeklilik süresini tamamlamayanlara emeklilik süresini tamamlayanlardan daha fazla maaş tahsis edilmesine neden olmuştur. Şöyle ki; 12. maddede malûlen emekli olma şartı olarak yasal emeklilik süresi olan otuz seneyi

²⁷¹ Özger, *Askeri Tekaiüd Sandığı*, s. 328,326, 334.

²⁷² *Emeklilik Mevzuatı*, s. 225, 227.

²⁷³ Osman Efendi için giden tabibin yol masraflarının vilayet mal sandığı tarafından ödenmesi “... verilecek harc-ı rah az bir şey olacağına nazaran vilayetin masarif-i müteferrikası meyanında tesviyesi kabil olunacağından...” şeklinde ifade edilmiştir. *BOA. DH.MKT.* nr. 2188 / 53, 30 Mart 1315 / 11 Nisan 1899 tarihinde Dahiliye Mektubi Kalemi’nden Konya Vilayeti’ne gönderilen tebliğ.

²⁷⁴ *Emeklilik Mevzuatı*, s. 226.

²⁷⁵ *BOA. BEO.* nr. 1789 / 34150, 26 Kanun-u evvel 1317 / 8 Ocak 1902 tarihinde Sadaret’ten Meşihatpenahi’ye gönderilen tahrirat.

²⁷⁶ *Emeklilik Mevzuatı*, s.225, 227.

tamamlamış olma şartı aranmaktaydı ve otuz seneyi tamamlamış olan bir memura göreve başladığı tarihten emekliliği hak ettiği tarihe kadar aldığı maaşın 3'te 1'inin 10'da 1'inin 12'de 1'inin %50 si tahsis edilecekti. 10. madde gereğince de malûl olan bir memura emekli maaşı olarak göreve başladığı tarihten malûl olduğu tarihe kadar aldığı maaş toplamının 3'te 1'inin 10'da 1'inin 12'de 1'i tahsis edilecekti. Bu durumda da örneğin biri otuz sene diğeri yirmi dokuz sene hizmette bulunmuş ve bu süre zarfında aylık 1000'er kuruş maaş almış iki memur düşünülecek olursa; bu memurlar malûlen emeklilikleri istediklerinde otuz sene hizmet etmiş olan memura, yasal emeklilik süresini doldurduğundan 12. madde gereğince 500 kuruş maaş tahsis edilecekti. Yirmi sene hizmet etmiş bir memur da yasal emeklilik süresini doldurmadığından 10. maddeye tabî olacak ve kendisine 966 kuruş maaş tahsis edilecekti. Bu durum da hiç adilane değildi. Meşihat tarafından yapılan açıklamada; nizamname maddelerinde değişikliğe gidildiği 1897 yılında aslında 12.maddenin de değişiklik kapsamına alınması gerektiği; ancak bunun unutulduğu söylenmiştir. Şûrâ-yı Devlet tarafından ele alınan bu konu neticesinde 12. maddenin nizamnameden çıkarılması uygun bulunmuştur.²⁷⁷ Elazığ niyabeti görevinde iken felç olan ve bundan dolayı emekliliğini isteyen ve 12. madde gereğince emekli edilen Kuyucaklızade Safvet Efendi'ye de nizamnamenin 6. maddesi gereğince emekli maaşı bağlanması kararı alınmıştır.²⁷⁸

3.8. Sandıktan Maaş Bağlama Usulü

1894 tarihli nizamnamede *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'ndan maaş tahsis edilecek kimselerin devlet hazinesinden düzenli maaş alan ilmiye memurları ve bu memurların vefatı halinde aileleri olduğu belirtilmektedir.²⁷⁹ Bu nizamnamede ölen ilmiye memurlarının geride bıraktıkları eş ve çocuklarına verilecek maaş miktarları ayrıntıları ile ifade edilmiştir. Buna göre;

Cami hocalarının bir oğlu ve kızı için 300 kuruş, eşi için 150 kuruş; Süleymaniye ve bir üst derecedeki müderrislerin bir oğlu ve kızı için 200 kuruş, eşi

²⁷⁷ BOA. Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.) nr. 155 / 58, 13 Nisan 1324 / 26 Nisan 1908 tarihli Sadaret tezkeresi , 29 Mart 1324 / 11 Nisan 1908 tarihli Mülkiye Dairesi mazbatası.

²⁷⁸ BOA. BEO. nr. 3370 / 252741, 27 Temmuz 1324 / 9 Ağustos 1908 tarihinde Sadaret Mektubü Kalemi'nden Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²⁷⁹ BOA. BEO. nr. 2779 / 208370, 25 Şubat 1321 / 10 Mart 1906 tarihli Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi mazbatası.

için 100 kuruş; Musıla-i Sahn'dan Musıla-i Süleymaniye'ye kadar olan medrese müderrislerinin 1 tane oğlu ve kızı için 150 kuruş, eşi için 75 kuruş; Musıla'dan aşağı olan medreselerde görev yapan müderrislerin de bir tane oğlu ya da kızı için 120 kuruş, eşi için 60 kuruş maaş tahsis edilecekti.

Diğer ilmiye memurlarının ailelerine tahsis edilecek maaş miktarı ise bu memurun hak ettiği emekli maaşının yarısı 500 kuruşu geçmezse hak ettiği maaşın tamamının, 500 kuruştan fazla ise 500 kuruşun tamamının verilmesi şeklinde olacaktır. Bu 500 kuruş sadece bir çocuğa veriliyorsa 500 kuruştan yukarı olan meblağın yarısı, iki çocuğa veriliyorsa 4'te 3'ü sandığa tahsis edilecekti.

Sandıktan tahsis edilen maaş, memurun eşi ve çocukları arasında pay edilecekti. Erkek çocuklardan 20 yaşını dolduranlar ve kız çocuklardan evlenenler olursa bunlara memurun ailesine tahsis edilecek maaştan hisse verilmeyecek, onların hisseleri diğer çocuklar arasında pay edilecekti. Ancak erkek çocuklarından çalışıp kazanmalarına engel olacak herhangi bir bedensel rahatsızlığı olanlar varsa 20 yaşına gelmiş olsalar dahi kendilerine tahsis edilecek maaş kesilmeyecekti. Kız çocuklarının kesilen maaşları ise boşanmaları veya eşlerinin ölmesi halinde geri verilecekti.

Vefat eden memurun birden fazla eşi varsa bunlar bir yetim hükmünde olacaklar, eş statüsünde olarak kendilerine tahsis edilecek maaş miktarı aralarında taksim edilecekti. Eğer memurun eşi ve çocuğu yoksa onların hak ettiği maaş, memurun annesi ve büyük annesine tahsis edilecekti.

Eğer ölen ilmiye memurunun eşinin babası da ilmiye memuru ise bu kimseye babasının vefatından dolayı ekstra maaş bağlanmayacak, sadece eşinin vefatından dolayı alacağı maaş, babasının vefatından dolayı alacağı maaştan az ise üst tarafı tamamlanacaktı.

Emekliliği hak etmemiş olup on sene görev yapmış olan ilmiye memurlarının ailelerine verilecek maaş, emekliliği hak etmiş olan ilmiye memurlarının ailelerine verilecek maaşın 3'te 1'i oranında olacaktır. Görev süresi on sene ve üzeri olmayan memurların ailelerine ise maaş tahsis edilmeyecekti. Ancak bu memur iş esnasında bir kazaya uğrayarak vefat etti ise son memuriyetinde aldığı maaşın 4'te 1'i ailesine tahsis edilecekti.

Sandıktan maaş alacak kimselerin hayatta oldukları, kız çocuklarının evlenip evlenmediği ile ilgili bilgiler vesikalara kayd edilecek, bu vesikalar bölgenin imam ve muhtarları tarafından altı ayda bir kere Meşihat-i İslamiye'ye getirilecekti.

Sandıktan maaş almayı hak eden aileler, bu maaşlarını almak için İstanbul'da iseler Meşihat-i İslamiye'ye, taşrada iseler buldukları bölgelerin hükümetleri vasıtasıyla Meşihat-i İslamiye'ye bir dilekçe sunacaklardı. Meclis-i Emvâl-i Eytâm tarafından da bu dilekçeler incelenecek, ayrıca ölen ilmiye memurlarının kaç tane çocuğu olduğu, valide veya büyük annesinin bulunup bulunmadığı, ölen kimsenin nasıl öldüğü konuları araştırılarak ona göre maaş tahsis edilecekti.²⁸⁰

3.9. İlmiye Memurları ve Ailelerine Mülkiye Tekaüd Kanunu Hükümlerine Binaen Maaş Tahsis Edilmesi

1894 tarihli *İlmiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi*'ne göre; ilmiye memurları ve ailelerine verilecek emekli maaşları II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde oldukça yetersiz kalmış ve bu durum yeni bir düzenleme yapılmasını gerekli kılmıştı. Ayrıca ilmiye, askeriye ve mülkiye memurlarının emekli sandıklarına ödedikleri aidatlar aynı olmasına karşılık ilmiye memurlarının emekli maaşı diğerlerinin yarısı oranındaydı. İşte bu mevcut eşitsizliği gidermek, ilmiye memurlarının görev yaparken aldığı düzenli maaşlar gibi emekliye ayrıldıktan sonra da düzenli ve yeterli maaş almalarını sağlamak amacıyla yeni bir *İlmiye Tekaüd Kanunu*'na ihtiyaç duyulmuştu. Fakat dönemin siyasi ortamı gereği ilmiye mensupları için yeni bir düzenleme yapılamamış, bundan dolayı ilmiye memurlarının emeklilik işleri I. Dünya Savaşı'na kadar *Mülkiye Tekaüd Kanunu* çerçevesinde düzenlenmiştir.

Meclis-i Mebusan'ın 19 Nisan 1910 tarihli oturumunda ilmiye memurlarına verilecek emekli maaşlarının *Mülkiye Tekaüd Kanunu*'na göre verilmesi konusu görüşülmüştür. Bu oturumda Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi, *İlmiye Tekaüd Sandığı*'nın gelirlerinin, *Mülkiye Tekaüd Kanunu*'nda belirtilen meblağ²⁸¹ üzerinden

²⁸⁰ BOA. A.DVNS.NZAM.d. nr. 00006, s. 257-259. BOA. A.DVNS.NZAM.d, nr. 00007, s.13 *Emeklilik Mevzuatı*, s. 228-231.

²⁸¹ 8 Şaban 1327/25 Ağustos 1909 yılında yürürlüğe giren Mülkiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi'nin 13. maddesinde emekli olacıklara verilecek maaşın şu şekilde hesaplanacağı yazmaktaydı; 30 seneyi tamamlamış olan bir memura, son 10 senede aldığı memuriyet maaşı toplamının 120'de 1'inin yani ortalama bir miktar olarak maaş toplamının %50 si emekli maaşı olarak tahsis edilecek, 30 seneden fazla bir görevde kalmış memurun görevde kaldığı her sene için bu %50'nin 30'da 1'i eklenecek, 45 sene hizmet eden bir memura da ortalama memuriyet maaşının %75'i 3000 kuruşu geçmezse tamamı tahsis edilecekti. Aştığı halde 3000 kuruştan 7000 bin kuruşa kadarının yarısı ve 7000 kuruştan 10.000 kuruşa kadarının 3'te 1'i ve 10.000'den fazlasının 4'te 1'i verilecekti. Bu suretle tahsis edilecek maaşlar 7.500 kuruşu geçmeyecekti. 14. maddesinde ise; emekli maaşının en asgarisininin 30 sene

ödenmesini mümkün kılamayacağını ifade etmiş ve Maliye Hazinesi'nden yardım istemişti. Canik mebusu Nail Bey'in başını çektiği bir grup mebus, ilmiye memurlarına *Mülkiye Tekaiüd Kanunu* hükümlerine binaen maaş verilmesi neticesinde ortaya çıkacak açığın kapatılması için Maliye Hazinesi'nden alınacak yardım miktarının bu oturumda kararlaştırılması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu konu Şeyhülislam vekili Seyfettin Efendi'nin Maliye Hazinesi'nden alınacak meblağın 22.000 lirayı geçmemesini taahhüt etmesiyle ve bunun geçici bir durum olması koşuluyla Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmiştir.²⁸²

Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilen bu husus ile ilgili Meclis-i Ayan tarafından da bir kanun maddesi kaleme alınmış, bu madde 2 Mayıs 1910 yılında padişah iradesinin de vuku bulması²⁸³ ile 30 Mayıs 1910 yılında Takvim-i Vekayi'de ilan olunmuştur. Bu maddede ayrıca *Mülkiye Tekaiüd Kanunu* hükümlerinin *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'ndan kendilerine henüz maaş tahsis edilmemiş kimseleri kapsayacağı ve 14 Eylül 1909 yılından sonra tahsis edilen maaşların noksanının da bu maddeye göre tamamlanacağı ve bu şartların bir yıl geçerli olacağı yazılmıştır.²⁸⁴ 1 yıl gibi bir sınırlamanın konulmasının nedeni; *Tekaiüd Sandıkları*'nın birleştirilmesi düşüncesi idi. Şura-yı Devlet azalarından Sami Bey başkanlığında *Mülki, Askeri ve İlmiye Tekaiüd Sandıkları* muhasebecilerini de ihtiva edecek bir komisyon oluşturulması ve ihtiyaçlara binaen yeni bir emeklilik kanununun kaleme alınması gerekli görülmüştü.²⁸⁵ Ancak *Tekaiüd Sandıkları*'nın birleştirilmesi için belli bir vakte ihtiyaç vardı. Bu yüzden bu kanun maddesinin bir sene daha yürürlükte kalmasına karar verilmiştir.²⁸⁶

15 Haziran 1911 yılında bütçe kanunu gereğince *İlmiye Tekaiüd Sandığı Nizamnamesi*'nin fesh edilmesi ile de bu bir yıllık sınırlama ortadan kalkmıştır.²⁸⁷ Nizamnamenin fesh edilmesi ile ilmiye memurlarından emeklilikleri için kesilecek aidatlar Hazine'ye nakl edilmiş, bu memurlara verilecek emekli maaşlarının da yine

müddet için 100 kuruş ve 45 sene müddet için 150 kuruş olacağı, memurun memuriyet süresini doldurmasa dahi bu miktarın tahsis edileceği yazılmaktaydı. *Emeklilik Mevzuatı*, s. 300, 301.

²⁸² Yakut, *Şeyhülislamlık*, s. 169,170.

²⁸³ BOA. *Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi (İ.DUİT.)* nr. 88 / 14, 19 Nisan 1326 / 2 Mayıs 1910 tarihli irade-i seniyye.

²⁸⁴ *Emeklilik Mevzuatı*, s. 395.

²⁸⁵ BOA. *BEO.* nr. 3701 / 277543, 20 Kanun-u Sani 1325 / 2 Şubat 1910 tarihinde Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemi'nden Şura-yı Devlet, Mülkiye Tekaiüd Sandığı ve Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²⁸⁶ BOA. *BEO.* nr. 3849 / 288610, 11 Kanun-u Sani 1326 / 4 Ocak 1911 tarihinde Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemi'nden Meşihatpenahi'ye gönderilen tahrirat.

²⁸⁷ BOA. *Ş.D.* nr. 2804 / 13, 14 Şubat 1327 / 27 Şubat 1912 tarihli Şûrâ-yı Devlet mazbatası.

Mülkiye Tekaiüd Kanunu hükümlerine binaen Duyun-u Umumiye bütçesinden verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar 11 Şubat 1913 yılında Takvim-i Vekayi'de ilan edilmiş ve kararların uygulanmasından Maliye Nazırı sorumlu tutulmuştur.²⁸⁸

Sonuçta, ilmiye sınıfının emeklilik sistemini düzenlemek amacı ile 1894 yılında yürürlüğe giren *İlmiye Tekaiüd Sandığı Nizamnamesi*'nin 15 Haziran 1911 tarihinde fesh edilmesi ile yaklaşık 17 sene faaliyet gösteren *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'nın varlığı sona ermiştir. Sandığın 17 yıllık bu serüveninde yaşadığı mali problemler Osmanlı Devleti'nin o dönemde yaşadığı mali problemlerle ilişkilendirilebilir. Zira sandık, aidatlarını düzenli bir şekilde toplayabilmiş olsa ya da aidatlarını toplayamadığı durumlarda devlet hazinesinden sandığa düzenli yardımlar yapılmış olsa idi varlığını daha uzun yıllar devam ettirebilirdi.

2. İLMIYE SINIFI'NIN EMEKLİLİĞİYLE İLGİLİ 1917-1930 YILLARI ARASINDA YAPILAN YASAL DÜZENLEMELER

2 Mayıs 1910 tarihinde çıkarılan bir kanun maddesi ile ilmiye memurlarına ve ölümleri halinde ailelerine bağlanacak emekli maaşı miktarının *Mülkiye Tekaiüd Kanunu* hükümlerine göre olacağını ve bu uygulamanın I. Dünya Savaşı sonuna kadar süreceğini söylemiştik. Ancak I. Dünya Savaşı bitiminde de ilmiye sınıfına özgü yeni bir *İlmiye Tekaiüd Nizamnamesi* kaleme alınmamış, ilmiye mensuplarının emeklilik işlemleri, 11 Haziran 1930 yılında tüm emeklilik işlemlerinin bir çatı altında toplanmasına kadar geçen sürede *Mülkiye Tekaiüd Kanunu* hükümlerine göre düzenlenmiştir. Ancak *Mülkiye Tekaiüd Kanunu* hükümlerinin bazıları ilga edilen *İlmiye Tekaiüd Nizamnamesi* ile bağdaşmamış, bundan dolayı yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu düzenlemelerden biri; 15 Mart 1917 yılında çıkarılan *Memurin ve Müstahdemin-i İlmiyeden veya Mualliminden Olup da Uhdelerinde Dersiamlık ve Müderrislik ve Zeyl-i Meşihat Bulunanlar İle Tarik Maaşı Almış Olanlara Tekaiüd Aile Maaşının Suret-i Tahsisi Hakkında Kanun* olmuştur. Öyle ki; *İlmiye Tekaiüd Nizamnamesi*'ne göre; tarik, dersiamlık,²⁸⁹ zeyl-i meşihatte²⁹⁰ bulunan ilmiye memurlarının bu görev süreleri

²⁸⁸ *Emeklilik Mevzuatı*, s. 495, 542.

²⁸⁹ Dersiam; medreselerde talebeye ders veren müderrislerin unvanıdır. Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt I, s. 427.

emeklilik süresine ve emeklilik maaşına dahil edilecekti. Ancak *Mülkiye Tekaiüd Kanunu*'nun 13. maddesinde; memuriyet süresi 30 sene olan bir memurun maaşından son 10 seneliği dikkate alınarak emekli maaşı tahsis edileceği yazmaktaydı. Zeyl-i Meşihat, dersiamlık, tarik görevleri devamlı memuriyet statüsünde olan görevler olmadığından bu 10 senelik dilimin ortaya çıkmayacağı gerekçesi ile *Mülkiye Tekaiüd Kanunu*'nun ilmiye mensuplarına uygulanması ile ilgili olan kanun maddesinin yeniden kaleme alınması istenmiştir. Meşihat tarafından konuya ilişkin kaleme alınan bir tezkerede, ilmiye mensuplarının hazineden düzenli maaş aldıkları, dersiam, zeyl-i meşihat, tarik maaşlarının ise bu maaşlarına ilaveten verilen maaşlar oldukları, *Mülkiye Tekaiüd Kanunu*'nun ilmiye memurlarına uygulanmasında herhangi bir sorun olmayacağı ifade edilmiştir.²⁹¹

İlmiye sınıfına verilen bu maaşlarla ilgili husus 1917 yılında çıkarılan yukarıda bahsettiğimiz kanun ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu kanunla, tarik, zeyl-i meşihat, dersiamlık gibi maaşların tahsis edilecek emekli maaşına ilave edilmesi kural kabul edilmiştir.²⁹²

1917- 1930 yılları arasında ilmiye sınıfının emekliliği ile ilgili yapılan diğer bir düzenleme de; emekli olup da I. Dünya Savaşı nedeniyle tekrar silah altına alınan ilmiye memurları ve aileleri için 28 Mart 1918 yılında çıkarılan kanun olmuştur. Bu kanun; emekli olup da duyulan ihtiyaca binaen tekrar silahaltına alınanların emekliliği ve şehit olmaları halinde geride bıraktıkları dul ve yetimlerine imkanlar ölçüsünde maaş tahsisini öngörmekteydi. En son 1683 sayılı ve *Askeri ve Mülki Tekaiüd Hakkında Kanun* adıyla 11 Haziran 1930 tarih ve 1517 sayılı resmi gazetede yayımlanan yeni bir kanunla, askeri ve mülki tekaüd hizmetleri aynı kanun kapsamına alınmıştır. Genel bütçeden maaş alan tüm ilmiye, mülkiye ve askeri hizmetlerde istihdam edilen memurların emeklilik işlemleri ve bunların vefatı halinde yetimlerine tahsis edilecek maaşlar tek bir kanuna tabi tutulmuştur. Tüm emeklilik işlemleri tek bir çatı altında toplanmıştır.

Böylelikle temelleri 1865lerde atılmaya başlayan Osmanlı sosyal güvenlik ve emeklilik sistemi, uzun bir süreç ve çeşitli uygulama türleri neticesinde 1930'a

²⁹⁰ Zeyl-i Meşihat; vaizler için kullanılan bir tabirdir. Bab-ı Meşihat'te (Şeyhülislam Kapısı) tutulmakta olan ilmiye sicilinin sonuna kaydedildikleri için bu adı almışlardır. Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, cilt III, s. 657.

²⁹¹ B.O.A. BEO, nr. 4129 / 309656, 13 Kanun-u Evvel 1328 / 26 Aralık 1912 tarihli Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi mazbatası.

²⁹² *Emeklilik Mevzuatı*, s. 542-547.

kadar gelmiş ve bu tarihte de yeni bir kurumsal yapıyla varlığını sürdürmüştür. İlerleyen süreçte Emekli Sandığı, Bağ-kur ve Sosyal Sigortalar Kurumu olmak üzere üç ayrı biçimde örgütlenen yapı, 20 Haziran 2006 tarihli ve 26173 sayılı resmi gazatede yayımlanarak yürürlüğe giren 5502 sayılı kanunla Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı adıyla tek bir çatı altına alınmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar bugünkü anlamda bir sosyal güvenlik oluşumu yoktu. Bu alandaki uygulamalar vakıf, sadaka, zekat, fitre gibi dini karakterli yardım kurumları, ahilik ve lonca teşkilatı gibi meslek teşekkülleri ve arpalık uygulaması çerçevesinde gerçekleştirilmişti. Ancak zamanla bu uygulamaların fonksiyonunu kaybetmesi ile ve Tanzimatla birlikte daha modern ve daha merkeziyetçi bir devlet olma sürecine girilmesiyle sosyal güvenlik uygulamaları da resmi bir nitelik kazanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde, Osmanlı Devleti'nin en önemli sosyal güvenlik müesseselerinden olan vakıfların denetiminin Evkaf Nezareti'ne bırakılması ile sosyal güvenlik uygulamaları merkezileşmiş ve sosyal güvenliği sağlama işi yavaş yavaş devletin görevleri arasında yer edinmeye başlamıştır.

Tanzimat sonrasında ise sosyal güvenlik alanındaki oluşumlar daha da geliştirilmiştir. Bu dönemde ilmiye sınıfından ihtiyacı olan memurlara ve onların ölümü halinde ailelerine yardım sağlamak amacıyla 1874 yılında Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm nezaretinde *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı* açılmıştır. Bu sandık, İstanbul'un en eski Bedesten'i olma özelliğine sahip olan Bedesten-i Atik'te saklanmıştır. Sandığın Bedesten'e getirilip götürülmesinden de Sandık Emaneti ve Sandık Emanet Muavinliği sorumlu tutulmuştur. Sandığın en önemli gelir kaynağını ise sandıktan yararlanma hakkı olan ilmiye memurlarının maaşlarından kesilecek %2,5 kuruş aidatlar oluşturmuştur. Ancak sandık en önemli problemini bu %2,5 kuruş aidatı toplama noktasında yaşamıştır. Bu aidatlar daha çok mahalli masraflar için harcandığından çoğu kez sandığa gönderilmemiştir. Bu durum da sandıktan yararlanma hakkı bulunan kimselere maaşlarının ödenememesine neden olmuştur. Fakat yine de sandıktan maaş alma hakkı olan kimseleri mağdur etmemek için çeşitli yöntemler denenmiştir. Bunlardan bir tanesi gümrük karşılığında alınan eşyaların nakde çevrilerek sandığa intikal ettirilmesi olmuştur. Ancak bu çözüm, eşyaların nakde çevrilerek daha çok dönemin borçları için harcanmasından dolayı işlerliğini kaybetmiştir.

Sandık yönetimi mali anlamdaki bu buhranın memur maaşlarından kesilen %2,5 kuruş aidatın %5 kuruşa çıkarılması ile bir nebze olsun halledilebileceğini düşünmüş, bunun için yeni bir düzenleme yapılmasını talep etmiştir. Hem sandık

yönetimin bu isteği hem de *Mülkiye Tekaiüd Sandığı*'nin açılması ile mülkiye sınıfına, *Askeri Tekaiüd Sandığı*'nin açılması ile de askeri sınıfa özgü bir emekli sandığının olması ile aynı hakkın ilmiye memurlarına da verilmesinin talep edilmesi konuları dikkate alınarak yeni bir nizamname kaleme alınmıştır. 6 Ekim 1894 yılında yürürlüğe giren ve *Tarik-i İlmiye Tekaiüd Nizamnamesi* adı verilen bu nizamnamede memur maaşlarından kesilen miktarın %5 oranında olacağı, ilmiye memurlarına hangi şartlarda emekli maaşı verileceği, emekli maaşı miktarının ne kadar olacağı, emeklilik yaşının ne olacağı gibi konular yer almıştır. *Tarik-i İlmiye Tekaiüd Nizamnamesi*'nin yürürlüğe girmesi ile 1874 tarihli *İnfak-ı Muhtacin-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı Nizamnamesi* yürürlükten kaldırılmış, yaklaşık 20 yıl *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı* adı ile varlık gösteren sandık, 1894 tarihli bu yeni nizamname ile *İlmiye Tekaiüd Sandığı* adını almıştır. Bu nizamnamenin yeni bir başlangıç olması temenni edilmiş, memur maaşlarından kesilecek aidatın %5'e çıkarılması ile daha önce yaşanan problemlerin yaşanmayacağı düşünülmüştür. Fakat durum hiç de beklenildiği gibi olmamıştır. Sandığın en önemli gelir kaynağı olan aidatların toplanması konusunda yaşanan sıkıntılar devam etmiştir. Bu konuda özellikle taşrada bulunan maliye memurlarının sandığa ait olan aidatları göndermeleri konusunda işi ihmalleri halinde geciken her gün için faiz alınacağı şeklinde yaptırımlar uygulanmışsa da bu durum da etkili bir sonuç vermemiştir. Sandıktan maaş alma hakkı bulunan kimselerin mağduriyetlerini engellemek için tıpkı daha önce olduğu gibi gümrüklerden alınan eşyaların sandığa aktarılması istenmiştir. Fakat sandığın bu konudaki talepleri çoğu kez yerine getirilememiştir. Bunun nedeni; Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki mali problemleridir. Nitekim devlet ilk kez 1856 Kırım Savaşı'nda dış borç almış ve bundan sonra borcu borçla kapatma politikasının izlenmek zorunda kalınması ile 1876-1909 yılları arasında devletin dış borcu 59,128,335 para olmuştur. Dönemin siyasi başarısızlıkları dolayısı ile kimi antlaşmalardan tazminat ödeme yükümlülüğü ile ayrılması da borç miktarını daha artırmıştır. Öyleki sadece II. Abdülhamit Dönemi'nde Rusya'ya ödenmesi gereken tazminat miktarı 35,310,000 paradır. Böyle bir ortamda gümrük karşılığında alınan eşyalar direkt nakde çevrilerek bu borçların ödenmesi için kullanılmış, *İlmiye Tekaiüd Sandığı*'nin talepleri dikkate alınmışsa da bu konuda çok da bir şey yapılamamıştır.

Sandığın yaşadığı tek mali problem aidatlarını toplayamaması değildi. %1 faiz alınması şartıyla sandıktan borç verilen paraların toplanmasında da ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Verilen borçlarla ilgili olarak borç alan kimsenin mallarının rehin edilmesi, borcu ödeyemediği takdirde borcun kefillerinden tahsil edilmesi gibi önemli tedbirler alınmışsa da bu konuda tam anlamıyla başarı sağlanamamıştır. Borcun kefillerden tahsil edilmesi işinde kefil olan kimsenin adının, nerede görev yaptığının dikkatli bir şekilde kayıt altına alınmamasından dolayı borç kefillerden tahsil edilemediği gibi kefil olan şahsın kim olduğu tam olarak bilinse de çoğu kez borç tam olarak kefillerden tahsil edilememiştir.

Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ilmiye sınıfının emekliliği ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Zira ilmiye memurlarına ödenen emekli maaşının diğer memurlarla karşılaştırıldığında az olması dolayısı ile 1910 yılı itibariyle ilmiye memurlarına *Mülkiye Tekaiüd Kanunu* hükümlerine binaen maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu tarihten sonra *İlmiye Tekaiüd Sandığı Nizamnamesi* bir yıl daha yürürlükte kalmış, daha sonra 15 Haziran 1911 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Bundan sonra ilmiye memurlarının maaşlarından kesilecek aidatların hazineye alınması, ilmiye memurlarına verilecek emekli maaşlarının da *Mülkiye Tekaiüd Kanunu* hükümlerine bağlı olarak düyun-u umumiye bütçesinden verilmesi kararlaştırılmıştır. İlmiye memurlarının emekliliği ile ilgili bu durum 1930 yılına kadar devam etmiştir. 11 Haziran 1930 yılında *Askeri ve Mülki Tekaiüd Hakkında Kanun* adıyla yeni bir kanun yürürlüğe girmiş ve bununla mülki, ilmi ve askeri tüm memurlara ve bunların ölümü halinde ailelerine verilecek emekli maaşı tek bir kanuna tabi tutulmuştur.

Böylece 1874'te başlayan süreç 1930'da sona ermiş ve bu tarihte tüm emekli sandıkları günümüzde uygulandığı şekliyle tek çatı altında toplanmıştır.

EKLER

(انفاق محتاجين ايتام واراامل عليه نظامنامه سيدر)
برنجى بند باراده سنيه تحت نظارت فنواپناهيده اوله رق تشكيل اولان
اداره اموال ايتام مجلسنده برصندق كشاد اولمشدر
ايكيجى بند اشبو صندقك سرمايه سى اولق اوزره طريق علمى رجاله
مجددا و نيمه تخصبص اولدجق هر نوع معاشاتك بر آيلغى توقيف
قلنه چقدر و كشاد اولان صندقك اداره و سرمايه سنك تنبيه سى مجلس
اداره اموال ايتام معرفتيله اجرا اولنه چقدر
اوچنجى بند موقدفاتك پوصله سى بهرماه معاش عليه كتابندن تحرير
و تمهيد اوله رق مشيخت عليا مکتوبچياغنه اعطا اولدجق و بونك ايچون
مکتوبى او طه سنده دخى بردفتر طويله رق مارايبان مهور پوصله عينا
حفظ و دفتر مذكوره قيد اولدقدنسكره بر صورتى مکتوبچيلق مهوربى
طرفندن باز بلوب بعد التختيم مجلس مذكوره اعطا قلنه چقدر
دردنجى بند مکتوبچيلق طرفندن بروجد مهورا ويريله چك
پوصله مجلسك دفتر مخصوصنه بعد القيد حاوى اولديغى مبلغ معاشات عليه
موزعى جانندن جلب ايله صندقغه وضع اولنوب مجلس معرفتيله اموال
ايتام مثلاو ارباح ايدبله چقدر
بشيجى بند صندقك سرمايه سى بر يو كه بالغ اولنجيه دكين حاصل
اولان ربح و نما هر نه يه رسيده اولور ايسه نصفي رأس ماله ضم ايدبلوب
نصف آخرى مستحقينه تخصبص قلنه چقدر

Ek:1- 1874 tarihli Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşê Sandığı Nizamnamesi (Düstur

1. Tertip, 3. Cilt)

İnfâk-ı Muhtacîn-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiye Nizâmnâmesidir

Birinci Bend: Bâ irâde-i seniyye taht-ı nezâret-i Fetvapenâhî'de olarak teşkîl olunan İdâre-i Emvâl-i Eytâm Meclisi'nde bir sandık küşâd olunmuştur.

İkinci Bend: İşbu sandığın sermayesi olmak üzere tarîk-î ilmî ricâline müceddeden ve zamîmeten tahsîs olunacak her nev' maaşâtın birer aylığı tevki kılınacaktır ve küşâd olunan sandığın idare ve sermayesinin tenmiyesi Meclis-i İdâre-i Emvâl-i maarifetiyle icra olunacaktır.

Üçüncü Bend: Mevkûfâtın pusulası beher mah maaş ilmiye kitabetinden tahrir ve temhir olunarak Meşihat-i Ulya mektupçuluğuna ita olunacak ve bunun için mektubî odasında dahi bir defter tutularak marrü'l-beyan memhur pusula aynen hıfz ve defter-i mezkûre kayd olunduktan sonra bir sureti mektupçuluk memuriyeti tarafından yazılıp ba'det-tahtim meclis-i mezkûre ita kılınacaktır.

Dördüncü Bend: Mektupçuluk tarafından ber-vech-i muharrer memhuren verilecek pusula meclisin defter-i mahsusuna ba'de'l-kayd havi olduğu meblağ maaşât-ı ilmiyye müvezzi'i canibinden celb ile sandığa vaz' olunup meclis maarifetiyle emvâl-i eytâm misillü irbâh edilecektir.

Beşinci Bend: Sandığın sermayesi bir yüke baliğ oluncaya değin hasıl olan ribh u nema her neye reside olursa ise nısfı re's-i mala zamm edilip nısf-ı aheri müstahakkine tahsis kılınacaktır.

درین ماده مقام سنجیده اسیران و تحصیل علم و معاش نائل اولاد بر علیهم السلام ما مورثه شریفه و سلاطین عظام بواسطه شریفه سی
بخدمت و خدمت علم در موقوفه کتب و خدمت اشرف مناصب و تعین بلدین هم تقاعد نائل اولاد اخیه دور بر مرسول علی
طریق قضایا می باشد خدمت شریفه در استخدام اولاد هم تقاعد نائل اولاد در و بودن معاش در تقاعد نائل اولاد
ایکجه ماده در حال بلوغ سبب خدمت و ما مورثه شریفه نایبندگی بخند و نواب شریعت اصولی در خدمت سلاطین نواب قد
و قبولی تاریخ و کتب و خدمت نیک در زمانه تولد نایبندگی عیار اولاد اخیه نیکین شریفه شرفی رولس و با معاش نائل
و با خود بر خدمت داخل اولاد نیک حال که سبب خدمت نیکین یا شریفه معتبر اولاد اندک اولاد سندی را نخل هفتاد اولاد
و همچنین در تقاعد سبب تقاعد نایبندگی علمیه در سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب
در و اولاد طریق علمیه و با سلاطین نواب و با خود در اولاد حکم شریفه کتب و خدمت قاجار یا شریفه و نایبندگی در قبولی بلدین
و ما مورثه و تقاعد نایبندگی و نایبندگی خدمت و نایبندگی خدمت و نایبندگی خدمت و نایبندگی خدمت و نایبندگی خدمت
و نایبندگی انصاف و تقاعد نایبندگی و نایبندگی خدمت و نایبندگی خدمت و نایبندگی خدمت و نایبندگی خدمت و نایبندگی خدمت
مستند و معقول بود و تقاعد نایبندگی معلوم نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
بشمول تقاعد نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
مستند و معقول حکام با طول اولاد و بکل هوای تقاعد نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا

اینکه در تقاعد نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
در این ماده بر ما مورثه شریفه و تقاعد نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
علم و در تقاعد نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
سنجیده تقاعد نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
تقاعد نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
این ماده سابقه هر اولادین در چهار خدمت تقاعد نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
بولندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
ما صدر علمیه اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
ان خدمت مستخدم بولندگی ما مورثه شریفه و اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
سزا معاشی را در حلال بیرون مطلق اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
و بودن اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
بوجه اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
ایستور و تقاعد نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا
در این ماده سزا معاشی را در حلال بیرون مطلق اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا نایبندگی اولاد استغیا

Ek: 2 – 1894 tarihli İlmiye Tekaud Sandığı Nizamnamesi (BOA. İ.KAN. nr. 1 / 1312 Ra 1)

Tarik-i İlmiye Tekâüd Nizâmnâmesi Layihâsı

Birinci Madde: Makam-ı Meşihat-i İslâmîye ile tahsisat-ı ilmiyeden maaşa nail olan rütebi ilmiye ricali ile memurin-i şer'îyye ve salatini izam cevamii şerifesi cuma vaizleri ve muhassasat-ı ilmiyeden muvazzaf ketebe ve hademe işbu nizamnâmenin tayin eylediği hakk-ı tekâüde nail olur. Ancak devriye müderrisleri ile tarik-i kaza ashabından hıdmat-ı şerîyye de müstahdem olmayanlar hakk-ı tekâüde nail olamazlar ve bunların maaşlarından tekâüd aidatı alınmaz.

İkinci Madde: Rical-i ilmiyenin mebde-i hizmet ve memuriyetleri rüuse nailiyetleri tarihinden ve nevabı şer'in usulü dairesinde silk-i nevaba kayıt ve kabulleri tarihinden ve ketebe ve hademenin dahi zaman-ı tavziflerinden itibar olunur. Ancak 20 yaşından aşağı rüuse veya maaşa nail veyahut bir hizmete dahil olanların herhalde mebde-i hizmetleri 20 yaşından muteber olup ondan aşağı sinleri dahil-i hesap edilmez.

Üçüncü Madde: Tekâüde kesb-i istihkak ile tekâüdünü talep edenler Dersaadet'te ise Makam-ı Meşihat-i İslâmîye'ye ve taşrada ise vali-i vilayete bir istidaname verip evvela tarik-i ilmiye veya silk-i nüvvaba veyahut devair ve mehakim-i şerîyye kitabet ve hizmete kaç yaşında ve ne tarihte duhül eyledikleri ve ne memuriyetlerde ve hangi kaza niyabetlerinde ve ne gibi hizmette ve ne kadar müddet buldukları ve her buldukları memuriyetlerde ne miktar maaş aldıkları ve saniyen infisalleri vuku bulmuş ise ne sebebe mebnî olduğu ve ne kadar vakit mazul kaldıkları ve salisen tekaüdünü istida eyledikleri gün müstahdem ve mazul bulunup bulunmadıkları ve rabian tekâüdünü malûliyetlerinden dolayı istida etmekte iseler ne vakit malûl olmuş oldukları başka başka tahkik olunarak keyfiyatı evrak-ı müsbitisinin ilavesi ile beraber istidanameler ve vilayetten varid olmuş mazbatalar Makam-ı Meşihat-i İslâmîye'den Meclis-i İntihab-ı Hükâm'a bi'l-havale oraca ve Sicil-i Ahvâl şubesinde tetkikatı mükemmele ifa olunduktan sonra muamelâtın icrası için Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm'a havale olunacaktır.

Dördüncü Madde: Bir memur talep ve istidası vuku bulmadıkça ve ifa-yı vezaiife adem-i iktidarı tahakkuk yani ifa-yı hizmet edemeyecek derecede alil ve mariz olduğu sabit olmadıkça tekâüd olunmaz.

Beşinci Madde: Tekâüd maaşı iki nev'i olup birisi müddet-i malûme hizmet ve diğeri malûliyet mukabili tahsis edilir. Hizmet mukabili tekâüd istihkakına

nail olmak ikinci maddede beyan olunan mebdelerden bi'l-itar otuz sene mürur etmekle meşruttur.

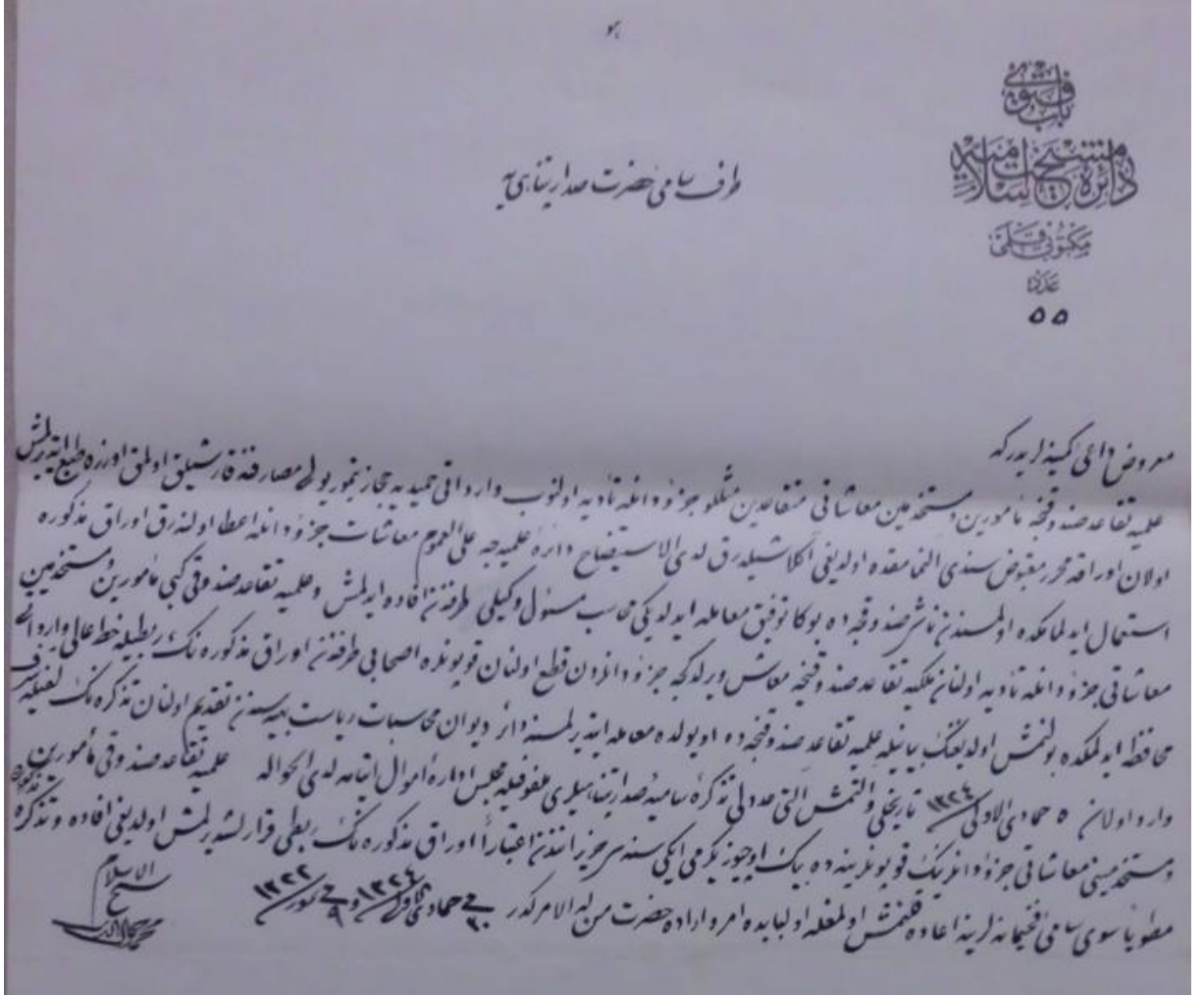
Altıncı Madde: Madde-i sabıkada muharrer olduğu vechle hizmet mukabili tekaüde müstahak olanların en sonra buldukları memuriyetten veya tarikçe buldukları raddeden infikaki zamanı mebde' ittihaz olunarak o zamandan geriye doğru on senelik memuriyet ve tarik maaşı toplanıp hasılının öşrünün on ikide birinin yüzde ellisi şehri tekaüd maaşı olmak üzere tahsis olunur. Eğer tekâüde müstehak olanların en sonra müstahdem buldukları memuriyetlerden ve radde-i haliyelerinden geriye doğru on sene ale't-tevali memuriyette bulunmamış iseler sırası ile daha geri seneler maaşları dahil-i hesap edilerek mutlaka on senelik maaşlarının miktarı tayin olunduktan sonra tekâüd maaşı tahsis edilir ve bunların otuz seneden ziyade geçirdikleri senelerin beheri için otuz senede nail olacakları maaşın otuzda biri maaş-ı mezkûre zam olup bu hesap üzere kırk beş sene hizmet etmiş bir memura tekâüd maaşı olarak on senelik maaşı yekûnunun öşrünün on ikide birinin yüzde yetmiş beşi tahsis edilir ve kırk beş seneden ziyade müddet için bir şey verilmeyip yine kırk beş senelik maaş tahsis kılınır.

علیاً مد نظر است که اینجی و اونجی و اون شیمی و اون انجی و اون ریاضت است و فایده او از هر دو فایده انان ماده انظامیه لایحه سیدر
 انجی ماده او ساجده و محرر اولی و او زر و برنجی نوع فایده مستحق و الملک است بابت نوبت بلندن است مای فایده که در سینه فایده او از هر دو فایده انان ماده انظامیه لایحه سیدر
 شکرک عشرتیک اون یکدیگر بر یک بوز و البری شیمی فایده معاشی تخصیص و نور و بزرگ فرق شمس فایده قدر از هر دو فایده معاشات داخل حساب بود که زیاد و سی چون شیمی و برنج
 انجی نوع فایده مستحق اولون نای که بر یک صورت بود همما حرکت اعراضه معنی اولون درجه و معلولی سخن بود و معنی فایده کمال انباشت بود و نیزه که کلک مجموع معاشات فایده معاشات
 شکرک عشرتیک اون یکدیگر بر یکدیگر همما حرکت اعراضه معنی اولون درجه و معلول اولون درجه معاشات فایده معاشات شکرک عشرتیک اون یکدیگر بر یکدیگر بر یکدیگر
 و معنی فایده کمال انباشت بود همما حرکت اعراضه معنی اولون درجه و معلول اولون درجه معاشات فایده معاشات شکرک عشرتیک اون یکدیگر بر یکدیگر بر یکدیگر
 غرض ان نظماً لایحه هر حاله بوز الی غیره و بلایع اولون ایکی نوع فایده معاشی تخصیص معاشات آن سنده و فایده است و بر یکدیگر منافع اولون درجه انان ماده انظامیه لایحه سیدر
 معنی بوز انباشت انجی نوع سندی معاشات محسوب بود و بزرگ اولون معنی انباشت انجی نوع سندی معاشات محسوب بود و بزرگ اولون معنی انباشت انجی نوع سندی معاشات محسوب بود
 و انکست که بوز هر فایده معاشات محسوب بود و بزرگ اولون معنی انباشت انجی نوع سندی معاشات محسوب بود و بزرگ اولون معنی انباشت انجی نوع سندی معاشات محسوب بود
 اعتبار ان تخصیص معاشات اولون معنی فایده معاشات محسوب بود و بزرگ اولون معنی انباشت انجی نوع سندی معاشات محسوب بود و بزرگ اولون معنی انباشت انجی نوع سندی معاشات محسوب بود
 او قوز و اون شیمی فایده معاشات محسوب بود و بزرگ اولون معنی انباشت انجی نوع سندی معاشات محسوب بود و بزرگ اولون معنی انباشت انجی نوع سندی معاشات محسوب بود
 و سینه ان نظماً لایحه هر حاله بوز الی غیره و بلایع اولون ایکی نوع فایده معاشی تخصیص معاشات آن سنده و فایده است و بر یکدیگر منافع اولون درجه انان ماده انظامیه لایحه سیدر

Ek: 3 — İlimiye Tekauđ Sandığı Nizamnamesi'nin 6, 10 ve 15. Maddelerinde Yapılan Değişiklik (BOA. Ş.D. nr. 2665 / 59)

İlmiye Tekâüd Nizâmnâme'si'nin 6. ve 10. ve 15. ve 16. maddeleri makamına kaim olmak üzere müceddiden kaleme alınan madde-i nizamiye layihâsıdır

Altıncı Madde: Madde-i sabıkada muharrer olduğu üzere birinci nev'i tekaüde müstehak olanların bidayeti tavziflerinden istida-yı tekâüd eyledikleri tarihe kadar istifa etmiş oldukları memuriyet veya tarik maaş mecmuu hasılının sülüsünün öşrünün on ikide birinin yüzde ellisi şehri tekaüd maaşı tahsis olunur ve bunların kırk beş sene gayetine kadar aldıkları maaşat dahil-i hesab edilip bundan ziyadesi için bir şey verilmez. İkinci nev'i tekâüde müstehak olanların tedavi ile kesb-i sıhhat edemeyecek ve cismen aharın ianesine muhtaç olacak derecede malûliyeti tahakkuk edenler müddet-i tekâüdü ikmal etmemiş bile bulunsalar kezalik mecmu maaşat-ı hasılının sülüsünün öşrünün on ikide biri ile ve cismen aharın ianesine muhtaç olmayacak derecede malûl olanlarına mecmuu maaşat-ı hasılının sülüsünün öşrünün on ikide birinin yüzde yetmiş beşi ile tekâüd edilir ve müddet-i tekâüdü ikmal etmiş olanlarla ikinci derecede malul olanların kanunen istihkakı yüz kuruştan dun ise yüz ve kırk beş seneyi ikmal edenlerle birinci derecede malûl olanların istihkakı yüz ellışer kuruştan noksan ise herhalde yüz elli kuruşa iblağ olunur ve iki nev'i tekâüd maaşı tahsis-i maaşattan sandığa aidat vermeğe mütevakıf olduğundan rical ve memurin-i ilmiyenin maaşsız olan müddet ve mazûliyetlerinden ancak üç sene müddet tekâüde mahsub edilir ve bunların 1 Eylül 1310 tarihinden itibaren kaç senelik geri müddet maaşlarından bu nizâmnâme mucebince aidat alınması icab eder ve onun yekunu her kaç kuruşa baliğ olur ise hin-i istifasında değin kendi tekâüd maaşından yüzde otuz ve bade'l-vefat ailelerine tahsis olunacak maaşlardan yüzde on beş tevkîf edilir. Tarih-i mezkûrdan itibaren tahsis edilmiş olan maaşlar tarihi bu kaideye tevkîf edilir. Yüz ve yüz elli ve yirmi birinci maddeler mucebince otuz kuruşa iblağ olunacak ve nısf hesabı ile tahsis edilmiş ve edilecek maaşlardan yüzde otuz ve on beş tevkîf edilmez ve sandığın teşkîlinden sonra yüzde beş ve saireden sandığa medyun olanlar deyinlerini yüzde beşi ile nakden veya istidane sureti ile tesviye-i deyin etmeksizin tekâüdüleri icra edilmez. Ve istidane tariki ile tesviye-i deyin edenlerin maaşlarından kırk yedinci madde mucabince ve düyunatı mezkûre için aileye tahsis edilecek maaşlardan rub'u tevkîf olunur.

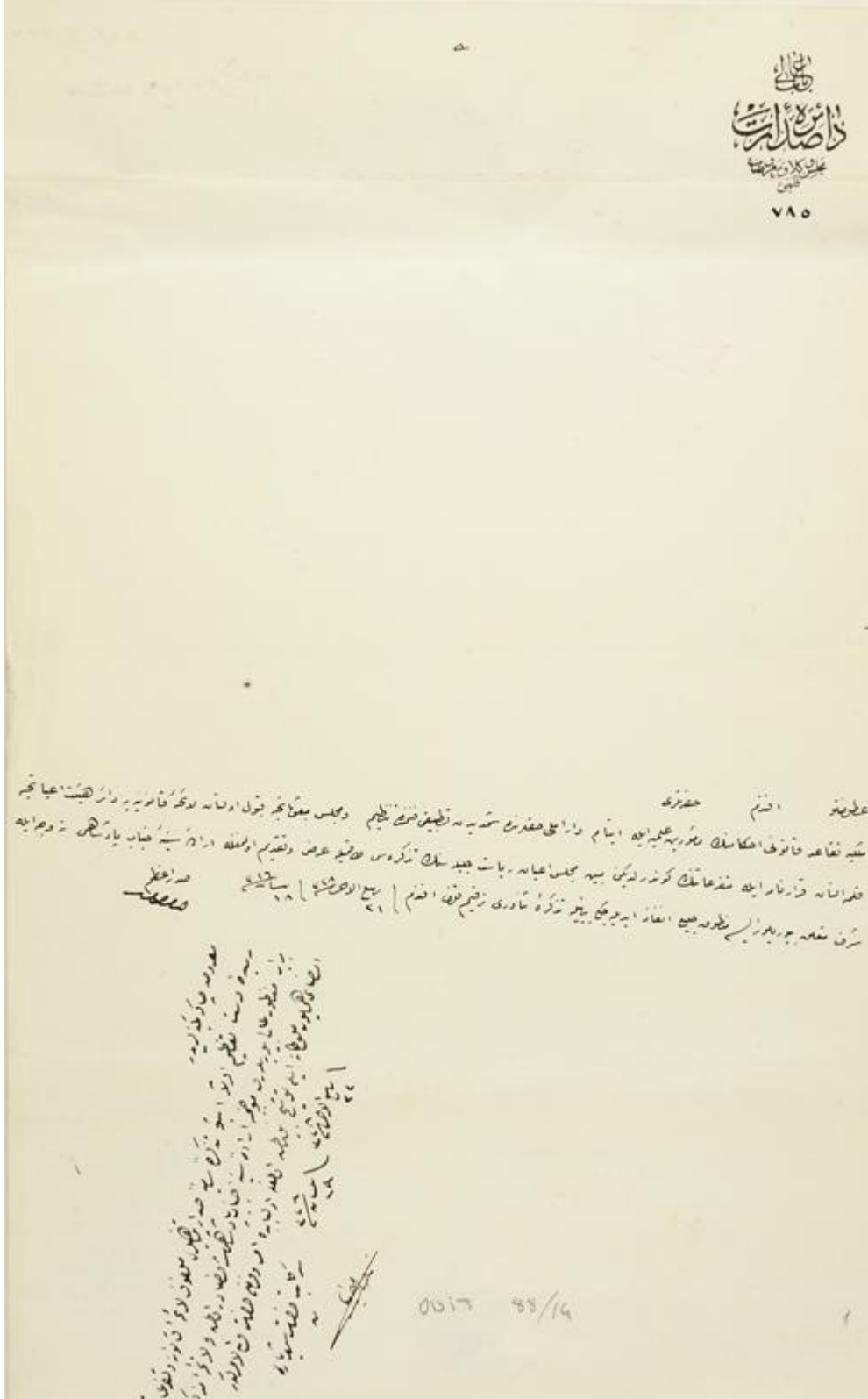

Ek: 4- Hamidiye-Hicaz Demir Yolu Masrafları İçin Bastırılan Evrakın İlimiye Tekaüd Sandığı'ndan Verilen Maaş Kuponlarına da Ekleneceğine Dair Meşihat Tezkeresi. (BOA. BEO. 2878 / 215843)

Taraf-ı Sami-i Sadaretpenahi'ye

Marûz-ı dua-i keminelidir ki;

İlmiye Tekâüd Sandığı'nca memurîn ve müstahdemîn maaşatı müsellû cüzdanla tediye olunup varidatı Hamidiye-Hicaz Demir yolu masrafına karşılık olmak üzere tab ettirilmiş olan evrak-ı muharrer makbuz senedi alınmakta olduğu anlaşıl原因arak lede'l-istizah daire-i ilmiyece ale'l-umum maaşatı cüzdanla ita olunarak evrak-ı mezkûre istimal edilmemekte olmasından naşî sandıkca da buna tevkîf muamele edildiği muhasib mes'ul vekili tarafından ifade edilmiş ve İlmiye Tekâüd Sandığı gibi memurîn ve müstahdemîn ve maaşatı cüzdanla tediye olunan Mülkiye Tekâüd Sandığı'nca maaş verildikçe cüzdanlardan kat' olunan kuponlara ashabı tarafından evrak-ı mezkûrenin rabtıyla hatt-ı ali varidatı muhafaza edilmekte bulunmuş olduğunun beyanıyla İlmiye Tekâüd Sandığı'nca da o yolda muamele ettirilmesine dair Divan-ı Muhasebat riyaset-i behiyyesinden takdim olunan tezkerenin leffiyle sarf-ı varid olan 5 Cumaziye'l-evvel 1324 tarihli 66 adedli tezkere-i samiye-i sadaretpenahileri melfufuyla Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm lede'l-havale İlmiye Tekâüd Sandığı memurîn ve müstahdemîn maaşatı cüzdanlarının kuponlarına da 1322 senesi haziranından itibaren evrak-ı mezkûrenin rabtı kararlaştırılmış olduğu ifade ve tezkere-i mezkûre mutavviyen sev'i sami-i fehimanelerine iade kılınmış olmağla olbabda emr u ferman hazret-i men leh'ül emrindir.

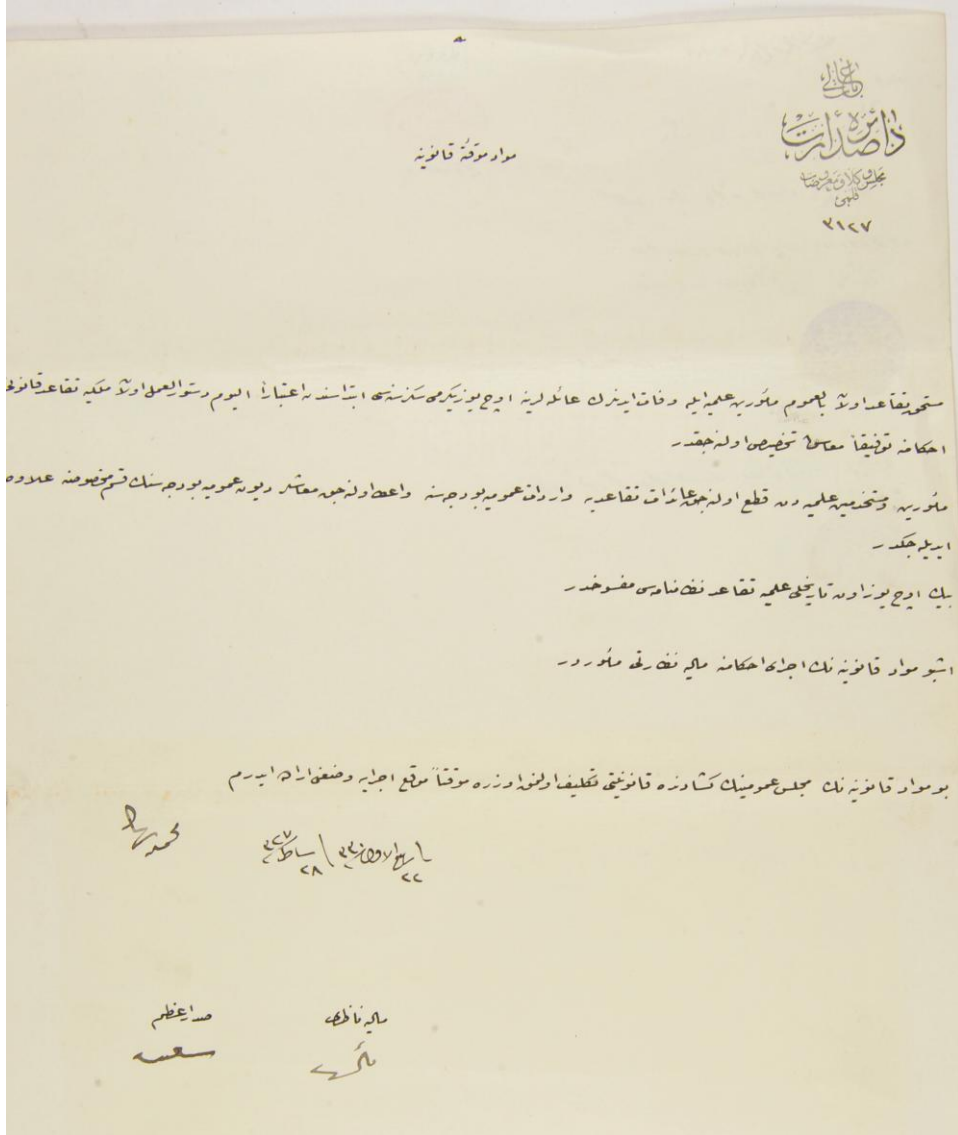
Ek: 5 - Mülkiye Tekaid Kanunu Hükümlerinin İlimiye Memurları ve Ailelerine Tatbik Edilmesi Husuna Dair Olan İrade-i Seniyye (BOA. İ.DUİT, nr. 88 /14)

Atufetlü Efendim Hazretleri

Mülkiye Tekâüd Kanunu ahkâmının memuriyet-i ilmiye ile eytâm ve erâmili haklarında şimdiden tatbiki zımmında tanzim ve Meclis-i Mebusanca kabul olunan layihâ-i kanuniyeye dair Heyet-i Ayanca kaleme alınan kararname ile müteferriatının gönderildiğini mübeyyin Meclis-i Ayan riyâset-i celilesinin tezkeresi takımıyla arz ve takdim olunmağla irâde-i seniyye-i cenab-ı padişahî ne vechle şeref-i müteallik buyrulursa mantuk-ı cem'i infaz edileceği beyanıyla tezkere-i senaverî terkim kılındı efendim.

Marûz-ı çaker-i keminelerîdir ki;

Reside-i dest tazim olan işbu tezkere-i samiye-i sadaret penahîleri melfuf layihâ-i kanûne ve teferruatı ile beraber menzûr-ı alî buyrularak mucebince irâde-i seniyye-i cenab-ı padişahî şeref-sadr olan ve layihâ-i mezkûre imza-yı hümâyûn-u mülûkâne ile tevşih bulunmuş olmağla ol-bâbda emr u ferman hazret-i men lehü'l emrindir.

Ek- 6: 1894 Tarihli İlmiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi'nin Fesh Edildiğine Dair Olan Meclis-i Mahsus İradesi (İ.MMS. nr. 148 / 20)

Mevâd-ı Muvakkate-i Kanunîye

Müstehak-ı tekâüd olan bi'l-umum memûrîn-i ilmiye ile vefat edenlerin ailelerine 1328 senesi ibtidasından itibaren el-yevm düsturu'l-amel olan Mülkiye Tekâüd Kanunu ahkâmına tevfikeyen maaş tahsis olunacaktır.

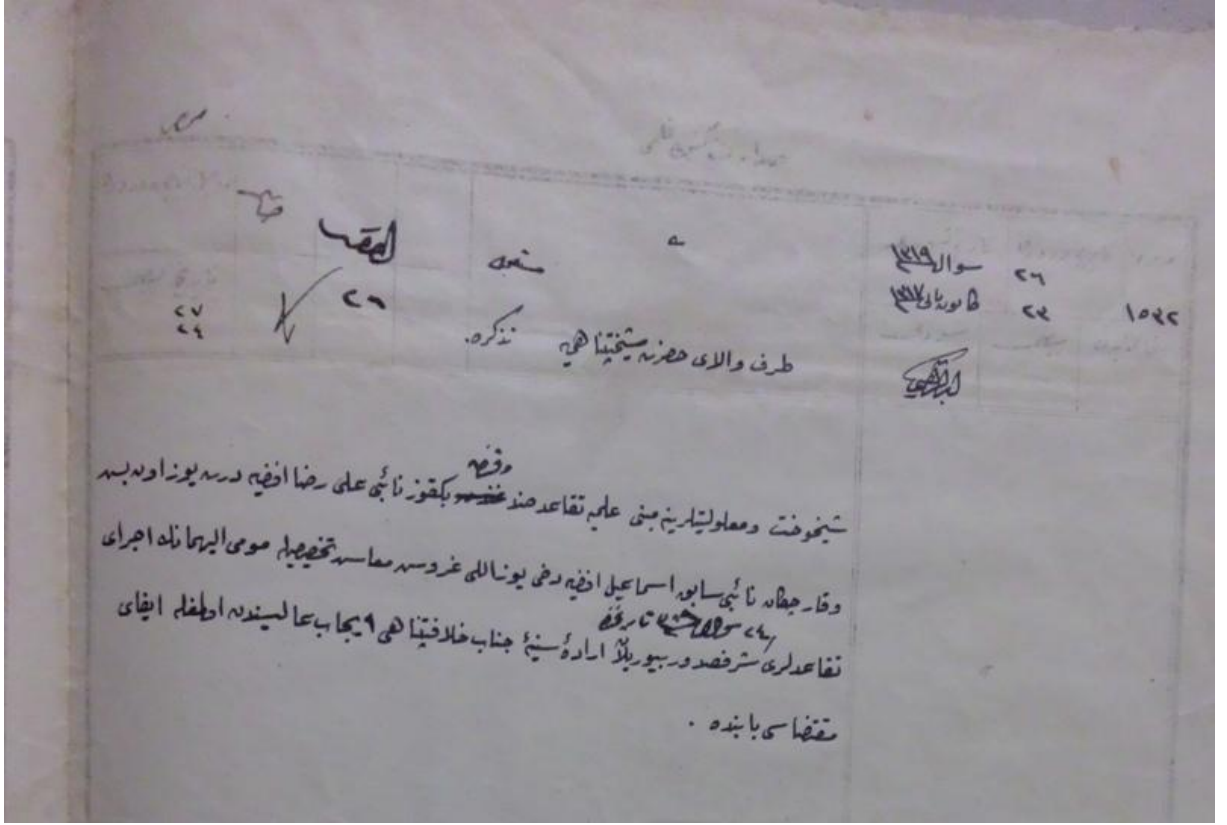
Memurîn ve müstahdemîn-i ilmiyeden kat olunacak aidat-ı tekâüdiye varidat-ı umûmîye bütçesine ve ita olunacak maaşlar Duyun-u Umûmîye bütçesinin kısm-ı mahsusuna ilave edilecektir.

1310 tarihli İlmiye Tekâüd Nizâmnâmesi mefsubtur.

İş bu mevad-ı kanuniyenin icra-yı hükmüne Maliye Nezareti memurdur.

22 Rebi'ü'l-evvel 1330

28 Şubat 1327

EK- 7: İlmiye Tekaüd Sandığı'ndan Beykoz naibi Ali Rıza Efendi'ye 415 kuruş ve Karçıkan naibi İsmail Efendi'ye 150 kuruş maaş verilmesine dair tahrirat. (BEO. Nr. 1789 / 134150)

Taraf-ı Valâ-yı Hazret-i Meşihatpenahî'ye

Şeyhuhet ve ma'luliyetlerine mebni İlmiye Tekâüd Sandığı'ndan Beykoz naibi Ali Rıza Efendi'ye 415 ve Karçikan naib-i sabık İsmail Efendi'ye dahi 150 kuruluş maaş tahsisiyle mumâileyhanın icrâ-yı tekâüdlerini 24 Şevvâl 1309 tarihinde şeref- sudur buyrulan irâde-i seniyye cenâb-ı hilafetpenâhî icâb-ı âliyesinden olmağla ifâ-yı muktezası bâbında.

KAYNAKÇA

I - ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A. Defterler

1. Bâb-1 Asafî Divân-ı Hümâyûn Sicilleri, Nizâmât Defterleri (A.DVNS.NZAM.d.) nr. 00006, 00007.
2. Evkâf-ı Hümâyûn Defterleri, (EV.d.) nr. 29708, 30577.
3. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) nr. 6482.

B. Belgeler

1. Ali Emiri Tasnifi, III. Ahmet, (AE. SAMD.III), nr. 1 / 47.

2. Bâb-1 ali Evrâk Odası (BEO)

nr. 1846 / 138434, 181 / 13520, 3300 / 247465, 4013 / 300918, 3225 / 241833, 3242 / 243088, 2878 / 215796, 1164 / 87233, 1174 / 88029, 1207 / 90487, 1846 / 38434, 1595 / 119616, 1474 / 110504, 3403 / 255151, 3555 / 266593, 1966 / 147405, 2878 / 215843, 2859 / 214400, 3992 / 299335, 1114 / 83503, 3029 / 227154, 1489 / 11631, 764 / 57292, 916 / 68632, 3370 / 252741, 2779 / 208370, 4129 / 309656, 3701 / 277543, 3849 / 288610, 3806 / 285434, 1291 / 96761, 3826 / 286924, 3183 / 238661, 2878 / 215796, 3778 / 283302, 1789 / 34150, 4129 / 309656.

2. Cevdet Tasnifi Maliye (C.ML.), nr. 121 / 5374.

4. Cevdet Tasnifi Adliye (C.ADL.), nr. 35 / 2124.

5. Dahiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.)

nr. 1762 / 88, 1560 / 30, 1559 / 95, 1560 / 28, 1560 / 79, 1560 / 37, 1560 / 38, 1560 / 40, 1560 / 39, 1762 / 88, 1580 / 23, 1586 / 45, 1565 / 77, 1586 / 45, 2121 / 57, 2092 / 121, 2360 / 71, 2432 / 69, 2392 / 39, 565 / 170, 2188 / 53, 883 / 28.

6. Dahiliye Mütenevvi Kalemi (DH.MTV.) nr. 22 – 1 / 30, 22 – 1 / 65.

7. Muhâberât-ı Umûmîye İdaresi Belgeleri (DH.MUI.) nr. 15 – 1 / 41, 272 / 24.

8. Hatt-ı Hümâyûn (HH) nr. 278 / 16366.

9. İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD.) nr. 321 / 1588.

10. İrade Meclis-i Mahsûs (İ.MMS) nr. 148 / 20.

11. İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.) nr. 45 / 861.

12. İrâde Kanun Nizâmât (İ.KAN) nr. 1 / 1312, 1314 N 23 / 2.

13. İrâde Meşihat (İ.MŞH.) nr. 2 / 1 Ca 1312, 3 / 3 Ra 1314.

14. İrâde Taltifât (İ.TAL.) nr. 242 / 1318, 408 / 1324 N 111.

15. İrâde Husûsî (İ.HUS.) nr. 3183 / 238661, 1641 / 1326 S 13.

16. Dosya Usulü İradeler Taltifi (İ.DUİT) nr. 88 / 14.

17. Meclis-i Vükelâ Mazbataları (M.V.) nr. 117 / 49.

18. Şûrâ-yı Devlet (Ş.D.) nr. 2447 / 4, 2641 / 11, 2670 / 44, 2749 / 58, 265 / 17, 452 / 7, 2804 / 13, 2665 / 59, 2643 / 43, 2804 / 13.

19. Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK. MŞ.) nr. 3 / 25, 5 / 13.

20. Yıldız Perakende, Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK.) nr. 21 / 85, 7 / 14.

21. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.) nr. 104 / 76, 160 / 11, 260 / 114.

22. Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y. A. RES.) nr. 155 / 58.

II. SÜRELİ YAYINLAR

Düstur;

1. Tertip, 1. cilt, 1. Tertip, 3. cilt

III. KİTAPLAR

AKDAĞ, Mustafa , *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, cilt 2, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979.

AKGÜNDÜZ, Hasan; *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi (Amaç-İşleyiş-Yapı)*, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997.

AKGÜNDÜZ, Murat; *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.

BERKES, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

CİHAN, Ahmet; *Reform Çağı'nda Osmanlı İlimiye Sınıfı*, Birey Yayınları, İstanbul 2004.

ÇADIRCI, Musa; *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

DANİŞMEND, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 2, Yeni Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.

DEMİR, Galip; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahilik*, Ahi Kültürü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferid; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

- DOĞAN, Mehmet Said; *Sosyal Tarih Açısından Osmanlılarda Sosyal Güvenlik Kurumları*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 1999.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra; *Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2004.
- ENGİN, Vahdettin; *II. Abdülhamit ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı (1876- 1930)*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin; *Osmanlılar ve Bilim*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri VII*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.
- KAZICI, Ziya; *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınevi, İstanbul 2003.
- KURT, Yılmaz; *Koçi Bey Risalesi (Eski ve Yeni Harflerle)*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.
- KOZAK, Erol; *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, Akabe Yayınları, İstanbul 1985.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev: Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970.
- Lütfi Paşa, *Asafname*, Amedi Matbaası, Numara 13, 1326.
- ÖZBEK, Nadir, *Cumhuriyet Türkiyesin'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006.
- ÖZCAN, Abdülkadir; *Kanunname-i Ali Osman (Tahlil ve Karşılaştırılmalı Metin)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- ÖZCAN, Abdülkadir, *Eyyubi Efendi Kanunnamesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.
- ÖZGER, Yunus; *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaiüd Sandığı (1865-1923)*, IQ Yayınları, İstanbul 2011.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü, I-II-III* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- SHAW, J. Standford; SHAW, Ezel Kurat; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, E- Yayınları, İstanbul 1983.

- TABAKOĞLU, Ahmet; *Türk İktisad Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2000.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti'nde İlimiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- YAKUT, Esra; *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Platin Ofset, İstanbul 2009.
- YURDAKUL, İlhami; *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

IV. MAKALELER

- AKGÜNDÜZ, Murat; “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı'nda Şeyhülislamlık” *Türkler*, cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 847-853.
- AKSOY, Numan Durak; ARSLANTAŞ, Halis Adnan; “ Ana Hatlarıyla Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Eğitim-Öğretim'de Kurumsal Değişim”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 20, Elazığ 2010 ss. 471-488.
- ATAR, Fahrettin; “Kadı”, *D.İ.A.*, cilt 24, İstanbul 2001, ss. 66-69.
- BALTACI, Cahit; “ Arpalık”, *D.İ.A.*, cilt 3, İstanbul 1991, ss. 392-393.
- BALTACI, Cahit, “ Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim” *Türkler*, cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 446-462.
- BALTACI, Cahit; “ Osmanlılar'da Mektep”, *D.İ.A.*, cilt 29, ss. 6-7.
- BAYEZIT, Yasemin; “Osmanlı İlimiye Bürokrasisi'nde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülazemet Sistemi (XVI – XVII Yüzyıllar)” *Belleten LXXIII / 267*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009, ss. 423- 442.
- CEMALOĞLU, Necati; “Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları (1839-1876)”, *Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 14, 2005, ss. 153-164.
- ÇADIRCI, Musa; “Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlimiyeye Dair Ceza Kanunnamesi”, *Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, sayı 25, Ankara 1981, ss. 139-161.

- ÇANLI, Mehmet; “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)” *Türkler*, cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.57-73.
- DEMİRTAŞ, Zülfü, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 17, sayı 1, ss. 173-183.
- DİRLİK, Sait; “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 43, sayı 1, Ankara 1988, ss. 41-80.
- EYİCE, Semavi; “Bedesten” *D.İ.A.*, cilt 5, İstanbul 1992, ss. 303-311.
- GÖKBİLGİN, Tayyib; “XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesi’nin Rolü”, *IV. Türk Tarih Kongresi Ankara 10-14 Kasım 1948*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952, ss. 433-445.
- İŞİK, Hayriye; “Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E Dergisi*, sayı: 16, Nisan 2009, ss. 1-10.
- İNALCIK, Halil; “İstanbul’un İncisi: Bedesten”, *İktisad ve Din (Hazırlayan: Mustafa Özel)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, ss. 119-135.
- İNAN, Kenan; “Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni”, *OTAM* (1996) ss. 119-133.
- İPŞİRLİ, Mehmet; “Kazasker”, *D.İ.A.*, cilt 25, Ankara 2002, ss. 140-143.
- İPŞİRLİ, Mehmet; “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)” *Bulleten LXI / 230-232*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, ss. 597-699.
- İPŞİRLİ, Mehmet; “Osmanlı İlmiye Teşkilatı’nda Mülazemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmet Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 10-11*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1993, ss. 221-231.
- İPŞİRLİ, Mehmet; “İlmiye Mensupları’nın İmza ve Tasdik Formülleri”, *Tarih Boyunca Paleografya veDiplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, ss. 177-195.
- İPŞİRLİ, Mehmet; “Medrese”, *D.İ.A.*, cilt 28, Ankara 2003, ss. 327-332.
- LEKESİZ, Hulusi; “Osmanlı İlmi Zihniyeti: Teşekkülü-Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Türk Yurdu*, cilt 11, sayı 49, Ankara 1991, ss. 20-32.
- MARTAL, Abdullah, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik ve Buna İlişkin Düzenlemeler” *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 1691-1699.

- ORTAYLI, İlber; “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimi’ndeki Rolü Üzerine” *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 9, sayı 1, Ankara 1976, ss. 95-107.
- ORTAYLI, İlber; “Osmanlı Kadısı- Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 30, sayı 1-4, ss. 117-127.
- ÖZBEK, Nadir; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Yardım Uygulamaları” *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Editörler: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, ss. 575-599.
- ÖZCAN, Besim; “Tatarcık Abdullah Efendi ve Islahatlarla İlgili Layihası” *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, cilt 25, sayı 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987, ss. 55-64.
- ÖZCAN, Tahsin; “Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler” *Osmanlı*, cilt 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 110-115.
- ÖZGER, Yunus; “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekaüd Karanamesi’nin Tahlili”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 30, Konya 2011, ss. 201-237.
- REYHAN, Cenk; “Osmanlı Devleti’nde Siyasal İktidar ve İlimiye Sınıfı”, *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 32, sayı 3, Ankara 1999, ss. 75-83.
- SARIKAYA, Yaşar; “Osmanlı Medreseleri’nin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, İstanbul 1999, ss.23-39.
- SOMEL, Selçuk Akşin; “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (Editörler: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, ss. 683-708.
- ŞEN, Murat; “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik Sistemi” *Türkler*, cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1988, ss. 514-527.
- UNAN, Fahri; “Mevleviyet”, *D.İ.A.*, cilt 29, Ankara 2004, ss. 467-468.
- YAKUT, Esra; “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukuki Düzenlemeler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 3, sayı 1, 2003, ss. 33-54.

YETİŞ, Kazım; “Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme”
Türk Tarih Kurumu- Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, 31
Ekim-3 Kasım 1989, s. 107-134.

V. TEZLER

AYAR, Talip; “Osmanlı Devleti’nde Fetva Eminliği (1826-1922)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2011.

KULAKSIZ, Muhammed Yusuf; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Sivil Memurların Emeklilik Sistemi”, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1999.

SALMAN, Hacı; “İdadi Mektepleri’nin Tarihsel Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2005.

TENGER, Süleyman; “Rüştiye Mektepleri’nin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2005.

YETİM, Hacer; “1217-1224 Tarihli Mülâzemet Defterleri ve Mülâzemet Sistemi”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2009.

ÖZGEÇMİŞ

Nazire DOĞAN, 1989 yılında Karabük'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Beypazarı İlköğretim Okulu'nda, lise öğrenimini ise Beypazarı Lisesi'nde tamamladı. 2006 yılında kazandığı Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü 2010 yılında bitirdi. Aynı yıl Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. 2013 yılında Doç.Dr. Yunus Özger danışmanlığında hazırladığı “Osmanlı İlmiye Sınıfı'nın Emekliliği, İlmiye Tekaüd Sandığı'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri” isimli yüksek lisans tez çalışmasını bitirdi.